INSTITUTIONUM MEDICINAE PRACTICAE QUAS AUDITORIBUS...

Giovanni Battista Borsieri

BIBLIOTECA

PRATICA

MEDICO-CHIRURGICO-ANATOMICA

Classe Medica

MILANO
PER GLI EDITORI
M. DCCC. XXIX.

Non in humani profecto ingenii acumine sita est ars praestantissima, quam diligens, et accurata, et sagax notatio naturae, atque animadversio peperit; sed potius variis cujusque aetatis doctorum laboribus coacervata sapientia dicenda est, hominumque multorum mens in unum quasi collecta.

BAGLIVI *De Praxi Medica*, *lib. I.*

JO. BAPT. BURSERIUS

INSTITUTIONUM
MEDICINAE PRACTICAE

QUAS
AUDITORIBUS SUIS PRAELEGEBAT
JO. BAPTISTA BURSERIUS
DE KANILFELD

VOLUMINIS I. PARS I.

DE FEBRIBUS

PRAEMITTITUR
COMMENTARIOLUM DE INFLAMMATIONE

RECUDI CURAVIT
PRAEFATA AUCTORIS BIOGRAPHIA
N. M. SORMANI
MEDICINAE UTRIUSQUE DOCTOR

MEDIOLANI
EX TYP. GASPARIS TRUFFI
M DCCC. XXIX.

FRANCISCO . XAV . NOB . AB . HILDENBRAND

IN . TICINENSI . ARCHIGYMNASIO
CLINICES . MEDICAE . AC . THERAPIAE . P . O
HIPPOCRATICA . DOCTRINA . SPECTATISSIMO
NOSOCOMII . AC . BREPHOTROPHEI . CIVICI
RECTORI . ÆQVISSIMO
HOCCE . ANTISTITIS . SVI . ΙΑΤΡΟΣΟΦΟΥ
OPVS . HERCLE . SAPIENS
NOVO . STVDIO . CVRAQVE . EXCVSVM
GRATI . ANIMI . ET . REVERENTIAE
ERGO
D . D'. D .

N . M . SORMANI
MED . UTR . D .

EDITORES

LECTORI S. B.

En iterum typis evulgatum classicum BURSERII *opus, tironibus aeque ac practicis provectioribus accommodatissimum. Huiusce Bibliothecae medico-practicae initium fecimus a tanto auctore, ut Italam in re medica gloriam diutino suo splendori quodammodo restitueremus, unaque simul herculei nostri laboris auspicia perquam fausta ab eodem peteremus. Summam enim castigatorum exemplarium penuriam practici pene omnes aegre ferebant, qui novam proinde, accuratioremque editionem communi voto efflagitabant.*

Non est cur moneamus quanta sedulitate ac diligentia usi simus in promulgandis Institutionibus hisce practicis, ut Italicum typographicae artis decus ab exterorum jurgio vindicaremus. Qua de re non absque moeroris causa cl. Heckeri *juvabit meminisse judicium quoad Venetam Operis hujusce editionem anni* 1817, *siquidem melioris notae mercem apud nos passim bibliopolae in praesentiarum venditare nequeunt. « Editio nova Veneta, voll. VIII* 1817. 8.°, *omnium pessima, et innumeris maculis sordida, tanto auctore vere indigna. » Cui sententiae anno* 1825 *prolatae cl.* Breram *jam ab anno* 1820 *consentientem facile invenies.*

Institutiones Burserii *medico-practicas, ex idiomate latino in Anglicam linguam ac in Germanicam jamdiu versas, Italicis vulgare modis nuper coepere* Brera, Mantovani, Fantonetti*: an vere id consulto fecerint, decernere non audemus. Nos interim toti in ea sumus opinione fore ut eximiae auctoris famae, conatubusque nostris nonnihil consuleremus, si tibi, L. B., nitidum tanti operis exemplar cessisset. Quapropter praesenti huic editioni ex nuperrima* Heckeri *ann.* 1825 *depromptae cum utraque Mediolanensi, altera ann.* 1781. 4.°, *altera vero ann.* 1785. 8.°, *comparandae se-*

dulo allaboravimus; spemque alimus dulcem, concinnam auctoris elegantiam sordibus non deturpasse; quo pacto cuivis additamento illustrandi operis causa lubenter supersedimus.

Haec erant in votis: sin minus arriserit sors, supplebit abunde voluntas.

Dabamus Mediolani, idib. Augusti MDCCCXXIX.

AUCTORIS BIOGRAPHIA

Io. Bapt. Burserius, Tridenti in Cenomanis, nobili genere natus ann. MDCCXXV. XV. kal. martii, jam inde a pueritia adversa adeo mulctabatur fortuna, ut virilitatis suae fasta in clinices medicae incrementum, in aegrorum praesidium, in totius Italiae gloriam prodigio facile adscriberentur. Tenellus enim oculo occoecatur ex uno, longa subsequa aegritudine; praeposterum luget genitoris funus; a binis divisus fratribus natu majoribus, quorum unus et alter medicam alibi exercebat artem, domesticis premitur aerumnis. Quibus sub auspiciis admodum infaustis pueritiam obscure transegerat auctor noster, quin eximiae intellectus animique dotes iustrui coepissent. Ast, ephebis nondum salutatis, abditos natura removit ignes, mentemque adolescentuli cl. *Florettus* brevissimo biennali cyclo adeo informavit, ut humanis litteris Burserius optime imbutus, Latii ac Helladis idioma, matheseos rudimenta, et philosophiae theoremata recte calleret. Haec vero studia litteraria ingenti illi iuvenis scientiarum lubidini haud satisfaciebant, quippe cui

subsecivas inter horas anatomicis dissectionibus ac medicis disciplinis cl. *Pergerus* Tridenti medicus iter parabat. Serius Patavium adiit notissima archigymnasii illius fama abreptus, ibique philosophiam a *Stellinio*, physicen a *Polenio*, naturalem historiam a *Vallisnerio*, botanicen a *Pontedera*, atque anatomiam ab imm. *Morgagnio* cordate accepit. Uberem hanc cognitionum messem, unico anno ibidem excultam, Bononiae complevit, in cuius universitate praestantissima praxim, ut aiunt, medicam excoluit; *Beccarii*, *Balbii*, *Azzoguidii*, *Laghii* praecepta cumulavit; ac demum doctoralem lauream communi plausu est assecutus. Academicos hosce honores haud tanti fecit BURSERIUS, ut studiis theoreticis practicisve parum otii largiretur; quin imo primates in arte medica cum veteres tum recentiores diurna nocturnaque manu versabat. Quales ab hujusmodi laboribus auctori nostro parti sint fructus, sequentia abunde testantur.

Annum enim vigesimum secundum natus archiatri titulum Faventiae assequitur; eiusque civibus indelebile praestantiae suae monumentum perhibuit. Dira equidem lues eo temporis per totam Æmiliam epidemice grassabatur, necesque et funera io dies cumulabat, nec erat, praeter BURSERIUM, qui furentem morbi iram compesceret. Ille reapse popularis ingenium cladis accurate pensitavit, naturam sagaci evicit intellectu, tutissimamque therapiam ingenti aegrotantium beneficio proposuit. Calamitate hacce publica feliciter superata, BURSERIUS merito magistratuum totiusque urbis favorem sibi

conciliavit, ibique xx ferme ad annos mediciuam secundo cum eventu exercuit. Viro tanto felleus iuvidiae deus nequidquam a principio pepercit; eadem vero Faventia, quam ille nuper sospitaverat, eximii sui medici gloriam a detractorum morsu abunde vindicavit. Eodem temporis lapsu binae auctoris nostri epistolae in lucem venère (1. 2.), quibus litteraturae medicae forum prospero omine ingrediebatur.

Burserii fama tot tantisque meritis Faventiae comparata per Italiam longe lateque innotuerat, ac utraque Ferrariae Ticinique Universitas, uno pene voto, egregio viro exedram offerebat. Alteram priori Burserius praeposuit, celebritatis fortasse gratia, quam clementissimae *Mariae Theresiae* munificentia Palladio Ticinensi impertiebatur. Instauratis enim disciplinis in eodem Archigymnasio Burserius anno MDCCLXX, aetatis vero suae XLV, Ticinum se contulit, ibique novos scientiarum fontes aperuit. Qua de re in augusta illa Minervae sede viget et diutine vigebit solemnis actorum recordatio, quibus Burserius artis pharmaceuticae, materiae medicae, therapiae specialis, et clinicarum exercitationum nova jecit fundamenta. Omnigena eiusdem viri doctrina, tironibus aeque ac aegrotis admodum proficua, eo inclaruerat, ut e regionibus vel remotissimis ingens auditorum copia illuc studendi causa confluxerat. Tali pacto polyalthes ille praeceptor maiorum sapientiam cum tricenario naturae studio rite comparando eo mentis aciem intendebat ut harum Institutionum medico-practicarum

initium faceret. In quo munere peragundo nulli pepercit labori, nec futilem tarditatis notam reformidavit.

Cum vero tantam Universitati Ticinensi lucem intulisset experientissimi clinici fama Augustae Imperantis *Mariae Theresiae* aures adscendit, quae iusto ingenii ac virtutum praemio Burserium in archiatrum proprii Filii *Ferdinandi*, Rerum Longobardicarum Moderatoris acquissimi, eiusdemque Coniugis suavissimae assumpsit. Cuius promotionis gratia Mediolanum petiit auctor noster, ibique Regiam Stirpem a morbis solertissime tuebatur, unaque simul incepti operis metam attingere studebat. Ast, proh dolor! ea studia, utut alacriter inchoata atque exculta, invida adversabantur fortuna; quatenus, tertio necdum edito Institutionum volumine, erodens in organismi penetralibus ignis plorandum tanto capiti exitium parabat. Singularis eius studiorum cupedo non ea decrevit ratione, qua vires in dies exhauriebantur; quin imo versa vice increscebat, funerique proximus Burserius inter dolores a nephritide indivisos Institutionibus hisce perficiendis insudabat, quas nato suo Ubaldo serena adhuc mente dictabat. Haec itaque cum ageret vir pietate spectandus sueta animi firmitudine aeternae se se composuit quieti, kal. XII januar. anni MDCCLXXXV, qui fuit aetatis suae LXI.

Cineri iugiter colendo non defuere lacrymae. Viri egregii memoriam sui ut perennarent amici, honorificum lapidem *I. B. Manzonus* mediolanensis in Universitatis Ticinensis

aedibus posuit, cujus en epigraphia a cl. *Guidone Ferrario* exarata.

IO . BAPT. BVRSERIO. TRIDENT.

FAVENTIAE . OB . PROMERITA
CIVITATE . DONATO
PAPIAE . IN . VNIVERS . REG . DECENNIVM
PROFESSORI . PRIMARIO . SCIENTIAE . MEDICAE
HINC . MEDIOLANI . SEPTENNIVM . ARCHIATRO
FERDINANDI . ARCHID . AVSTR . GVB . INSVB.
RELIGIONIS . MODESTIAEQVE . EXEMPLIS . SPECTATISSIMO
ITEM . DOCTRINAE . MONVMENTIS
PLVS . QVAM . HIC . SCRIBI . POTVIT
IO . BAPT . MANZONVS . MEDIOLANI . Æ . S.
AMICO . CARISSIMO . P.

OB . A . MDCCLXXXV . ÆTAT . LXI.

Nativa morum suavitas, ingenium alacre, erga aegros humanitas, erga aequales officiositas, in sciolorum dicteria spretus, contra gloriolae aucupium modestia, in docendo comitas indefessaque solertia, in therapeia consummata prudentia, nulla philautia, meriti alieni aestumatio, candida errorum oppugnatio, amicorum et rei domesticae aequabilis sollicitudo: en quibus praeclaruit Burserius inter mortales.

Vultu fuit insuper vivaci, adeoque aperto, ut sublimis animi et acutissimae mentis indubia signa proferret.

Hisce quoad auctoris biographiam obiter delibatis, de operis dignitate verbum vel unum subjicere praestat. Institutiones Burserii practicas ex conflata maiorum sapientia cum his, quae annosior experientia auctori suggesserat, jam

supra innuimus. Cui methodo Hippocraticae aliam neotericis merito acceptissimam Burserius adsociavit, eam utpote haustam ex sacro illo foedere physiologiae ac anatomes, quam dicunt pathologicam, cum speciali pathologia. Id vero ut assequeretur, auctor plurima a *Morgagnio*, nec non ab *Hallero* mutuavit, propriisque perfecit observationibus. Qua de re vacuum omnino facimus illum *medicinae physiologicae* titulum, quo Gallia in praesens sibi gloriatur: quatenus, vel spectes originem, et habes ex Burserio opus medicum abunde physiologicum; vel spectes naturam, et nulla inest ratio cur sanum cum infirmo homine una voce confundas. Utinam, vocum multiplicandarum loco, natura acrius sollicitaretur observando, experiundo, cogitando! Quo magis enim acutioribus utimur sensibus, eo minor intellectus fallacia: qui sua sibi effingit entia, sua aeque creat vocabula. Ex hypothesibus systemata, ut ex insomniis deliramenta: errorum fit circulus, cuius centro insidet veritas sub eorum umbra delitescens. En inde qua ratione Burserius ipse veri studiosissimus hanc errorum caliginem penitus evitare nequivit. Quam si demas temporum ac scientiae necessitatem, mirraberis profecto auctoris indicium in ventilandis theoriis: nulli adhaerere nullius est praeceptoris. Ast ea, qua decet, prudentia hypothesibus a veritate minus abludentibus adeo utebatur Burserius, ut naturam opinionibus posthabuisse nunquam videretur. Quapropter Institutiones hae practicae multorum annorum lapsu ne hilum utilitatis amiserunt; imo cuius-

vis medici quotidianae opitulantur experientiae. Praecepta enim e naturae sinu deprompta, sincero nitidoque calamo exarata, ac multa eruditione condita tamdiu certe durabunt, quamdiu durabit natura.

OPERUM AUCTORIS SYLLABUS

IUXTA EDITIONEM CL. HECKERI

1) De anthelminthica Argenti vivi facultate. Faventiae 1753. 4.

2) Trattato delle acque di S. Cristoforo. Faenza 1761. 8.

3) De retardata medicinae practicae perfectione . . . 1770

4) Nuovi fenomeni scoperti nell' analisi chimica del latte. Pavia 1772.

5) Institutionum medicinae practicae, quas auditoribus suis praelegebat *Jo. B. Burserius de Kanilfeld*, Vol. I. De Febribus. Praemittitur commentariolum de Inflammatione. Mediolani 1781. 4.° — Vol. II. De morbis exanthematicis febrilibus. Ibid. 1785. 4.° Editio rarissima, quam protinus a. 1785 altera, ab ipso auctore recognita et multis additamentis aucta, secuta est. Haec operis archetypum refert, quod in adornanda nostra editione *accuratissime servavimus*. En eius titulum:

Institutionum medicinae practicae etc. Vol. I. Par. 1. 2. De Febribus. Praem. Comm. De Inflamm. Mediol. 1785. Typis Imper. Monast. S. Ambrosii Maior. — Vol. II. De morbis exanth. febril. Mediol. 1785. — Vol. III. De prae-

cipuis sing. corp. part. morbis, ac primum de iis qui ad caput pertinent. Med. 1785. 8. Hoc tertio volumine fere ad umbilicum adducto auctor obiit. — Vol. IV. Opus posthumum in duas partes divisum. Pars 1. morbos pectoris, Pars 2. morbos imi ventris complectens. Mediol. 1789. Apud Joseph Galeat., reg. typogr. 8. (*Ubaldus Vigilius Burserius*, *Jo. Bapt.* fil., curavit.)

Pleraeque edit. recusae malae notae sunt. Exstat Veneta VI. Voll. contenta, 1782-85, quae primae auctoris editioni respondet, ideoque reiicienda est. — Neapolitanam, iisdem fere annis impressam, nondum vidimus. Dicitur in Italia vulgaris esse. Lipsiensis (Voll. IV. 8.° 1798), per Germaniam frequentissima, satis laudabilis est. — Nova Veneta (Voll. VIII. 8.° 1817) omnium pessima et innumeris maculis sordida, tanto auctore vere indigna. — Nuper clar. *Val. Al. Brera* ex *Burserii* Institutionibus novum medicinae practicae compendium concinnare coepit lectionibus suis therapeuticis accommodatum. Sua, et quae post obitum *Burserii* incrementa medicinae addita sunt, cum pristino opere adeo confudit, ut prorsus novos inde tractatus conficeret, ex quibus illum aegre cognoveris. Est huic operi titulus

Jo. Bapt. Burserii de Kanilfeld Institutiones medicinae practicae, emendatae atque adauctae cura *Val. Al. Brerae*, etc. etc. Vol. I. Patav. 1823. 8.° (a)

Versiones.

V. Anglica. The Institutions of the Practice of Medicine, etc. etc. by *William Cullen-Brown*, Edinb. and London, Vol. I. 1800. (Voll. V. 8.°)

V. Italica. *Valer. Al. Brerae* Vol. I. Patav. A. 1820. 8.° (b)

V. Germanica *G. Conr. Hinderer.*, M. D.

I. B. Burserius von Kanilfeld. Fortsetzung der Anleitung zur Kenntniss und Heilung der Fieber. Giessen und Marburg 1785 8.° (Primum *Burserii* Volumen de Febribus cum commentariolo de Inflammatione continet. Novus tantum titulus videtur, quum eadem versio a. 1783. in lucem venerit, in qua *Hindererus* primam *Burserii* editionem secutus est. Tractatum de exan-

themat. febrilibus idem germanice reddidit ibid. Voll. II. 1789-90. 8.°

Opp. posthuma.

6) *Jo. Bapt. Burserii de Kanilfeld* Trid. Opera posthuma quae ex schedis eius collegit et edidit Jo. B. *Berti* M. Ph. T. I. Veronae 1820. 8.° (Brevis de pulsibus tractatus.) Tom. II. Pars. I. Ibid. 1821. 8.° (Tractatus de morbis venereis Lib. I.) Tom. II. Pars 2. Ibid. 1822. 8.° (Tractatus de morbis venereis Lib. II.).

7) Plura de *Burserii* vita refert: C. *Ugoni* della letteratura italiana nella seconda metà del secolo XVIII. Vol. II. p. 181. Brescia 1821. 8.°, qui schedis *Ubaldi Vigilii Burserii* nondum editis usus est. (c)

---

a) Harum omnium quoad ordinem typographicum optima, quamque pene ad unguem secuti sumus, est editio nova Lipsiensis curante cl. *Heckero*. Nonnulla tamen sphalmata typographica subinde in ea deprehendimus, quibus in expungendis ab hac nostra editione nulli pepercimus labori. En illius titulum:

Institutionum medicinae practicae, quas auditoribus suis praelegebat *Jo. Bapt. Burserius de Kanilfeld*, etc. Recudi curavit *Just. Frid. Car. Hecker* Med. utriusque doctor et Prof. P. E. in Univers. Litter. Berolinensi, plurium societatum medic. ac litterar. sodalis. Lipsiae sumpt. Frider. Fleischeri 1825. Voll. IV. 8.°

b) Altera exstat versio italica triplicis auctoris, Voll. VIII. 8.° hactenus impress. Mediolani. Huic versioni variis additamentis locupletatae D. *Fantonettus* quantocius coronidem imponet. En ordinem voluminum impressorum.

V. Mantovani. Istituzioni di medicina pratica di *G. B. Borsieri di Kanilfeld*; versione dall'originale latino con postille del traduttore. Vol. I. II. Milano per Nicolò Bettoni 1825.

G. B. Camuzzoni (incipit P. III. Febbri continue remittenti; explicit §. CCCCXCIX) vol. III. Milano per Francesco Sonzogno 1827.

G. B. Fantonetti Vol. IV. V. VI. VII. VIII. (incipit vol. IV. Continuazione della P. III. §. D.; explicit vol. VIII P. I. Mali del capo, §. CXCVI. Delirio e varii suoi generi. Milano per Francesco Sonzogno 1828 29.

c) Praemittitur etiam *Burserii* vita italicae versioni *V. A. Breae* nuper recensitae, ex qua notitias hasce biographicas, seu e fonte, deduximus.

LECTORI BURSERIUS

Non temere nec inconsulto Medicina diducta est in *theoreticam* et *practicam*, quarum prior ea omnia, quae praesciri debent, opportunissime docet, totiusque disciplinae veluti fundamenta iacit; altera universam prope artem complectitur, et quodammodo aedificii ipsius molem exstruit et complet. Etenim theoretica penitus tota versatur in anatome, physiologia, pathologia, semeiotica, hygiene et therapeutice generali tradenda atque explicanda, non omissa medicamentorum omnium, quae e tribus naturae regnis promuntur, ordinata diligentique recensione. Quia vero prima artis rudimenta ipsa pertractat, et tironibus, antequam ad Practicam evehantur, in quavis bene constituta studiorum universitate exponi solet, *Institutionum* etiam *medicarum* nomen apud pleros-

que obtinuit. Haec praecedat, ut patet, necesse omnino est; sequatur vero altera. Quis enim morbum, eius causas effectusque mente assequi poterit, aut opportunis adiumentis corpus integrum servare, aut labefactatum restituere, de quibus omnibus in Practica proprie agitur, nisi fabricam et constructionem hominis viventis et sani, facultates, vires, actiones functionesque naturales prius cognoverit; nisi salubria, et insalubria distinxerit, et demum, quibus signis secunda atque adversa valetudo internoscatur, quibusque auxiliis utraque egeat, probe didicerit? His enim rite praecognitis, planior certiorque patet aditus ad utiliorem potioremque medicinae partem, quae Practica audit, quaeque singulorum morborum historiam et naturam ob oculos ponit, multiplicem eorum originem expendit, signa peculiaria et propria cuiusque cum diagnostica, tum prognostica commemorat, singulares elicit, quas vocant, indicationes, et quae unicnique convenientior curatio sit, ratione atque experientia duce perquirit, et prudenter decernit, ut sic duplici officio tuendae scilicet, et restituendae valetudinis, quoad fieri potest, accuratissime satis fiat. Haec dein ad aegrotos ipsos translata, quando suam iis adhibet opem, Clinica tum appellatur, cui tres aliae quasi administrae subserviunt, diaetetice nimirum, chirurgice et pharmaceutice, prout victu, aut manu, aut medicamentis utendum ei est. Ex duabus itaque illis medicinae partibus cum posteriorem tradere mibi constitutum sit, exordiar a febribus, communissimo videlicet morbi genere

et maxime obvio, quod non modo per se homines saepissime corripit, verum cum aliis etiam malis bene multis consociari consuevit. Rem equidem magnam, et perdifficilem mihi sumo, fortasse inconsiderate nimis, nec satis prospiciens, *nostri quid valeant humeri, quid ferre recusent*; cum in tota hac medicinae practicae amplissima provincia nulla ferme alia res exstet, quae plane aut obscurior aut implicatior ista sit; quod iam ab eo tempore, quo primum adhuc adolescens medicinam exercere coepi, non modo sensi, sed ex usu etiam ipso comprobavi. Nam quo plures auctores, qui de febribus scripserant, consulebam, eo maioribus, densioribusque tenebris pene involvebar; adeo discordes pugnantesque in statuendis plerumque earum notis, causis et curationibus mihi videbantur. Nec deerant praeterea, qui omnes easque permultas febres, quales reapse existunt, ad pauca quaedam genera contrahere nitebantur, dum contra alii ad multo plura extendebant, multifariam eas dividentes et subdividentes, ita ut non leve negotium tot partitionibus mihi facesserent. Nam si primos sequi volebam, illud maxime obstabat, quod experientia iam compereram, paucis omnino generibus febres omnes, quas clinicis in dies videre contingit, comprehendi non posse, cum revera non paucae mihi occurrerent, quas, etsi natura, et symptomatibus discretae essent, confundi una, oporteret, si huiusmodi divisionibus ex solo arbitratu profectis standum fuisset. Quare consequebatur, ut ad alteros me converterem, eorumque amplecterer partes; sed,

ne quid praetermittam, subverebar tamen, ne non divisiones ab iis excogitatae et traditae plures essent, quam naturae consonum foret, aut plus subtilitatis, quam veri haberent. Hinc vehementer ambigebam, quo mihi consistendum esset. Accidebat etiam non raro, ut uno eodemque nomine descriptas invenirem febres, quae inter se collatae comparataeque ita discreparent, quam quae maxime; et contra unam ipsissimamque febrim, ut ex descriptione symptomatibusque liquebat, diversis saepe et variis nominibus a scriptoribus insignitam. Haec atque alia eiusmodi profecto faciebant, ut quotidie novae mihi causae essent, quo minus e dubiis incertisque huiusmodi vadis emergere possem. Non tamen hic animo cecidi. Spem enim omnem, quae mihi supererat in eo locavi et posui, ut libros omnes de febribus agentes, qui subinde a doctissimis viris ederentur, quotquot possem, undique conquirerem, legerem et perlegerem, et quibus in rebus consentirent, quibusque nequaquam, assidue adnotarem, causasque pervestigarem, cur, ubi discordes videbantur, in contrarias ivissent sententias. Continuato ad annos aliquot improbo, pene dixerim, huiusmodi labore, mecum deinde constitui singula aliorum de febribus cogitata et commenta ad lydium quasi lapidem experientiae revocare, atque expendere, ut quaenam earum propius vero accederent, quaenam ab eodem longius aberrarent, luculenter appareret. Quidquid igitur multorum annorum studio, meditatione atque usu mihi constitit, aut rectius his de rebus visum est, id omne, qualecumque demum sit,

hoc volumine comprehenditur, in tironum, dicerem, commodum, nisi arrogantius id dictum existimarem. Neque pluribus verbis utar, ut, quid ego in eo praestiterim, significem. Cuicumque liberum esto iudicare, postquam totum legerit. Cur enim aliis id non liceat, quod mihi licere ubique arbitratus sum? Non patiar tamen, pauca quaedam, quibus apud lectores de nonnullis me purgem, desiderari, ne prorsus mei oblitus videar. Itaque nolim mihi vitio vertatur, quod praecipuas febrium divisiones, et differentias a veteribus mutuatus sim, etsi non ab omnibus hodie probentur; nam si ab illis medicinae proceribus procul discessissem, mihi sane a natura ipsa, quam illi proximius secuti sunt, desciscere visus essem. Quod ad nomina attinet, ea plerumque retinui, quae iamdiu usu recepta sunt, atque in ore plerorumque medicorum a multis iam saeculis versantur; nec novis locum dedi, nisi uti synonymis, aut ad novas res novosve morbos indicandos necessariis, et quidem eo consilio, ut quae inter nos et maiores illos coniunctio et affinitas intercedere debet, nominum mutatione nequaquam dissolveretur. Synonyma autem ubique, quando aliqua febris nominibus variis nuncupari visa est, adiicere optimum duxi, ne diversa denominatio auctores legentibus errandi causa esset; sed in eorum delectu et recensione malui meo, quam aliorum iudicio uti, quia saepenumero perspexi, aut perfunctorie, aut perperam a plerisque quaesita et posita. Potuissem, fateor, quaedam febrium genera missa facere, tanquam ad aliquod aliud genus

specierum instar facile revocanda, sed satius mihi visum est aliquid consuetudini dare, quam nimio genera reformandi studio molestiam tironibus aut difficultatem augere. Quoties tamen sine ullo eorum taedio aut ulla rerum perturbatione licuit sub unum veluti caput febres aliquas, quasi eiusdem stipitis ramos, redigere, libentissime id quidem feci, aut saltem, quo modo, et quando fieri posset, subindicavi. Nullius porro me sectae tradidi in potestatem, nec unquam valde sollicitus fui, doctrinae, aut dogmata unde essent, sed quaenam essent, et qua probabilitate fulcirentur. Cumque discipulorum praesertim institutio atque exercitatio curanda mihi fuerit, nemo, ut spero, mirabitur, me quandoque paulo minutius quaedam persecutum esse, quae theoreticis studiis perfunctos non ignorare oporteret; nam etsi eos, antequam ad medicinam practicam aggrediantur, egregie illis institutos et praemunitos (quod legibus prudentissime cautum est) et velim et reputem; tamen nonnulla esse veri et doctrinae quasi semina sum ratus, quae iterato in mentem revocari atque altius animo defigi nunquam inutile videatur. Fortasse quibusdam ipse videbor plus temporis verborumque, quam par erat, in aetiologiis exponendis aut diiudicandis quaestionibus impendisse, aut paulo liberius, quam deceat, in sententiis ferendis me gessisse, sed aliquid dandum concedendumque est loco, tempori et consuetudini et praelegentis professorio muneri, a quo, quid sentiat ipse, quid statuat, quid indicet, auditores iure prope suo non modo petunt,

sed etiam efflagitant; quamquam id raro et parce factum a nobis sit, et tum solum, cum res obscurae et difficilis indaginis sese obtulerunt, de quibus exercitationis causa aliquando disceptare nec inutile nec iniucundum adolescentibus existimavimus, ut scilicet, qua ratione et ordine incedendum, quibusque argumentationibus utendum sit ad causas ab effectibus deducendas divinandasque, aut nodos quaestionum solvendos, exemplo aliquo edoceantur. Medicamenta ubique quam plurima in singulis curationibus tam simplicia, quam composita commemoravimus, ne in summa auxiliorum, quibus hodie medendi ars abundat, ubertate egeni atque inopes videremur, aut necessariis adiumentis sive armis destituti, quibus hostes transfoderentur. Monitos tamen tirones velim, ne sibi persuadeant, me in illis enumerandis et proponendis aliquanto longiorem fuisse, ut cuncta semper aut promiscue adhiberi debeant, quasi ex eorum numero ego essem, qui ita aegros remediorum copia et frequentia assidue onerant, ut nullam pene ipsis, nec naturae quietem relinquant. Hanc enim pharmacorum cuiusque generis sive profusionem, sive abusum semper reprobare et vitare consuevi, paucis, sed lectissimis contentus, naturaeque viribus maxime confisus. Scio equidem, aeque vitiosum esse, tam penuria auxiliorum, ubi in primis cum morbo decertandum valide est, laborare, quam nimia eorum copia atque excessu delinquere, quasi natura, cui major curationum pars debetur, nihil per se efficere posset, quorum vitiorum alterutrum

persaepe in iuvenes medicos cadit. Quamobrem cum veri et peritissimi medici ab empiricis et circulatoribus distinguantur morborum et causarum diagnosi, et pro earum varietate indicationumque ratione modo isto, modo illo remedii genere indigeant opportuneque uti norint, ideo praestantiora tironibus in promptu esse volui, quae vel ab auctoribus probatissimis ad quamlibet febrim et singula eiusdem symptomata proposita sunt, aut a me opportuniora reputantur. Sic quisque inito morbi eiusque causarum examine poterit ex multis pauca quaedam seligere in suos usus, aut ab omnibus temperare atque abstinere, et quodammodo conquiescere, ubi vitae vires morbo subigendo pares esse deprehenderit. Formulas sive compositiones medicamentorum, quod alias multi faciunt, non addidi multis de causis, sed praecipue, ne iuvenes medicinae studiosi plus operae formulis exscribendis et memoriae mandandis adhibeant, quam cognoscendis morbis eruendisque singularibus indicationibus, sine quibus empiricorum more, quod turpissimum et summopere noxium iudico, medicinam facerent. Verum enim rationalemqne medicum oportet indicationibus mature et scite praefinitis simplicia medicamenta prudenter accommodare, aut, si compositis opus ei sit, talia coniungere et commiscere, quae non solum peculiari morbo eiusque causis, verum etiam aetati, temperamento, sexui, regioni, anni tempori aliisque circumstantiis conveniant; neque istud difficillimum erit ipsis, si medicamentorum naturas et vires, atque formulas con-

scribendi formandique praecepta, quae omnia in therapeutice generali aut pharmaceutice tradi solent, aut certe deberent, probe memoria teneant. Quod si exemplis aliorum velint etiam instrui atque adiuvari, aut suas formulas ad eorum exempla conficere, non deerunt apud doctissimos scriptores tam veteres, quam recentiores, qui de hisce rebus praecepta tulerunt, aut suis operibus proprias formulas adiunxerunt, elegantissimae compositiones, quas consulant atque imitentur. Nonnullas tamen ex aliorum libris desumptas interdum, fateor, protuli adiecique, at tum praecipue, cum mentio alicuius medicamenti universim laudati facta a nobis est, ne tirones eas aliunde magno incommodo sibi conquirere cogantur. Stilum, si queras, planum, facilem, perspicuum ubique praetuli sublimi, diserto et figurato, quem semper ab adolescentium institutione alienissimum putavi. Hinc sententiarum ornamenta, quae ad aures tantummodo oblectandas facta videntur, oratoribus sine invidia prorsus reliqui; quoniam plerumque, ubi artes et disciplinae expetuntur, *ornari res ipsa negat, contenta doceri.* Illud vero duntaxat cordi mihi fuit, ut barbara illa vetus et communis loquendi licentia, quae in scholasticis disceptationibus olim locum habebat, quoad a nobis fieri potuit, exularet. Non tamen a vocibus quibusdam aut dicendi formulis, quae universim iam probantur, aut artis ipsius propriae sunt, etsi minus latinis, abstinui, nec a novis omnino, quamvis barbaris unquam abhorrui, cum de rebus novis aut recens inventis loqui necesse fuit. No-

lui enim, ut purioris sermonis studiosissimus viderer, illos imitari, qui, ne Latii fines transcendant, plerumque obscuri admodum fiunt, aut verborum ambagibus sic evagantur, ut auditoribus stomachum moveant. Haec habebam, quae benevolum lectorem admonerem. Unum superest, ut studia nostra, quaecunque fuerint, aequi, obsecro, bonique faciat et consulat.

DE INFLAMMATIONE

COMMENTARIOLUM

ET

DE FEBRIBUS PARS I.

DE INFLAMMATIONE

COMMENTARIOLUM

1. Non paucos equidem fore praevideo, qui, cum primum ex iis, quae praefatus sum, non obscure compererint, nemini unquam licere ad medicinae practicae disciplinam se applicare, nisi prius in *institutionibus medicis* multum operae et studii collocaverit, continuo dicturi sint, supervacaneum omnino, si non inutilem, dum de inflammatione disserere instituo, a me suscipi laborem; quod in ea institutionum parte, cui nomen *pathologia* est, ut aliorum morborum et symptomatum, sic inflammationis etiam natura, caussae, effectus, et differentiae iam satis et exponi, et describi soleant.

2. Quae res etsi a me neque ignorari, neque ullo negari modo queat: illi tamen animadvertant velim, de his quidem cunctis pathologos agere consuevisse, sed brevi adeo, pressoque sermone, ut non modo multa, quae ceteroquin sunt clinico scitu necessaria, silentio praetereant, sed etiam universam curationis rationem omittant. Neque vitio id vertendum pathologiae, ipsi profecto intelligent, si ea suos intra limites se continere debeat, et nihil sibi arroget, quod ad medicinam practicam aequissimo iure (1) tantum pertineat.

(1) Pathologia proprie dicta differt non parum a medicina practica, sive praxi, ut aiunt, medica. Nam *praxis medica* tam a BOERHAAVIO (*De cogn. et curand. morb. Prolegom.* §. 2.), quam ab HAENIO ejus discipulo (*Prolegom. Praelect. Haen in Herm. Boerh. Patholog. pag.* 7. §. 2. *Vienn.* 1779) dicta est ea

3. Ne igitur tirones, quorum causa haec scribo, audito inflammationis verbo, cuius saepe in febribus aliisque morbis pertractandis mentio mihi facienda est, novitate quasi perculsi haereant, non satis gnari, quam late ea pateat, quantum discriminis afferat, quorsum inclinet, quos exitus habeat, et qua demum ratione imminens praecaveri, aut praesens tolli possit: non modo utile, sed necessarium duxi, antequam ad febrium recensionem descendam, generatim de *inflammatione*, quemadmodum medicum practicum decet, aliquanto plenius, fusiusque disputare. Sic enim nulla illis occasio, qua confundantur, supererit; mihi vero nulla causa, cur deinceps hac super re molestissimis repetitionibus conterere tempus debeam.

4. Itaque eo ipso servato ordine, quo singuli morbi a clinicis explicantur, initium faciam a nomine et natura inflammationis; prolatisque breviter tam veterum, quam recentium scriptorum praecipuis de ea cogitationibus, consistam in illa sententia, quae mihi probabilior videbitur. Hinc evolutis, quantum per me licet, eius effectis, indicatisque causis remotioribus, et antecedentibus, utpote minus controversis, ad multiplices differentias constituendas progrediar; nec praetermittam, prout res postulabit, significare, quos exitus sive bonos, sive malos habeat, quibusque notis omnia internosci possint. Postremo indicationes, quas vocant, adiciam, quarum ductu curatio institui, atque instrumenta ad id apta opportune et rite adhiberi queant.

5. Quando aliqua corporis pars praeter naturam intensius calet, rubet, tenditur, tumet, dolet, et molesta quadam pulsatione intus quasi pertunditur, ea tum *inflammari*, sive incendi dicitur, quod similia ferme patitur iis, quae ab igne gignuntur. Quare, ubi omnia haec, aut pleraque conveniunt, morbum plane efficiunt,

---

disciplinae medicae pars, quae docet morbum in ipso aegroto praesentem detegere, curareque detectum. Contra pathologia, etiam peculiaris, et ne illa quidem diffusior, amphorque Fernelii, septem nimirum libris comprehensa, quanquam singularium morborum persequatur naturam, nullum tamen verbum facit de eorumdem curatione. Non igitur satis assequor, cur nonnulli Boerhaaviani hodie pathologiam cum praxi medica unam eamdemque rem putent, atque habeant.

quem *inflammationem* nostri, Graeci vero φλεγμονὴν (*Phlegmonen*) (1) vocant. Cuius causam proximam obscuram admodum, et paene reconditam esse, argumento non levi erit vel ipsa inter scriptores opinionum dissensio.

6. Atque ut ab antiquissimis exordiar medicinae proceribus, pauca omnino apud HIPPOCRATEM invenio, quae ad inflammationem eiusque genesin respiciant. Locus autem, in quo paullo clarius, si ullibi unquam, de inflammationis ortu et ratione loquitur, est in libro *de capitis vulneribus* (2), ubi ait: *partes ulcus ambientes inflammantur, ac intumescunt propter sanguinis influxionem.* Discipuli vero eius ab institutore suo paullulum recedentes, quasi *sanguinis influxionem*, quam ille assumserat, obliti essent, aut non satis eam esse crederent, inflammationem gigni docuere, *si fluxio multa et acris* aliquam partem invaserit, *manseritque acris et glutinosa* (3), itemque, si *pituitosa et multa, ac lenta* etiam *fuerit fluxio* (4). Denique de iis, quae ruptam venam intra pectus, si febris supervenerit; aut peccatum in potu, aut venere aliquo modo fuerit, subsequuntur, alibi (5) disserentes, aliam explicandae inflammationis rationem inierunt, quae est huiusmodi: *Caro sauciata subresiccatur, et subcalescit, et humiditatem in se ipsam a vicinis tum venis, tum carnibus trahit. Ubi autem attraxerit, intumescit, et inflammatur, et dolorem exhibet etc.* Ex quibus plane liquere arbitror, non modo sanguinis ipsius, verum etiam cuiusque humoris acris, et glutinosi, aut pituitosi, et lenti copiosiorem influxum, imo attractionem quoque humiditatis e vicinis partibus causam inflammationis priscis illis temporibus habitam fuisse.

7. Sed alia omnino fuit opinio ERASISTRATO cum antiquitate, quoniam certe vixit Seleuci Nicanoris aevo, tum medicinae scientia percelebri. Is inflammationem oriri existimavit, motumque per eam cieri, qualis in febre est, quando *sanguis in eas venas, quae spiritui accommodatae sunt*, transfunderetur (6). Spiritus autem contineri olim credebatur in iis venis, quas nos arterias vocamus. Cum enim hae in cadaveribus plerumque vacuae depre-

(1) Φλεγμονὴ ducitur a verbo φλεγμαίνειν, id est *inflammari.* (2) *N.* 18. *ed. Marinell.* (3) *Libr. de glandul. n* 5. (4) *Ib. n* 6. (5) *Lib.* I. *de morb. n.* II. (6) C. CELS. *de Medic. l.* I. *in praefat. p.* 5. *ed. Comինan.*

hendantur, pronum fuit eas spiritui continendo dicatas existimare; et si quando sanguine scatere inventae sunt, protinus conclusum est, sanguinem in alienas vias irruisse, ideoque inflammationem excitasse, qualem Boerhaaviani hodie *per errorem loci* fieri dicerent.

8. Post hos Galenus (1), Oribasius (2), Aetius (3), Paulus Aegineta (4), et cum his reliqui principes Galenicorum (5), inflammationem paullo altius rimati, eam constituendam duxerunt in sanguine calidiore copiosius ad aliquam partem confluente, et vasa ita opplente, ut roris instar guttatim ex iis exsudet, atque hinc in vacua spatia vehementer illapsus omnia loca, quae iu circumposita carne sunt, occupet, urgeatque. Imo non nemo addidit (6), morbum invalescere, et incrementa accipere, quando *id, quod est in loco affecto, incipit putrescere, caloremque praeter naturam invehit*. Hinc facile sibi persuadebant, assequi posse, unde calor, rubor, dolor, tumor, aliaque phaenomena orirentur. Illud tamen, ni fallor, non satis intellexerunt, quam ob rem sanguis in af-

---

(1) *Method med. l. X. cap. VI.* ubi ita scriptum reliquit: « cuius» modi autem sit phlegmones affectus, tum ia libro de inae» quali intemperie, tum vero in eo, qui de tumoribus praeter » naturam est inscriptus, docuimus. Admonuisse tamen et nunc te » non sit inutile. Cum sanguis calidus copiosior in aliquam ani» malis partem procubuit, maiora eius vasa protinus extenduntur » utpote abundantiae continendae non sufficientia, ab his dein» ceps, quae minora sunt. Mox ubi nec iu iis satis continetur » exsudat foras in ea ampla spatia, quae inter vasa sunt, sic ut » etiam omnia, quae in composita carne habentur, loca occupet. » Atque haec quidem est phlegmones affectio. »

Et *lib. XIV. cap.* 2 ubi ita subdit: « cum sanguis copiosius » in aliquam partem procubuit, sic ut ab eius particulae vasis » nequeat contineri, exilitque aliquid instar roris ex ipsis vasis » in ea musculorum spatis, quae similaribus corporibus, ex » quibus componuntur, interveniunt, utique tumor ex plenitu» dine oritur; cui succedit cutis tensio, et in alta carne cum » pulsu dolor, et tangenti renixus quidam, et rubor, et calor » ipsa nimirum cute ea, quae subiecta sibi caro patitur, sen» tiente. Similis iam dicto et in visceribus affectus etc. » Et *ad Glaucon. l.* 2. *cap.* I.

(2) *Synops. l. VIII. c.* 24. (3) *Tetrabibl. IV. serm* 2. *c.* 31. (4) *De re med. l. IV. c.* 17. (5) Fernel. *Pathol. l. VII cap.* 2. Rivar. *Prax. med. l.* I. *cap. XI.* Sennert. *Med. pract. l. V. P. I. cap. V. et reliqui.* (6) Oribas. *l. c.*

fectum locum uberius influeret; vel si intellexerint, non satis perspicue, et distincte ab iis propositum, descriptumque fuisse, dixerim.

9. Praeterea cum animadvertissent, inflammationem modo repente, et cito, modo sensim, et lente enasci: alterum *per fluxionem*, alterum *per congestionem* fieri reputarunt. Deinde prout sanguis vel purus, vel sincerus, vel aliis admixtus humoribus esset, varias etiam inflammationis differentias constituerunt. Ideo a sanguine puro *phlegmonen exquisitam*, ab eodem cum bile, aut pituita, aut melancholia coniuncto *phlegmonen erysipelatodem*, *oedematodem* aut *scirrhodem* dimanare rati sunt: contra vero, si bilis, aut pituita, aut melancholia sanguinem, sive cruorem proprie dictum excederet, eoque modo, quem exposuimus, inflammationem faceret, *erysipelas*, vel *oedema*, vel *scirrhum phlegmonodia*, sive *inflammatoria*, non phlegmonen, procreari.

10. At succedente Chymicorum secta, Willisius (1), qui, cum illa inclaresceret, floruit, aliter explicationem inflammationis aggressus est. Si tamen eius opinio recte perpendatur, continuo apparet, eum vix, ac ne vix quidem a Galenicorum documentis dissentire. Ipse enim sanguinem assumit *febriliter* ita *effervescentem*, ut aegre ob ὀργασμὸν (*Orgasmum*) partis alicuius minora vascula traiiciat, imo in iis haerens obstructionem primo, deinde aggestus, atque e vasis effusus phlegmonen pariat. Monet autem, duo requiri ad efficiendam inflammationem, sanguinis nempe fervorem, et vasorum minorum obstructionem una concurrentem; si alterutrum deficiat, neutrum sufficere ad eam inducendam, idque opportunis, accommodatisque exemplis illustrat.

11. A Galenicis paullo longius discessit Willisii aequalis, eidemque sectae addictus Sylvius de le Boe, qui etsi sanguinem non solum in vasis capillaribus, verum etiam cum Galeno in adiacentium partium spatiis inclusum stagnantemque, aut etiam extra proprias vias effusum ponat, *sponte* tamen, et *mox* eum *excandescere et caloris sensum molestum in parte sensili*, et proinde inflammationem ciere autumat, *quatenus ex ipso sanguine in vasis suis*

(1) *Pharmacop. ration. P. 2. sect. I. cap. VIII.*

valde distentis, partibusve quibusvis aliis subsistente, hoc est, stagnante, mox incipiunt evanescere partes spirituosae, magisque volatiles, ac subtiles tum acidas, tum salinas (alkalinas nimirum) *temperare solitae; unde utraeque acrius factae acrius in se mutuo insurgunt, effervescentiamque ob partes sanguinis oleosas praesentes* (utpote phlogisto scatentes) *calidam excitant* (1). Hinc patet, *stasin* sanguinis, eiusque fervorem a Sylvio quidem exigi, ut inflammatio fiat, sed simul exposci, ut *stasis* antecedat, non vero subsequatur; contra profecto quam Galenicis, et Willisio ipsi visum est. Propius tamen ad Galenicos accedit, quando ab effervescente sanguine calorem atque inflammationem proficisci contendit: nam illi, dum ab eo calidiore inflammationem, et ab eodem deinde stagnante, et putrescente caloris augmentum repetunt, non re, sed verbis, atque explicationis modo a Sylvio discrepare videntur.

12. Nunc vero nullo modo reticendum est, quid de inflammatione senserit Ettmüllerus, ratione temporis, et celebritate doctrinae proribus illis proximus, et chymica scientia aeque conspicuus. Etenim duas de eius natura sententias diversis, ut arbitror, temporibus protulit, utrasque dignas, quae a nobis paullo accuratius diffusiusque referantur. In priore calor auctus, veluti praecipuus inflammationis effectus, proponitur: sed ut eiusmodi caloris incrementum quale sit, undeque excitetur, comprehendi possit, disquirit primo, undenam sit calor naturalis corporis vivi et animati, eumque esse affirmat ab *acido volatili spirituoso temperato*, dum existit in suo *statu naturali, seu oleoso*, et *concitatiori motu* agit in *compar suum alcali*. Ex mutua igitur eorum inter se actione statuit calorem naturalem profluere. At intensioris illius caloris, qui praeter naturam in inflammationibus evolvitur, aliam omnino rationem esse. Spiritui enim *influo*, aut *insito* vehementius in motum actis, sive ambobus veluti congredientibus acceptum refert. Atque ut rem clarius proponat, exemplo utitur vulgatissimo, quod ab Helmontio mutuatur. *Ponamus*, inquit, *spinam digito infixam, cuius occasione excitatur dolor; hinc*

(1) *Prax. med l.* 1. *cap.* 40. §. *XIV. et XV.*

aestus, rubor, et denique sequitur tumor. Spina non est calida: igitur ne supervenientis intemperiei erit causa efficiens formalis, sed saltem occasionalis, et ratione laesionis tantum intemperiem calidam post se trahit; ratione doloris concitatius movendo spiritum influum ad partem affectam tam per nervos, quam per vasa; ex cuius cum insito (spiritu) *motu concitatiori, et quasi collisione tam aciditas antea occulta, fit manifesta, quam calor ante temperatus, fit intensior et praeternaturalis. Talem autem spinam in omni calore aucto, et inflammatione partium deprehendimus: talis spina est, e. g., in grumo lactis in mammis coagulati; talis spina est acidum istud in pleuritide, quod pungit pleuram, et pulmonum alteram partem affligit, cuius vellicationis occasione inflammatio, et suppuratio earum partium supervenit. Talis spina est in ictu apum etc.*, in pulvisculo in oculos illapso, in acido varioloso ophthalmiam excitante, atque in multis aliis eiusmodi (1).

13. Quare non dubitat decernere, *sanguinis coacervationem* in tumore phlegmonode accipiendam esse, ut *symptoma superveniens*, non ut *causam ardoris*. Nam, inquit, *propter dolorem stringuntur fibrae, arctantur venae, impeditur reditus humorum, unde stagnatio, et sic tandem supervenit tumor sanguineus, et inflammatio. Hinc evulsa spina cessat omnis inflammatio et dolor.* Et paullo post subiicit: *ergo causa tumoris non est sanguis, sed irritatio dolorosa, seu spina, quae in causa interna semper est acidum partibus corporis extra ventriculum hostile, et quod in spiritu insito motum concitatiorem facit, quo ipso spiritus ante temperati, fiunt intemperati, et aciditas antea quoque temperata, fit intemperata, et manifesta.*

14. Quam igitur alii sanguinis congestionem, aut stasin, vasorumque obstructionem, veluti proximam inflammationis causam habent, Ettmüllerus in sua hac prima de inflammationis origine et natura disquisitione, tamquam effectum causae inflammationis, atque adeo inflammationi supervenientem tantummodo considerandam esse censet. Causam vero omnem, et, uti aiunt,

(1) *Inst. med. therap. sect.* III. *Oper. omn. T.* I. *P.* I. *p.*418

proximam in *spina infixa*, id est, in acri quodam principio, quod sensibilitatem alicuius partis afficiat, sitam esse statuit. Nam excitato doloris sensu, *spiritus influus*, nempe, ut ego interpretor, nerveus, atque ipsemet sanguis undique illuc allicitur, et confluit. Sed simul *spiritus insitus*, sive ut sermone utar hodiernis auribus magis accommodato, *vis irritabilitatis* vasorum, fibrarumque omnium *elasticitas* ad motum actionemque adiguntur. Ex mutuo eiusmodi nisu et renisu, sive conflictu et *collisione* calor aestusque consequitur. Praeterea nervis dolore affectis, et fibris muscularibus vehementer irritatis, spasmi, sive contractiones insolitae et tonicae in parte laborante oriuntur, quibus sanguinis cursus, et praesertim reditus per venas non modo difficilior redditur, verum etiam interdum penitus intercipitur. Hinc ejus mora, congestio, tumor, tensio, ruborque partis inflammatae facile deducuntur. Atque haec est summa, ut mihi videtur, primae cl. auctoris de inflammatione sententiae.

15. Nunc ad alteram progredior. In hac vero, contra ac supra censuit, omnino opinatur, tumores, *qui vocantur inflammationes*, a congestione, et coacervatione sanguinis *in vasis capillaribus venosis*, *et partium spatiolis* haerentis, ibique mox excandescentis, et *molestum doloris sensum in parte quadam* sensili excitantis esse (1) derivandos. Congeri autem, et coacervari sanguinem ex eo putat, quod sanguinis plus influat per arterias, quam per venas recipi, revehique possit. *Causa* igitur *materialis proxima* inflammationis hoc loco ab eodem dicitur *sanguis collectus et stagnans in parte quadam*, *ob impeditum suum ex arteriis in venas refluxum*, *ita ut plus influat*, *quam refluere valeat per venas*. Quot modis porro refluxus iste per venas retardari, inhiberique soleat, diligentissime ipse inquirit et explanat. Deinde ad praecipua et propria inflammationis phaenomena, calorem videlicet, ruborem, tumorem et dolorem se convertit, eaque sic explicare conatur: *Cum sanguis, qui dat inflammationem, sit materia rubra spirituosa, et calida*, *ergo calefaciet partes*, *et pars necessario exinde rubet*; *quia*

(1) *Oper. med. T. 2. P. I. Colleg. practic. sect. XVIII p.* 595.

vero plus influit sanguinis, quam refluit, dum ita stagnat, et in parte haeret, necessario pars intumescit, et cum a tumore distendantur partes fibrosae, et hinc necessario excitabitur dolor, et consequenter inflammatio. Demum in suppurationem, sive abscessum inflammationem verti tum dicit, cum stagnans sanguis corruptionem subeat; quemadmodum paullatim id fieri consuevit. Quod si *in parte inflammata nihil omnino refluere queat, adeoque reciprocus spiritus influi fiat motus, a quo sustentetur insitus, necessario supervenire tandem gangraenam, dum sanguis spiritu vitali influo privatus corrumpitur et putrescit, indeque pars suppresso spiritu insito, emoritur,* acute, et subtiliter pro sui temporis physiologicis doctrinis commentatur.

16. Inter haec SYDENHAMIUS (1), qui rarissime theoreticis aliorum speculationibus utitur, sed suas sibi ipse confingit aetiologias, prout assidua observatio, et magister usus ei indicare videntur, peculiarem humorum diathesim in inflammationibus sibi visus est reperisse, eum eam in ipsa sanguinis accensione, effrenique fervore consistere passim tradat. Neque sollicitus est, motusne in aliqua parte, aut pluribus retardetur, an augeatur. Sanguine tamen sic inflammato, atque effervescente, motuque febrili circumquaque acto, quasdam ejus partes accensas, aut praecalidas putat modo ad cerebrum, modo ad pleuram, modo ad pulmonem, modo ad exteriora, et cutim transferri, ibique deponi, et sic phrenitidem, pleuritidem, peripneumoniam, atque erysipelas enasci. Quod quidem etsi non raro eveniat in febribus acutis, et quandoque etiam evenire posse non negem in singularibus quibusdam inflammationibus, quae sine ullo morbo antecedente oriuntur; tamen si rem penitius intueamur, non eandem in omnibus originis rationem esse, comperiemus. Nam saepe nulla eas antecedit inflammatoria diathesis sanguinis, sed tantummodo consequitur.

17. Iam vero quaerendum est, quid illi, qui omnia ad mechanicas hydraulicasque leges exigere solent, excogitarint. In his BELLINIUS (2) primas propemodum tenens,

---

(1) Specialim *sect. II. cap.* 2. *pag.* 122. *et sect. VI. cap.* 3. *pag* 305 *oper. ed Patav.* (2) *De Febrib. Propos. XXI. pag.* 237. *De morb. pector. de Peripn. p.* 403. *et alibi passim.*

ubi inflammationis meminit, auctum quidem sanguinis calorem cum veteribus assumit, sed una cum eodem capillarium vasorum obstructionem commungit. Haec autem obstructio tanti facta est a PITCARNIO (1), ut non aliunde inflammationem, quam a sanguine in *arteriis capillaribus* stagnante atque haerente manare crediderit. FRIDERICUS vero HOFFMANNUS ejusmodi obstructionem non modo in arteriis rubris agnovit, verum ab his ad laterales serosas, et lymphaticas arterias, imo ad venas etiam produxit. Nam inflammationem ipse definivit (2) *stasin non tam in tubulis arteriosis et venosis, qui sanguinem ordinario vehunt quam potius in lateralibus, qui ob angustiam diametri non rubicundos sanguinis globulos, sed tantum tenuem lymphaticum humorem secundum naturam admittunt.*

18. Hinc non arduum ei videtur mente assequi, cur *rubore* pars inflammata suffundatur. Neque difficilius intellectu reputat, quam ob rem *ardor* et *flammae* sensus in ea percipiatur. Nam *partim*, inquit, *affluens iugiter sanguis per canales semiobstructos, vel constrictos, maiori celeritate fertur, partim etiam libero transitu exclusus, ad ramos ampliores regurgitat, ibique crebriorem diastolen facit ac systolen; unde magna accidit partium sulphurearum attritio mutua, et calor maximus, qui eo sensibilior, quo magis exquisito sensu pars est, in qua malum consistit.* Dolorem denum tribuit pressioni nervorum, quam hi patiuntur a *minimis* neque, ac a *maioribus vasis nimium distentis*; lentorem vero, et crassitiem sanguinis, quo vasa obstruuntur, aut minimorum vasculorum spasticam constrictionem, qua transitus humoribus denegatur, uti causam accipit, cur *liber et aequabilis sanguinis cursus per minima arteriarum et venarum intercipiatur, isque in exiliora aquosi tenuis humoris receptacula praeter naturam impingatur.* Quibus in rebus quid veri, quid falsi deprehenderint viri medica scientia praestantissimi, infra patebit.

19. Hinc tamen universim illud profluxit, et potissimum apud reliquos mechanicis disciplinis addictos obtinuit, ut crederent, causam cuiusque inflammationis pro-

(1) *Element. med physic mathemat. lib 2 cap IX. et XIV.*
(2) *Medicin. systemat. T. IV. P. I. sect. 2. cap 3. §. V.*

ximam esse arteriolarum rubrarum, aut rubris propiorum obstructionem utcunque natam, sive a mole, aut lentore sanguineorum globulorum auctis, sive ab imminuta canalium capacitate et diametro: atque ab huiusmodi obstructione necessario sanguinis motum impetumque increscere in obstructa, tanto videlicet vehementiorem, quanto maius sese eidem obiiciat obstaculum superandum; augerique simul in vasis liberis eiusdem velocitatem, ideoque ad cor etiam reditum, quo in celeriores validioresque systoles adigatur; indeque praecipua inflammationis phaenomena, calorem puta, dolorem, tumorem, febrimque facile explicari intelligique posse.

20. Hanc ipsam inflammationis explicationem probavit etiam amplexusque est Cl. Hermannus Boerhaavius, a ceteris nihil, aut parum discedens (1). Quae enim habet de inflammatione *per errorem loci*, et de seriebus descrescentium vasculorum, in quae aut globulus sanguineus, aut serosus, aut quicunque alius mole maiori, quam vasis amplitudo capere naturaliter possit, irrepserit, ita hypothetica videntur, atque anatomiae, et physiologiae veriori magnam partem contraria, ut, postquam Hallerus (2), Senacius (3), Caldanius (4) et Azzoguidius (5), quibuscum vetus me necessitudo coniunxit, in ea animadversiones suas ediderunt, pluribus non opus sit, ut refellantur. Ceterum sensit vir summus, quantis premeretur difficultatibus, si vellet a sola arteriolarum obstructione inflammationem deducere. Videbat enim, nec inde peculiaria inflammationis symptomata oriri, nec intelligi posse, nec a simplici eam obstructione satis bene distingui. Quas ob res addidit obstructioni attritum, quo se commode tueretur, et inflammationem dixit esse *cruoris rubri arteriosi in minimis canalibus stagnantis attritum a motu reliqui cruoris moti, et per febrim fortius acti.*

21. Verum non animadvertit perspicacissimus alioquin naturae scrutator, minimas arterias rubras, quas per-

---

(1) *Aphorism. de cognosc. et curand. morb.* §. 370. 371. (2) *Element. Physiolog. T. 2. l. VI. sect. 2. §. XIV. ed. Venet.* p. 176. (3) *Del cuore T. 2. nel supplem. cap. VIII. p.* 342. *et seqq.* (4) *Institut. Patholog. cap. IX. n.* 112. (5) *Instit. medic. vol.* 2. §. 511. *et seqq.*

fecte ubique conicas et convergentes assumsit, tales nequaquam esse, cum magna ex parte cylindricae anatomicis examinibus inventae sint, nec idcirco in earum finibus ob angustiorem diametrum globulos sanguineos, ubi semel in eos penetraverint, substituros, inhaesurosque esse, uti falso sibi persuaserat. Neque aperte significavit, aut significare potuit, qua ratione *attritus* in stagnante sanguine fieret a *motu reliqui cruoris*, cum nullam indicet causam, qua cruor a tergo impellatur in vas obstructum, neque ad id satis valeat cordis impellens vis, ut capta in vivis animalibus experimenta ostendunt; neque ipsa febris, quam in auxilium hic vocat, supplementum ullum suppeditare possit, quia saepe ipsa ab inflammatione abesse visa est. Haec tamen Boerhaaviana inflammationis illustratio, quam fuse in *aphorismis de cognoscendis et curandis morbis* persecutus est (1), ita plerisque sui temporis medicis placuit, ut non alia in publicis scholis maiori cum plausu excepta et multos annos exculta fuerit.

22. At primus, qui contra eam caput extulerit, fuit certe Jo. Gorterus, Boerhaavii ipsius olim auditor, fama deinde excellentis medici clarus, et multorum voluminum scriptor illustris. Is phaenomena inflammationis diligentius excutiens, cognovit primum, pulsationem arteriarum, in quibus antea vel nulla, vel certe multo minor percipiebatur, sensibilem in inflammatione, maioremque reddi, idque, ut plane manifestum est, contingere non posse, nisi aucta arteriarum actione. *Hanc autem* (2) *pulsationem fieri non posse ex uno alterove ramo arteriae* obstructo, ostendere conatus est experimentis hydraulicis, *ex quibus*, inquit, *constat, liquorem fluentem per canalem ramosum a trunco per ramos, ut fit in arteriis ab obstructo uno ramo, vel orificio, quod non plus, quam centesimam partem liquoris transmittit, in reliquis ramis, vel orificiis velocitatem non ultra centesimam partem augere, atque non plus urgere in hoc orificium clausum, quam in reliqua latera omnium ramorum et trunci, quae exigua mutatio percipi non potest, ut fieret in minimae partis inflammatae obstructione.* Imo experi-

---

(1) §. 372. *usque ad* §. 386. (2) *Chirurg. repurgat. lib.* III. *cap.* 3 *et Compend. Med. Tract.* 47.

mentis anatomicis demonstrari, *si comprimatur ramusculus minor arteriae, sanguinem antea per apertum ramum fluentem derivari per anastomoses, quae inter minimas arterias sunt copiosissimae*, compertumque esse, *ex obstructo, vel compresso ramo parvae arteriae partem non rubere vel tumere, sed sequi sanguinem suam viam per alias anastomoses.*

23. Quapropter induci ipse non potuit, ut crederet *pulsationem et inflammationem fieri ab obstructione arteriarum*. Neque valde permotus est obiectatione, quod *ligata arteria maior pulset vehementius super ligaturam; nam inflammationis obstructio*, ut recte respondet, constituitur in *arteriis minimis*, non in truncis earum, in quibus experimentum habet quidem alium, quam in ramulis, eventum. In his enim, cum longissime a corde eiusque impulsu absint, et multis anastomosibus inter se communicent, sanguis si obstaculum offendat, post leves quasdam, ut ita dicam, oscillationes refluit versus truncum, et per alios ramos apertos et liberos suum iter prosequitur, vasculo, in quo obstructio est, tamquam pleno et solido derelicto. Contra in illis ob vehementem proximi cordis impulsum, copiamque maiorem sanguinis ab eo proiecti, quam in paucos, et laterales ramos divertere possit, necesse est, ut *ligata arteria maior pulset vehementius supra ligaturam*, id quod nemo non facile largietur. Quo enim se recipiat, divergatque tanta sanguinis copia magna vi proiecta, in truncis maioribus locus est nullus. Calorem porro adurentem, qui inflammationem sequitur, procul dubio evincere putat, *motum vitalem auctum* in peculiari loco, *esse inflammationis causam*, eum contra *obstructio ex sua natura inferat frigus.* Nam *motus vitalis in nobis* videtur ei esse *naturalis caloris causa.* Hinc a praeceptoris opinione desciscens inflammationis cuiusque *particularis ab interna causa natae proximam causam* profitetur esse *motum vitalem validiorem in quodam ramo arteriae, quo urgetur sanguis ruber in arterias lymphaticas, sanguisque compingitur reliquus in lentorem*: generalem vero inflammationem, sive febrem *inflammatoriam* quae *ardens* dici solet, exsuscitari, cum non in uno ramo, sed in universo arteriarum systemate fiat concitatior.

24. Ex his igitur colligit, omnia ea, quae ad motum

maiorem compellunt arterias, inflammationem pro maiore vel minore locorum spatio cum *generalem*, tum *particularem* inferre posse; exemplisque adductis, quae apud ipsum legi merentur, rem illustrare volunt. Ergo ex Gorterii sententia inflammatio ea est sanguinis rubri in arterias lymphaticas, sive serosas violenta introductio, quam efficit motus vitalis alicuius arteriae, aut alicuius eius rami validior, et concitatior. Per motum autem vitalem hic intelligit actionem illam tantummodo, quam, dum vivit animal, edunt vasa arteriosa alternatim se contrahendo, et dilatando ut sanguinis circuitum vitamque ipsam sustineant. Cum hoc *motu vitali validiore* Gorterii magnam habet affinitatem *auctus tonicus vasorum motus*, quem ad inflammationem efficiendam necessarium praedicant Stahliani (1), praeter notissimam illam animae vim, sive providentiam, qua volunt principium vitale, sive cordis actionem incitari, atque adeo sanguinis motum augeri, et in obstructos canales dirigi exercerique.

25. At contra Hoffmannum reliquosque omnes, qui, posita arteriolarum rubrarum obstructione, docent, celeriorem per vasa semiobstructa, aut coarctata, aut per reliqua aperta et libera sanguinis motum evadere, atque in obstructos canales sanguinem a trunco decurrentem vehementius impingi, multo acrius et confidentius invehitur Sauvagesius (2), contendens mechanicis, hydraulicisque legibus omnino repugnare, celeritatem, aut moventes vires pro aucta obstaculorum potestate intendi, ut vulgo credebatur. Etenim apud quosque hydraulicarum rerum peritissimos certissimum, inquit, theorema est, si media ramorum ex aliquo singulari tubo prodeuntium pars obstruatur, velocitatem, qua liquor in trunco excurrebat, dimidio minorem reddi, nisi vis impellens ita augeatur, ut quadrupla evadat; ac, si duae tertiae ramorum partes occludantur, vis eadem ad octuplum, aut nonuplum augeatur oportere, ut liquor ea celeritate, qua antea pollebat, omnino moveatur. Non ergo ex obstructione minimorum canalium celeritas in

(1) Stahl. *de Inflamm. Patholog.* et Juncker *Tab. XX*
(2) *Dissert. sur l' inflammation* §. 43. 44. et *Nosolog. method. class. III. N.* 31. *ad* 102.

reliquis liberis, aut vis movens in truncis increscit, ut passim sibi finxerant non pauci medicorum mechanicis disciplinis non satis instituti. Neque quis obiiciat, vasa obstructa *elastica* esse, ideoque quo magis distenduntur, eo validius sese restituere: nam tunicae eorum, etiamsi vera et perfecta *elastra* essent, et eiusmodi humorum infarctu distraherentur, urgerenturque, non tamen possent sese restituere, quamdiu stagnans, aggestusque humor in easdem vim faceret. Quod si humor recederet, minusque urgeret, non tamen sese restituerent, nisi tantum, quantum fuissent distentae; neque possent, quod summum est, contento liquori, nisi eam celeritatem impertire, quam ab eo accepissent. Id autem nequaquam sufficeret ad augendam celeritatem humorum fluentium, ut petebatur. Atqui in quavis graviore inflammatione sanguinis motum celeritatemque (quando cum febre est) augeri, intendique, non modo ex una omnium observatione constat, verum etiam ultro fatetur ipsemet Sauvagesius. Quare ut aliquam aucti huiusce motus causam adducat, quoniam neque ab hydraulicis legibus, neque ab elasticitate derivandus erat, ad animae confugit potestatem, cuius voluntate et iussu cum Stahlianis putat, cor ad sese vehementius movendum impelli, sicque aucto humorum motu eniti, ut opposita obstacula superentur et tollantur.

26. Haec a Sauvagesio subtiliter disputata, quamquam vero proxima sint, consentiantque prorsus eum observationibus, quae a cl. viris in vivis animalibus habitae fuerunt; non tamen eiusmodi nobis videntur, quae cogere eum debuissent ad amplectendam Stahlianorum sententiam, de anima scilicet, omnium, et praecipue cordis motuum effectrice, quo commodius auctum sanguinis ad partem inflammatam appulsum tueretur. Debuerunt potius eum ad suspicandum compellere, obstructionem, cui inflammatio tribuebatur, commentitiam esse, utpote phaenomenis inflammationis praestandis ineptam, vel rectius interdum pro inflammationis effectu habendam, vel si quando causae proximae loco esse possit, aliquid aliud obstructioni adiungi, quod motum vitalem in ea parte, quae obstructione laborat, concitatiorem faciat. Haec unice consequi videbantur, recte cogitanti, neque opus ei erat ad Stahlii defe-

etere opinionem, quae non solum apud cordatos viros iam eviluit, verum etiam vel uno Halleri experimento (1), ut figmentum et somnium exploditur facile.

27. Sed posita etiam obstructione, ut causa inflammationis, quamvis ex ea augmentum motus concipi non posset, non tamen isto animae adiumento eguisset doctissimus Sauvagesius, si praeter *elasticitatem*, quam quidem per se augendo motui non satis valere noverat, vim illam vasis insitam, quam *vitalem* alii appellant, alii *organicam*, animalium potissimum propriam, quamque verisimillimum est ab *irritabilitate* fibrarum *Halleriana*, aut a nervorum *sensibilitate*, aut ab utrisque simul iunctis proficisci, si, inquam, huiusmodi illam vim, ut par erat, aestimasset. Nam hac aliqua in parte excitata, valentiusque agente, quod facile usu venit, arteriae crebrius fortiusque alternatim subsilientes sanguinis motum ibidem intendunt, incitantque manifestissime, quin cordis actio ne hilum quidem increverit, aut increscat. Testantur id clinici, qui sine ulla motus cordis mutatione saepissime in aliqua parte arteriarum micatus sic auctos repererunt, ut febrem topicam imitari viderentur: imo experientia edocti asseverant, varium in diversis corporis partibus esse posse sanguinis motum, atque adeo velocitatem, frequentiamque pulsus in morbis pro partium affectarum ratione (2) variari. Concitatior in primis arteriarum motus deprehendi solet nedum in partibus inflammatione correptis, verum in proximis etiam, in artubus arthritide, aut podagra, aut quovis alio doloris genere laborantibus, in capite hemicrania, aut cephalalgia affecto, in latere pleuritide excruciato, et sic porro. Id autem adeo certum est, ut in ipsis animalibus vivis sectioni anatomicae subiectis cerni possit. In his enim Cl. Hallerus (3) saepe

(1) Experimentum est huiusmodi. In Rana, cui caput amputatum, et medulla spinalis excisa sit, si aorta vinculo intercipiatur, aut cor ipsum cum vasis ligatum de pectore evellatur, perinde cor contra obstaculum nititur, etiamsi animae consilium aut imperium tunc nullum superesse possit. Vid Haller. *Elem. Physiol.* l. IV. p. 322. *not. K.* p. 323. *not. t. Item. T.* 2. *l. VI. sect.* 2. §. *XIV*.

(2) Bordeu, *Recherch. sur le pouls p.* 313. *et seq.* Pechlin *observ.* 2. *L.* 5. Hoffmann. *Medicin. system T.* I. *p.* 115. Albertin. *Comment. Acad Bonon. T.* I. *p* 387. etc.

(3) *Second. Mémoir. sur le mouvement du sang, expérienc.* 90.

vidit sanguinem in aliqua parte lentissime fluere, imo etiam omnino subsistere et conquiescere, dum in alia veloci cursu agebatur.

28. Demum non video, qua ratione excusari Cl. auctor possit, quod inconsulto et temere nimis speraverit, per motum cordis auctum omnem difficultatem (3) sublatum iri. Hoc enim fieri potest, ut sanguis maiori vi et velocitate per universum quidem corpus proriciatur; non vero, ut peculiariter in obstructas arterias, quasi mente valeret, validius suam vim exerceat, nitaturque obstacula removere. Rationis lumine caret tum cordis, tum sanguinis motus. Obstant hydraulicae leges, quas ne animae quidem liceret pro arbitrio subvertere, aut immutare. Quid, ubi nulla febris, id est, ut rectius loquar, nulla cordis et arteriarum aucta velocitas, excepta parte inflammata, inflammationem consequitur, ut saepe a clinicis observatum? An tum anima cordis adauget motum? Num forte oblita sui muneris est? Quaero tandem, cur anima eodem auxilii genere non utitur in ceteris vasorum et viscerum obstructionibus? causa eadem idemque finis nonne eamdem ab anima opem efflagitarent? At vereor, num inflammationi, sive vasorum obstructioni remedio semper esset auctus huiusmodi cordis et sanguinis motus, ita ut eo solo praesidio vitae incolumitati anima prospicere tentaret. Ego certe nollem, ut mihi sic anima semper prospiceret.

29. Atque hae sunt praecipuae celebrioresque medicorum de inflammationis natura commentationes, a quibus reliquae, si quae aliae memoratu dignae existunt, profectae esse videntur. Quapropter non est, cur in his singillatim referendis ad nauseam usque fastidiumque progrediar. Missas quoque faciam nuperiorum quorumdam novissimas et singulares de eadem re cogitationes, eorum in primis, qui ut novi aliquid proferant, ingenio

---

(3) STAHLIANORUM de animae in tuenda restituendaque valetudine officio fictitia pene omnia sunt. HEISTERUS in *Dissert. de Medicin. mechanic. praestantia* multa contra eos disputavit. Idem fecere alii bene multi. Contra vero SAUVAGESIUM exstat epistola JOSEPHI ANTONII PUJATI ad filium, qua illius de causa inflammationis, et febrium sententia refellitur. Vid. *Raccolta d' Opuscoli del P. Calogera T.* 59.

nimium suo indulgentes inflammationem in nescio quae oleosae sanguinis partis, aut adipis ipsius (1) fermentatione, vel in tenuitate maiori, quam soleat natura esse, concrescibilis et fibrosae sanguinis partis (2), vel in maiori ignei principii copia, vel in phlogisti evolutione, vel in diathesi inflammatoria locandam, ponendamque volunt; cum non minoribus implicatae difficultatibus prope videantur. Ab earum autem examine temperandum maxime ducimus, ne doctissimis auctoribus, a quibus editae et propugnatae sunt, bellum indicere credamur, et propterea, quid unaquaeque valeat, tempori decernendum relinquimus.

30. Ceterum etsi pleraeque istarum opinionum inter se quodammodo pugnare videantur, sibique propemodum adversentur: si quis tamen eas pacato, aequoque animo perpendere velit, comperiet facile, alias non exigua affinitate convenire, alias verbis magis, quam re ipsa discrepare, alias etiam, quae primo intuitu minus fortasse probandae videntur, non prorsus, aut certe non longissime a veri similitudine dissidere Ex iis quoque, quae aut a nobis in aliquarum expositione dicta sunt, aut ex anatome et physiologia comperta habentur, expeditissimum erit cuicunque hisce disciplinis vel leviter imbuto dispicere, quid in qualibet offendatur, aut reprehendi, aut desiderari queat, quid approbari et retineri debeat. Itaque relicta aliis longiori huiusmodi disquisitione, quod

---

(1) Si quis cupiat scire, quae adversus huiusmodi opinionem dici possunt, legit duo opuscula, alterum *Anonymi* mihi amicissimi, quod extat in *Diario medico* Petri Orteschi Tom. VI. N LXV., alterum Francisci Panciatichi medici Foroliviensis, ad me perscriptum, quod Forolivii anno 1771 prodiit hoc titulo: *Confutazione d' una lettera ec.*

(2) Hewson, quem secutus est etiam Callisenius, opinatur imminutam in inflammationibus esse *sanguinis concrescibilitatem*. Praecipuum argumentum, quo ambo hi utuntur, est *crustae inflammatoriae*, qua sanguis missus contegi solet, tardior et lentior, quam crassamenti rubri, coagulatio. Eam enim a *lympha* coagulabili *valde attenuata*, adeoque serius inspissanda formari aiunt. Quae contra afferri possunt, infra, ubi de diathesi inflammatoria agemus, indicabuntur Hic solum satis nobis est admonere, inflammationes plerasque sanguinis missione curari. Quis autem aliquid boni, ubi imminuta sit sanguinis concrescibilitas, sive cohaerendi vis, a sanguinis missionibus sibi polliceatur?

superest, quodque ab initio recepi, potius ipse persolvam, ea inflammationis proposita explicatione, quam magis rationi et naturae legibus consentaneam existimavero.

31. Convenit plane inter omnes, partem inflammatione correptam, quando ea oculis patet, rubere praeter morem, calere, intumescere, dolere, et pulsatione quadam intus pertundi. Hinc evidentissime colligere est, sanguinem lata sumptum in illam uberius vehementiusque influere, quemadmodum iam ab HIPPOCRATE primum, eiusque discipulis (§. 6.), deinde a GALENO, eiusque asseclis (§. 8.) bene multis et cognitum est et traditum. At, si quantum per arterias adfertur, tantum per venas reveheretur, tum veri simillimum crederem, nullam profecto inflammationem fore. Nam copiosiorem vehementioremque sanguinis in omnes corporis partes proiectionem, quae in quacumque febre acutiore fit, nulla necessario singularis alicuius partis inflammatio consequitur, quamdiu videlicet a venis tantumdem recipitur, quantum advehitur ab arteriis. Ergo ut pars aliqua inflammetur, tumeat, caleat, doleatque, alterutrum sequi necesse est, nempe vel sanguinem ab arteriis advectum non totum in venas recipi, quod pluribus ex causis accidere potest, vel ita in eam impelli, ut orificia vasorum lateralium, vel meatus, quos poros inorganicos vocant, urgeat, dilatet, et sibi in aliena loca viam faciat. Utroque autem modo sanguis influens vasa minima mirifice replet, distenditque, imo quae singulos rubros globulos admittere solita esse creduntur, iam plures simul recipiunt, ampliantur, et rubore, qui antea inconspicuus erat, quodam insigniori sese oculis obiiciunt, et patefaciunt. Neque infrequens sane est, sanguinem ex huiusmodi vasculis rubris unum alioquin globulum ferentibus per exhalantes canaliculos aeque, ac per reseratos tunicarum inorganicos poros in proxima telae cellulosae spatiola adigi, et depluere (1), quod GALENUS olim

---

(1) Cellulosum textum oppletum dilatatumque in inflammatis partibus ostendunt ipsae cadaverum sectiones. Id etiam confirmatur attenta observatione membranarum, quae magnam aliquam inflammationem passae sunt; nam hae plerumque multo crassiores, duriores, plenioresque, quam naturalis earum constitutio ferat, remanent, dilatatis nimirum, turgentibusque adhuc cellularis telae loculis. Quando autem sanguinem dico in cel-

(§. 8. not. 1.), hodieque cum multis aliis Hallerus (1) cadaverum sectionibus innixus, luculenter docuerunt; nec fortasse a natura alienum omnino est, eum in *serosas arterias*, si quae tamen sunt, quae ab arteriolis globulum unum ferentibus, ideoque non rubentibus differant, intrudi, ibi haerere, accumulari, et proxima quaeque loca premere, sicuti Hoffmanno (§. 17.) et Gorterio (§. 23.) visum est.

32. A dilatatis repletisque minimis vasculis, atque ab effuso interdum in aliena loca sanguine ut facile rubor, tensio, et tumor partis proficiscitur, sic a velociori, uberiorique sanguinis appulsu maior arteriarum pulsatio, quam ex consuetudine, dependet. Quod ad calorem, ardoremque spectat, qui inflammationem comitatur, scio equidem, quoniam physiologi eius causam in corpore animali nondum bene se nosse fatentur, difficilis eum esse explicationis (2). Non tamen valde abesse a vero videretur qui dixerit, a sanguinis rubri copia, accumulatione, et motu aucto, aut a partium eius, vasorum continentium mutua, intimaque collisione, sive attritu, aut ab ignei principii, aut, si mavis, phlogisti evolutione et motu, quod eodem ferme recidit, eum excitari (3). Dum

---

lulosa spatia effundi, non eius rubram tantum partem intelligo, sed reliquas etiam eius partes, ex quibus ipse coalescit, serum nempe et lympham. Imo probabile omnino est, interdum tenuem eius partem, quam fibrosam, aut concrescibilem vocant, ni solam, potissimam certe emitti, atque exsudare. Id comprobare videntur concretiones illae albidae, aut ex albo flavescentes, quae membranarum instar inveniri solent circa viscera inflammationem passa. Ad rem faciunt quae habet Cel. Pallucius in *Arte Nuova ec. pag* 94. 95.

(1) *Opusc. patholog Observ. XIV.*

(2) Vid. Haen. *Rat. med. P.* 2. *cap.* 10. *p.* 124 *et P.* 3. *cap.* 3. *p* 129. ubi exstant multa quae animadversione dignissima videntur.

(3) Quesnaeus statum naturalem ignei elementi in frigore ponendum arbitrabatur, neque illud calere per se ipsum, nisi quibusdam causis in motum calorificum ageretur. Revera sola eius praesentia, aut copia non ciet calorem, ut physicis iam notum est. Duplicem praeterea in corpore humano calorem agnoscebat, *naturalem* nempe, et calorem ex *acrimonia*, sive ad sensum. Ille ab igneo elemento in motum calorificum acto, hic ab acribus rebus in nos agentibus, et sensum caloris excitantibus gigni videtur. *Traité des fievr. T.* I. *chap.* 3. *artic.* I. §. *IV. V.*

vero haec fiunt, nervea filamenta distrahantur, divellanturque, necesse est. Hinc dolor multiplex (1), punctionisque, vel alius cuiusvis molestiae sensus pro vario inflammationis genere et gradu, pro varia humoris indole, loci natura, sensibilitatis ratione saepe diversus exoritur. Dolor demum, ubi vehemens est, diuque trahitur, spasmum excitat, qui vasorum repletioni contra nitenti adiunctus, causam probabiliter continet pulsus duri et vibrantis, quem crebro inflammationis comitem esse, medici norunt.

33. Ut vero copiosior, velociorque sanguinis arteriosi fiat in aliquam partem influxus, nequaquam necesse est, quemadmodum supra demonstravimus, cum SAUVAGESIO ad auctam cordis vim confugere; neque haec, etiamsi augeretur, illico inflammationem efficeret. Nam, si haec satis esset ad inflammationem excitandam, omnis simplex obstructio, superveniente undecunque febre, id est, aucto cordis et arteriarum motu, ut plerumque in febre evenit, inflammationis naturam acquireret, et vera inflammatio evaderet, quod tamen generatim falsissimum est. Neque pariter satis est, per venas retardari sanguinis reditum, uti ETTMÜLLERI fuit opinio: nam id quidem congestionem, obstructionisque quoddam genus praestaret, non vero inflammationem. Haec siquidem non tantum copiam, sed impetum influentis sanguinis videtur exposcere: qui impetus esse nequaquam potest, ubi venae non satis celeriter depleantur. Retardato per venas reditu, quasi obex sanguini influenti opponitur, ideoque etiam

---

p. 112. Similem caloris humani distinctionem habet etiam GORTERUS, et, ni fallor, satis recte. Notatu quoque dignum est, interdum magnum calorem motui aucto circulationis succedere; interdum ingentem calorem cum moderato arteriarum micatu coniungi. Non ergo in ratione directa motus, saltem progressivi, increscit calor, sed corporis fortasse mati, et motus ipsius varietas differentiam facit. Est quoque caloris genus quoddam, quod thermometro non deprehenditur, sed sensui solum innotescit, quale illud est, quod ab acrimonia appellavimus. Huiusmodi sane est calor ille molestus, quo excruciamur ob impeditam perspirationem, aut quem, simul ac in aërem phlogisticatum ingredimur, sensu percipimus, dum interea thermometro vix ullum discrimen inter hunc et atmosphaericum invenitur.

(1) Dolor modo inflammationis effectus est, modo causa. Hic uti effectus consideratur; infra (§. 35.) uti causa.

in arteriis, quibuscum venae communicant, remora aliqua nascatur, necesse est; nisi aliunde per arterias sanguinis cursus incitetur.

34. Quaenam vero erit causa, ex qua sanguinis cursus per arterias in aliquam partem uberius, velociusque advocetur? Si coniecturis uti hîc licet, ex hydraulicis illud praemonendum censeo, fluida eo ferri copiosius et facilius, quo minorem inveniunt *resistentiam*. Imminuitur autem resistendi vis in arteriis multis quidem de causis, sed praecipue, si arteriarum lumina ampliantur, aut citius solito, in dato temporis spatio, quem illae continent, humorem emittunt, expelluntque. Sed scire convenit, non omnem earum dilatationem, aut celerem earumdem avacuationem, etsi multum sanguinis utraque alliciat, inflammationem efficere posse. Repleri enim vasa plus solito, sanguisque in iis congeri potest, unde locus rubeat, atque intumescat, quin tamen dolor, et calor, atque alia inflammationis phaenomena accedant. Id in rubore chronico oculorum ab *adnatae* vasorum laxitate orto, aut ab ophthalmia graviore relicto manifestum est; in quo vasa certe maiori sanguinis copia admissa turgent, rubentque; at nullus sive dolor, sive calor cum eiusmodi vitio coniungitur. Replentur quoque largiori sanguinis unda vasa cutanea per cucurbitulas, balneum, fomentum, calorem, solis radios, ita ut cutis inteusissime rubeat et tumeat, imo quandoque etiam nigricet; nec tamen inflammatio haec est. Rubet quoque fricata paullo asperius cutis, fricatione nimirum accelerato sanguinis cursu, imminutaque ad eum, qui influxurus est, resistentia, quin ipsa inflammetur. Requiritur ergo quidpiam aliud praeter uberiorem sanguinis in vasa influxum et coacervationem, ut inflammationis symptomata oriantur.

35. Id ipsum animadverterat Ettmüllerus (§. 12. 13.), cum sanguinem eo impetu in partem aliquam irruere vellet, qui dolorem et calorem inferat; hoc est, qui ab irritatione quadam aut excitaretur, aut irritationem ipse faceret, si congestio inflammationis nomen prometitura esset. Opinioni eius suffragatur experientia. Rubet, et calet, uti supra dictum est, perfricata cutis, nec tamen adhuc inflammatio eam tenet. At, si fricatio rudius diutiusque producatur, iam dolet etiam, et tumet, et vere tum inflammatur. Si sabuli granulum aut quodcunque

corpusculum, quod irritare possit, intra oculum et palpebras sese intruserit, paullo post oculus dolet, rubet, illacrymat, calet, demum tumet et inflammatur. Educto stimulo dolorifico, universa cessat inflammatio. Puncto, vel quacunque alia ratione lacessito nervulo, mox dolor (1), rubor, calor, tumor partis affectae se exserunt; hoc est, inflammatio se prodit. Exemplum habes in spina illa Ettmülleriana digito infixa, aut in paronychiis acus punctionem subsequentibus. Idem accidit ex acri quolibet cuti applicito, ibique diu detento: rubor enim, calor, tumor, dolorque illinc consequitur. Ergo stimulo, irritamento, vellicatione opus est praeter sanguinis uberiorem influxum, ut inflammatio fiat.

36. Revera corpus animatum et vivens ita a natura contictum, constructumque est, ut, si alicubi quodpiam stimuli genus applicetur, eo statim uberior, citatiorque sanguis irruat, et confertim accumulatus nervos tendat, sensibilitatem augeat, et calorem, ruborem, dolorem, tumoremque pariat. Idque adeo certum, constansque est, ut neminem latere queat. Illud potius obscurum ignotumque hactenus est, qua nempe ratione tam varia et mira praestet. Qui enim nervorum, aut fibrarum, quibus vasa instruuntur, actione excitata stimulum agere dixerunt, hi profecto, ut ego iudico, nihil, quod quaestioni faciat satis, dixerunt. Restat adhuc sepulta atque obvoluta tenebris arcana vis stimuli. WintERLIUS (2) aliquanto longius progredi tentavit, conquisitisque undique rationum momentis non paucis suadere allaboravit, arterias, irritatis per stimulum aliquem nerveis surculis, qui ad eas feruntur, aut in earum tunicis perreptant, laxari, dilatarique sic, ut sanguis in eas minus resistentes copiose et velociter confluat. WINTERLII opinioni quanquam pene singulari, et non satis firmis argumentis comprobatae

---

(1) Duplex dolor in inflammationibus est, alius uti eius effectus, quod supra (32) adnotavi, alius uti causa. De hoc posteriore hic sermo est.

(2) *Dissert. De Inflammatione* Winterlianam hypothesin nervose confutavit RICKERUS in peculiari Dissertatione pro *Boerhaaviana doctrina*; quanquam non pari robore suam causam tuetur. Dissertatio exstat in *Fasciculo IV. Opuscul. et Dissertat. etc.* FRANCISCI XAVERII DE WASSERBERG p. 212.

adhaesit nuper CALLISENIUS (1), nec doctrinae insolentia, nec aliorum prope omnium physiologorum reprehensione deterritus (2).

37. At qui *irritabilitatem Hallerianam* sequuntur, cum fibras irritatione vellicatas contrahi noverint, adduci haud possunt, ut credant, stimulo arterias dilatari. Sunt enimvero arteriae, saltem maiores, fibris ubique muscularibus praeditae, atque idcirco irritabilibus. Nihilque vetat, quo minus per analogiam etiam in minimis eae ponantur. Siquidem constat ex observationibus SENACII (3), HALLERI (4), aliorumque (5), arterias etiam minimas irritabilitate donari, atque ad stimuli vim contractiles esse, uti cor. Natura vero irritabilitatem ea lege cordi arteriisque inseruisse videtur, ut stimulo accedente contraherentur quidem, sed paullo post laxarentur, sive, quod idem est, systole et diastole sibi alternatim succederent. Id fere perpetuum est in iis partibus, quae vitalibus functionibus inserviunt, nec voluntatis imperio subiiciuntur. Cor igitur irritatum, sive cesset, sive perstet irritatio, huic naturae legi obtemperare cogitur, nec minus eidem obtemperant arteriae perpetua systoles et diastoles alternatione (6). At illud sciri oportet, celerius, validius

---

(1) *Institut. Chirurg. modern.* §. 197.

(2) Hactenus fibra muscularis per irritationem contrahi visa est. Contrarium in arteriis fieri, nondum demonstratum vere ab ullo est.

(3) *Trattato della struttura del cuore T.* 3. *l.* 3. *cap.* 2. *p.* 240. *et seq. ediz. di Brescia.* (4) *Element. Physiolog. T.* 1. *lib.* 2. Sect. I. §. 13. (5) *Vid.* BAIMIGER *Dissert. de arteriar. et venar. vi irritabili* 1766. In arteria aorta abdominali, in cruralibus, in venae cavae caudice summam irritabilitatem deprehendit VICQ D'AZYR, *Mém. de la Soc. Roy. de Med. vol.* I *p.* 343. Similia iam multo prius expertus est medicus Romanus non inceleber, MAXIMUS. Id vero confirmatum est a cl. viris PETRO MOSCATI (*Osservazioni ed Esperienze sul sangue fluido, e rappreso, sopra l'azione delle arterie ec. Milano* 1783.) et BASSIANO CARMINATI (*Risultati di sperienze e osserv. su i vasi sanguigni, e sul sangue ec. Pavia* 1783.) nuperrime editis, quibus evidentissime demonstratur, arterias propria, insitaque vi subsilire, ideoque irritabilitate praeditas esse.

(6) Similem *antagonismum* in universa fere oeconomia animali observat Cl. METZGERUS. Vid. eius Adversar. medic. N. III. P. I. *De Antagonismo naturae solemni Diatribe.* Nec de alterna

et crebrius tam cor, quam arterias alterne contrahi, quo vividius stimuli vis agit, aut maior est in utrisque irritabilitas.

38. Itaque liceat animo concipere, arterias aliquas minores insolito et peculiari quodam stimulo affectas; sive stimulus iste proxime earum fibras musculares, sive nervos tantum, qui ad eas pertinent, sive utrasque partes (1) (nam haud facile id definiri potest) afficiat, necessario sequitur, ut illae validius, velociusque contrahantur et laxentur; atque ideo citius solito et frequentius dato tempore depleantur. Si vero citius solito deplentur, et vacuae fiunt, minus etiam resistentiae influxuro sanguini opponant, necesse est. Ergo copiosior, celeriorque in eas erit, quam in reliquas partes, sanguinis influxus. Erga stimuli ope planum, expeditumque illud conficitur, quod in inflammatione explicatu videbatur difficillimum.

39. Hic porro stimulus, si peculiarem partem, nec valde cum aliis consentientem irritet, nec ipse vehemens sit, nec diu perseveret, eam quidem inflammat, non tamen febrim movet. Rarum enim non est, inflammationem

---

hac *contractionis* et *relaxationis* successione dubitare licet, tum etiam, cum stimulus nondum cessaverit. Exemplo id pateet luculentissimo sternutamenti. Quamdiu vis irritans pituitariae membranae inhaeret, dilatatur quam maxime thorax, fitque amplissima inspiratio; mox vero laxatis musculis intercostalibus et diaphragmate, subita et vehemens subsequitur thoracis depressio, atque exspiratio. Hae sibi mutuo valide et celeriter succedunt, quamdiu pituitaria membrana irritari pergit. Alia huiusce rei exempla videri possunt apud Cl. DE LA ROCHE, *Analys. des fonctions du system. nerveux T.* I. *p.* 261. 262. 263.

(1) Cl. SENACIUS (*Du coeur T.* 2. *p.* 169.) tantum virium nervis tribuit, ut ab horum actione maximam partem arteriarum motum pendere persuasum sibi habeat. Neque prorsus id negat HALLERUS (*Element. Physiolog T.* 2 *p* 206. 202. 252. *et Oper. min. T.* I. *p.* 223. *et alibi*), eamdemque sustinuit sententiam MORGAGNIUS (*De sed. et caus. morb. Epist.* 24. *n.* 20. *et* 23.). Ostendunt huiusmodi nervorum vim pulsus languidiores, aut deficientes in membris paralyticis, et gangraena inferiorum artuum a laesa spinali medulla etc. His addi debet TISSOTIUS, *Tratt. de' nervi T.* I. *P.* 2. *artic.* 6. §. 226. *et seqq.* Neque dissentire ab iis videtur COMPARETTIUS, qui (*Occurs. medic. etc.* §. III. *n.* 47, *et seq.*) nervos quamplurimos non modo arteriis circumdari, verum etiam cum earum fibris complicari et commisceri intime vidit.

sine febre (1) existere. At ubi stimulus, sive irritans principium, partes exquisito sensu praeditas, facileque consentientes diu aut vehementer exagitat, facile ad alias quoque cum proximas, tum dissitas, nervorum consensione, quod verosimilius videtur, vel vasorum communicatione ita suam vim, quin e loco dimoveatur, producit, ut cor ipsum ad crebriores, validioresque contractiones sollicitetur, et febris oriatur frequentissima inflammationis aut comes, aut pedisequa. Interdum tamen istiusmodi stimulus non tantum parti alicui peculiari insidet, verum etiam cum universo sanguine, communicatus, aut per totum pene corpus diffusus omnia vasa, et cor praesertim afficit. Tunc, licet inflammationis locus neque sensu exquisitiori polleat, neque admodum acriter irritetur, ut consensione partium febrim accersere per se queat, cum febre tamen coniungitur: sed tum febris non ab ipsa inflammatione particulari, eiusve effectis oritur. Nam ea a diffusiori inflammationis fomite, aut a plurium causarum, quae ex se febri excitandae valent, coniunctione excitari videtur, aut etiam aliunde genita inflammationem ipsam antecedit et comitatur; imo, inflammatione ipsa particulari etsi discussa, omnino non desinit. Verum tunc inflammatio nec sola et pura, nec primaria, nec particularis fortasse, aut certe non simplex erit, de qua hic potissimum verba fiunt.

40. Nec absurdum crediderim, aucto totius sanguinis motu sedem, in qua inflammatio, sive vehementior, uberiorque humorum appulsus est, aliquomodo fortius impeti, urgerique, atque hinc aliquod doloris, ruboris, tumoris, calorisque in ea fieri incrementum; quin imo ita excruciari et tendi, ut demum spasmus eam occupet, alternosque arteriolarum micatus, quos naturae legibus respondere supra posuimus, pertinax tonica contractio sine relaxatione excipiat. Cumque velocior sanguinis circuitus attritum augeat, tenuissima dissipet, secretionibus minime faveat, cerebrum quatiat, pulmones praegravet, nil mirum erit, si calor inde ingens, cutis, linguae, et faucium siccitas, sitis, urina rubra et pauca, consuetarum excretionum omnium inopia, sanguinis lentor, maiorque

(1) Vid. van Swieten §. 371. in Boerhaav.

eius ad cohaerendum proclivitas, cephalalgia, pervigilium, mentis emotio, anxietas, respiratio anhelosa, aliaque motus aucti symptomata cito (1) superveniunt.

41. Stimulo igitur, uti exposui, inflammatio excitatur. At multa sunt stimulorum genera, quorum tamen quaedam duntaxat eidem gignendae idonea esse videntur; neque haec cuncta ad acrium, et causticorum ordinem pertinent, neque omnia, quae acria vere sunt, ad id apta inveniuntur. Nam quaedam acritatis expertia ferme reputantur, dum tamen aliquibus nostri corporis partibus admota stimulorum effecta praestant. Huius generis sunt aër atmosphaericus, aqua tepens, sanguis ipse, et fortasse succus nerveus, si magnis viris credimus; quae nullum quidem molestiae sensum reliquis partibus inferunt, sed cordis irritabilitatem ita percellunt, ut, quando etiam torpesceret, dicto ipsa reviviscat. Quaedam alia manifestam acritatem prae se gerunt, et quandoque tantam, ut exurere videantur. Haec tamen arteriarum, aut cordis, aut cuiusque fibrae muscularis irritabilem vim destruunt potius, atque extinguunt, quam excitant: talia autem sunt acidum vitriolicum, nitrosum, butyrum antimonii, lapis infernalis (2), aliaque id genus. Quaedam item, etsi acritate non careant, quibusdam tamen partibus parcunt, dum alias irritant et laedunt. Exemplum habemus in croco metallorum et cantharidibus. Ille oculis nullam ferme inferre vim dicitur, sed ventriculi fibras ita pungit atque exstimulat, ut vomitum moveat; hae contra ventriculo fere parcunt, renes vero et vesicam urinariam adeo lacessunt, ut inflammationis phaenomena in iis saepe

(1) Specimen huiusce pathologiae iam anno 1771. die 4. Quintilia, publice propugnavit Genesius Rossi, tunc auditor meus, ut constat ex opusculo, quod ita inscribitur: *Disputatio academica ex Clinice de praecipuarum partium inflammationibus habita a* Genesio Rossi *Mediolanensi in Aula maiore Almi Collegii Ghisleriorum etc. Praeside* Io. Baptista Borsierio *Clinices etc. P. Professore, data cuilibet oppugnandi facultate Ticini Regii ex typographia Haered. Ghidini Impress. Curiae Archiepisc. Episc.*

(2) Acerrima haec, et caustica spasmum fortasse primo tonicum fibris inducere, mox easdem adurere et destruere etiam videntur.

enascantur. Hoc ipsum multa alia ostendunt. In primis vero illud compertissimum est, a tartaro emetico in venas infuso ventriculum duntaxat affici, vomitumque (1) cieri; ab extracto pulsatillae nigrae ore supmto oculos potissimum lacessi, inflammarique (2), et demum tantam cum eisdem oculis affinitatem habere solanum furiosum, sive *belladonnam*, ut eius dilutum et pulvis intrinsecus datus iridem ita corruget, ut penitus eam obliterare videatur (3).

42. Hinc singula stimulorum genera, a quibus inflammatio procreari potest, definire arduum sane est, cum certis ex observationibus cuncta non innotuerint. Itaque nonnulla tantum attingam, de quibus fere convenit inter clinicos. A LANCISIO et GORTERIO arteriae intus muco quodam mitissimo obliniri creduntur, ne praeterfluens sanguis eas laedat. Si is vere existat (quod alii negant) acrimoniamque contraxerit, atque alicubi vasorum tunicis adhaerescat, irritationemque faciat, eo certe in loco irritabilitas concitabitur, atque idcirco arteriae ibidem validius, velociusque micabunt. Is pariter si alicubi deficiat sic, ut arteriarum interior facies nuda sit, et irritabilior, sensibiliorque evadat, sanguis praeterlabens stimuli vice ibi fungetur, atque adeo motum earum systalticum intendet, accelerabitque. Hoc ipsum praestabitur a quocunque alio humore, qui proxime arterias, aut nervos ad eas quocunque modo spectantes, aut cum eisdem communicantes pungere, aut vellicare prava sua qualitate possit. Huc pertinent acritates sanguinis variae tam spontaneae, quam adventitiae; phlogisti copia, aut subita eius alicubi evolutio; impedita eius dissipatio, aura frigorifera admissa, acre epidemicum inspiratum, et fortasse *diathesis* ipsius sanguinis, ut dicitur, *inflammatoria*, undecunque ea sit.

43. Ac, quoniam de diathesi inflammatoria sanguinis sermo incidit, non erit ab instituto nostro alienum in eius naturae investigatione aliquantisper versari. Quando igi-

---

(1) LORRY *Mémoir. de la Soc. Roy. da Médec. vol.* 2. *p.* 162.

(2) STÖRCK, *De usu med pulsatill. nigricant.* Vindob. 1771. et SPALOWSKI, *Dissert de cicut etc. p* 20.

(3) TISSOT, *De' nervi e loro malattie T.* I. *part.* 2. *artic.* 6. *p.* 31. *ed. venet.*

tur sanguis e vena eductus in densam, tenacemque massam cogitur, et quadam veluti cuticula alba, dura, compacta tegitur, protinus nedum medici, verum etiam adstantes omnes, eo quod plerumque id in inflammationibus appaiet, clamitant, sanguinem inflammatoria diathesi peccare; habentque plerique pro certo, quemadmodum saepe egomet ipse audivi, sanguinem ita crassum, densum, et cohaerentem in vasis esse, dum adhuc calens in circuitum agitur, ut in minimis arteriolis rubris, quas perfecte conicas, sive convergentes putant, haerere, et consistere cogatur; quod a vero plurimum abesse videtur. Nam etsi sanguis, postquam refrixerit, crassus, tenax, coactusque spectetur, tamen ridiculum hercle foret, si quis cogitaret, talem etiam existere intra vasa, dum vitali motu pellitur, decurrit, calet, et fluit. Deinde certum omnino est, non semper, ubi inflammatio est, in sanguine detracto huiusmodi corium, sive coagulum (1) offendi; neque, ubi diathesis ista in sanguine se prodit, semper inflammatio cum ea copulatur. Saepe in sanis, et bene valentibus, saepe in arthriticis, scorbuticis, aut lue venerea infectis, in intermittentibus febribus, in colico dolore, in rheumatismo, in podagra, in febre maligna, in hydrophobia, in foeminis chloroticis, aut utero gerentibus huiusmodi diathesis deprehenditur (2), cum nulla inflammatione laborent (3). Cum igitur cuticula ista, seu crusta phlogistica, firma, et tenax, qua sanguis interdum obducitur, modo cum inflammatione coniungatur, modo sine inflammatione ulla inveniatur, vere diathesis inflamma-

(1) Haen. *Rat. medend. P.* I. *cap. IV. p.* 74. *n.* 6. Boerh. *Prax. med. T* I. *p.* 265. Swieten. *T.* III. *p.* 169. *T.* I. *p.* 177. Pisonis *Spicileg. curat. p.* 122. *etc.*

(2) Vid. Haller *Physiol. T.* 2. *lib. V. sect.* 3. *pag.* 87. In sanis hominibus inflammatoriam sanguinis diathesin invenit etiam Ballonius, *epid. l.* 2. *p.* 235.

(3) Sanguis equorum, cum etiam optime valent, e vena detractus, simul ac refrixit, crustam huiusmodi, lardi similem exhibet. Eritne inflammationis, aut inflammatoriae diatheseos indicium? Nequaquam; nam peculiaris, naturalisque est illius sanguinis crasis, et constitutio. Non tamen inficior, in equis etiam, quando aliqua inflammatione tenentur, crustam illam crassiorem firmioremque reperiri.

toria sanguinis nec dici, nec haberi potest, nisi alia phaenomena, inflammationis magis propria una concurrerint.

44. Itaque ad omnem avertendum errorem sapientiores clinici considerare solent duo genere lentoris in ipso sanguine frigefacto, alterum videlicet *calidum*, sive *inflammatorium*, alterum *frigidum*, ut vocant, sive *spontaneum*, sive *mucosum*. Illud ab aucta, validaque solidarum partium actione, hoc ab imminuta, et languente pendere existimant. In illo sanguis valde firmus, tenax, divisioni resistens, et fortasse magis phlogisto scatens, ideoque acer etiam, atque irritans; in hoc potius laxus, viscidus, iners, mucosus, plerumque acritatis praesertim *calidae*, sive igneae expers esse perhibetur. Quamquam non dissimulandum est, in hoc quoque genere interdum crustam illam polypodem et firmissimam, de qua supra disseruimus, observari, cui tamen quae subest insula sive crassamentum plerumque parcior, mollior, laxior, et multo sero innatans esse consuevit. Rursus scire interest, prioris generis diathesim modo praecedere inflammationi, modo, imo plerumque, supervenire. Quando praecedit, acritatemque aliquam coniunctam habet, sic ut stimuli vice alicubi fungatur, pro causa inflammationis, si qua eam subsequitur, haberi tum poterit: quando vero eidem succedit, iam patet, tum eiusdem effectum, non causam esse. Quod clarius fiet exemplo. Digitus homini sanissimo graviter contundatur. Mox ei vena secetur, ut, quoad fieri potest, inflammationis metus antevertatur. Sanguis sic primum eductus nec iusto densior, nec iusto firmior, nec ullum vel leve crustae inflammatoriae indicium praebet. Sed intumescente nihilominus postea, et acriter dolente digito, inflammationemque subeunte, sanguis iterum mittatur. Is tum in densam, tenacem firmamque massam concrescit, et desuper crusta illa crassa, fibrosa, dura et corio simili obducitur. Idem omnino contingit in pleuritide, aut alia quacunque inflammatione repente oborta; nam sanguis, qui primum et mox, antequam morbus invalescat, detrahitur, vix, et ne vix quidem a naturali crasi deflectit; qui vero secundo, vel tertio (1)

(1) Haec fere omnium clinicorum observatio est. Sed. Cl.

emittitur, diathesim plerumque phlogisticam nactus est, crustamque illam corii instar ostendit. En diathesim inflammatoriam, inflammationis effectum, nequaquam causam.

45. Quo autem modo sanguis per inflammationem sic permutetur, ambiguum plane incertumque (1) adhuc est, quanquam in id magni et perdocti viri (2) diligentissime incubuerint. Qui serum sanguinis ab aucto per febrem calore condensari et cogi cum QUESNAEO tradiderunt, ut inde crustam inflammatoriam deducerent, ignorasse prorsus videntur, nunquam in vivente corpore tantum caloris excitari posse, quantum ad serum coagulandum opus (3)

HAENIUS (*Rat. med. P. I. cap. VI. p.* 74) prae ceteris rem eamdem confirmat, inquiens: *Nonnunquam sanguis initio febris acutae, aut etiam topicae inflammationis missus crusta caret, habetque eamdem aut in altera, aut in tertia, aut in quarta venae sectione. Imo*, addit, *in morbis maxime inflammatoriis in nullo sanguine, quotiescunque misso, aliquoties crusta ulla est.*

(1) HALLER (*Elem. Physiol. T.* 2. *lib. V. sect.* 3. *p.* 87.) *Multa quidem*, inquit, *in hac crusta paradoxa sunt, quorum causas nondum recte tenemus.* HAENIUS, (*Rat. medend. cap.* 2. *p.* 21.) expositis causis, quae *eiusmodi in nobis* materiam gignunt: *utinam*, inquit, *simul constaret qua arcana lege dictae causae hanc materiam producant!* Et MICH. SARCONE (*Istor. ragion. dell' epid. sofferta in Napoli nel* 1764. *Part.* 2. *p.* 370. *not.* 1.) fatetur, se in summa de crustae inflammatoriae genesi ignoratione versari.

(2) Vid. HALLER. l. c. p. 85. ubi citantur quam plurimi, qui in id inquisiverunt. Nec ab eorum numero excludi volo HEWSONIUM recentissimum scriptorem, cuius neque experimentis, neque argumentationibus quidquam permoveor.

(3) Calor, qui ad coagulandum serum requiritur, est grad. 148. *thermom. Fahrenheit.* (HALLER, l. c. pag. 80) ad quem nunquam pervenit in febribus acutissimis. Vix enim in pleuritide ad grad. 102. 104. observante CLEGHORNIO attingit. Cl. XAVERIUS MANETTI, cuius singulari amore et amicitia iamdiu pro sua in me humanitate perfruor, in notis ad *Dissert.* SAUVAGESII a se anno 1764 editas p. 79. Reaumuriano usus thermometro, haec habet: *il più alto calor febbrile, inclusivo nelle febbri acutissime, non oltrepassando il grado quarantesimo del termometro del Sig. Reaumur, e trovandosi ne' pleuritici la cotenna del sangue assai densa, benche il calor loro febbrile non soglia passare il grado* 31., *manifestamente si conosce, che un tal effetto nel corpo umano non dipende dal solo diverso grado di calore, ma che differenti altre cause e circostanze de-*

est. Qui vero a vehemente cordis actione plerumque illam nasci (1), aut a motu sanguinis aucto (2), aut a spasmis, aut convulsione (3), aliisve causis vasorum contractionem inferentibus (4) gigni dicunt, causas quidem indicant, post quas diathesim phlogisticam natam observarunt, non vero rationem explicant, qua illae causae eam efficiant. Verum quomodocumque id fiat (nam in huiusmodi quaestione nolo post tot acutissimos investigatores operam perdere); illud certum firmumque est, ex sanguine recens e vena misso, et adhuc calente, si virgula ramosa agitetur, aut lagena aliqua inclusus conentiatur, parari telam quamdam fibrosam, albicantem, tenacem, crustae phlogisticae persimilem, quae a Ruyschio, primo inventore, nomen habet. Ergo in ipso sanguine naturaliter constituto inest materia quaedam ad cohaerendum prona, a globulis rubris distincta, fibras et laminas praebens, ad concrescendum paratissima, atque ideirco *fi-*

---

vono concorrere a cotesta produzione. Il calor delle febbri mantenendosi sempre tra i gradi 28, o 30, ed il grado 40, che è quello al quale arrivare possono le più acute e veementi, sempre lo credo a portata di poter piuttosto produrre un effetto salutifero, rendendo il sangue più fluido, ec. Et infra: *La nostra linfa fuori del corpo umano non si coagula che ad un grado di calore intorno ai gradi* 56 *ec.*

(1) Haller *l. c. p.* 88. *ed Venet.*

(2) Boerhaav. *de cogn et curand. morb.* §. 100. *et Instit.* §. 820.

(3) Sarcone *Istor. ragionat. dell'epidemia sofferta in Napoli ec. part.* 2 *p.* 379. *not* 1.) inquit· *una delle potenti cagioni della produzione di detta crosta gelatinosa, e della sua moltiplicazione e lo spasmo a la convulsione.*

(4) Hallerus l. c. hasce causas redigit ad vires vitae, ad morbos, ad calorem vehementem, ad spiritus acidos, ad vini spiritum rectificatissimum, et ibi citat Helvetium, Petitum, Quesnaeum et Senacium in suae sententiae confirmationem. Haenius porro (*Rat medend. P.* 2. *cap.* 2. *p* 19. *et seq.*) materiam crustae inflammatoriae generari ait ex frigore calente corpora suscepto, ex motu nimio, ira, vinoso potu in plethoricis, acrimonia venerea, arthritica, rheumatica, miasmate varioloso, scarlatino, morbilloso, victu lauto, otio, vita molli, graviditate, et peculiari nativa sanguinis in quibusdam diathesi, aut ab ignoto aëris contagio. Ex his putat fluida condensari, solida constringi, et sic exprimi materiam glutinosam et phlogisticam crustam constituentem.

brosa et *concrescibilis* a plerisque nuncupata. Hinc verisimillimum videtur, in hac sanguinis parte fibrosa et concrescibili naturalem modum excedente, et maiore cruoris proprie dicti quantitate, auctoque globulorum rubrorum mutuo contactu (1) inflammatoriam eius diathesim contineri, indeque fieri, ut sanguis ad concrescendum firmiusque cohaerendum, ubi quies accesserit, igneumque principium multum avolarit, proclivior reddatur; non vero eamdem consistere, ut vulgo putatum est, in ipsius sanguinis coagulatione, quae intra vasa, dum calet ipse, et movetur, nulla esse potest. Haec siquidem aucta partis fibrosae et concrescibilis copia non modo in sanguine extracto, ut dictum est, se prodit, verum etiam in visceribus ipsis inflammatione occupatis, cum in cadaveribus iam frigefactis glutinosa, alba, aut flava pellicula obducta inveniantur, parte nimirum fibrosa, et concrescibili, quae in vivo animali adeo fluida est, ut per exhalantia vasa et per ipsa membranarum interstitia exstillet, effluatque, coacervata, atque in densam membranam frigore compacta et concreta. Neque fortasse a vero longe aberit, qui diathesim inflammatoriam huiusmodi non solum in excessu glutinosae et concrescibilis partis, et maiori copia cruoris, et ipsius ad cohaerendum proclivitate reponeret, verum etiam hisce adiungeret facilem et promptam albidi et coagulabilis illius humoris a crassamento rubro secessionem (2), quamquam haec postrema conditio plerumque ab eiusdem copia atque excessu profluere videatur. Ceterum multa in causa esse possunt, cur hae duae diversae partes segregentur, et sensim secedant. Id comprobant quodammodo fluida composita, nempe ex variis diversi generis liquoribus coalescentia, cuiusmodi reapse est sanguis. Ista enim, si motum caloremque, quibus in fluore servantur, amittant, non eodem tempore tota atque universa concrescunt, sed pars quaedam prius, quaedam posterius. Sic vini pars aquea citius a

---

(1) Nobis quodammodo assentitur etiam celeberrimus Swietenius (*in Boerhaav. Comment. T* I. §. 75 *p* 88) ubi inquit: *naturaliter . . . . inest sanguini in concretionem proclivitas, quae morbis acutis inflammatoriis augetur.*

(2) In hanc opinionem inclinare videntur Harrius et Sarcorius l. c.

frigore afficitur, secedit, et cogitur; vinosa vero et mera tardius et serius. Sic frigus rubram sanguinis partem citius compingit, serius albidam, fibrosam lympbaticam, sive concrescibilem dictam: quae ideo sursum in sanguine extracto aut quiescente effertur, superiora petit, fluitat diutius, donec et ipsa consistat et consolidetur. Cur quid simile intra canales vel a frigore, vel a calore, vel a motu, vel a quiete, vel a quacunque alia causa eidem non eveniat? Numquid intima mixtio duarum partium dissimilium aliqua ex causa earum, quae in nobis existunt, aut circumstant, perverti possit, ut altera ab altera seiungatur?

46. Nemo autem istam diathesim sanguinis inflammatoriam, quam exposui, cum ipsa inflammatione confundat. Supra enim (§. 43) animadversum est, non in omni inflammatione, nec semper in eadem sanguinem e vena missum phlogisticum gluten prae se ferre, in primis sub inflammationis initium, dum nimirum nondum illud genitum est, vel dum rubra sanguinis pars, utpote ad concrescendum promptior, cum albida et concrescibili intime permixta ante concrescit, quam haec secedere, sursumque evehi possit. Atque id quidem elucet ex ipsomet sanguine, qui tunc in firmam tenacemque insulam coactus, et seri ferme expers apparet. At morbo progrediente, spatioque per venae sectiones sanguini facto, aut calore adaucto, rarescit cruor ita, ut ubi e vena missus fuerit, lentius coeat, interimque sinat concrescibilem fibrosamque partem a se seiungi, quae lege gravitatis specificae superiora petat, ibi confluat, et demum coaguletur in crustam corio plus minus tenaci similem (1). Non tamen

(1) Fibrosam hanc albidamque sanguinis partem, ex qua crusta inflammatoria conflatur, leviorem esse crassamento rubro, nemo unus negaverit. Ex eo autem, quod tardius cruore ipso concrescat, et specifice levior sit, complures hodie cum Hewsonio opinantur, diathesim inflammatoriam, quae ex ea potissimum coalescit, *in lympha coagulabili valde attenuata, adeoque lentius inspissata* (Callisen. *Instit. Chirurg. med.* §. CC.) ponendam esse, experiantiaque demonstrari, effectum verae inflammationis esse, *imminutam sanguinis concrescibilitatem.* Verum hoc cum dura et firma sanguinis rubri e vena extracti compage et concretione, eumque tenaciori crustae phlogisticae cohaerentia, quam in inflammationibus veris

universa et tota huiusmodi concrescibilis materia sursum fertur, et ibi coadunatur, sed tanta eius copia est, ut aliqua portio in sanguine remaneat, qua globuli ipsius irretiantur (1), atque una stricte conferruminentur. Hactenus de diathesi inflammatoria, quam dicunt sanguinis. Ab hac enim distinguendam esse puto diathesim inflammatoriam proprie et generatim dictam; utpote quae non ad fluidas tantum, sed ad solidas etiam partes extenditur. Itaque haec, ut ego quidem arbitror, existere vere ne-

---

ut plurimum videmus, vix conciliari potest. Nam si recta, ut efflagitant, esset eorum argumentatio, sequeretur etiam, ut oleum, quod vino et aqua levius est, tenuitate vinum et aquam superaret, lentiusque coagularetur. Quod nequaquam est. Si pariter difficilior concretio levitatis et raritatis esset significatio, nihil profecto existeret argento vivo rarius et levius, utpote quod difficillime cogitur, et concrescit; cum tamen post aurum et *platinam* sit fossile omnium ponderosissimum. Quapropter maior vel minor ad concrescendum proclivitas non a maiori vel minori pondere, non a tenuitate aut densitate, sed a maiori vel minori mutua partium attractione videtur potius derivanda.

(1) Peto veniam abs Turrio et Hewsonio, si vetere utor nomine globulorum sanguinis. Quae enim de eorumdem figura ab utroque dicta sunt, non ita certa nobis videntur, ut receptam iam doctrinam nuperisque nostrorum iteratis observationibus confirmatam deseramus. Cl. Caldanius, cuius auctoritatem plurimi facio, hac super re a me sententiam rogatus respondit, repetitis periculis se comperisse, aut globosam revera esse figuram rubrarum sanguinis molecularum, aut, si talis nequaquam sit, nihil omnino microscopicis observationibus esse credendum. Quantum autem a vero aberrent microscopica experimenta, quantumque illudant opticae huiusmodi imagines, iam cognoverat Cl. Senacius, qui praeterea docuit (*Della strutt. del cuore T. 2. supplem. all' Istoria del cuore, cap. VIII. §. VII. et VIII.*) quot modis figuram in globulis mutent microscopia, et speciatim modo foramen in medio, modo monticulum exhibeant, dum tamen nihil aliud quam opticas illusiones istas omnino fuisse, perspicue demonstravit. Nec a Caldanii sententia quidquam differt indicium Cl. Halleri, qui in postremo etiam opere *de part. corp. human. praecip. fabrica et function.* Tom. 3. p. 97. *sanguie*, sic de hac re concludit: *Lego et cum ea fide, quam claris viris* (Turrio et Hewsonio) *debemus. Neque tamen possum de mea sententia discedere, qui numerosissima eiusdem semper eventus experimenta fecerim, et consentientes viros peritissimos habeam* Fontanam, Spallanzanum, *Caesareum* Pozzi.

quit, nisi statui illi sanguinis phlogistico solidarum etiam partium vis aucta, concitatiorque motus adiungatur. Sed iam ad inflammationem ipsam, a qua paullulum discessimus, revertamur.

47. Exposita, quod supra pluribus verbis factum est, inflammationis natura, eiusque ratione, unusquisque perspiciet, quando minimorum vasorum, quae sanguinem aut tenuiorem etiam humorem, ut passim putant, vehunt, obstructio, aut cruoris in cellulosum contextum stillicidium, aut effusio inflammationem faciat, quando sit inflammationis effectus. Nam simplex obstructio nullo modo, ut iam ostensum fuit, inflammationi procreandae par est. Alioquin viscera obstructa, ligaturae fortes, thrombi in arteriis alicuius membri amputati, quoniam vasa obstruunt, inflammationis naturam et effecta prae se ferrent. Ergo tum solum materia obstruens inflammationis causa erit, cum propria acrimonia offendat, aut ex mora acrimoniam contrahat, ut stimuli instar agere queat. Si vero stimulus quicunque alius inflammationem pepererit, tunc quae subsequetur vasorum obstructio, aut sanguinis effusio et congestio effectus locum obtinebit. Sic quoque sanguis effusus in cellulosae telae spatiis ecchymosim tantummodo facit, sugillationem, vibices, maculas scorbuticas, et fortasse ipsas peticulas peioris notae. Quod si acritatem acquirat stagnando, inflammationem primum, deinde etiam suppurationem subire ipse poterit. Hinc facile coniicitur, quando lentor sanguinis, aut minuta canalium diameter inflammationi, quando obstructioni duntaxat causam praebeant. Stimuli praesentia primam, absentia alteram progignit.

48. Posita igitur uberioris vehementiorisque sanguinis in aliquam partem influxus proxima causa, nempe irritatione (§. 34. 35. 36.), reliquum est, ut remotae etiam causae enumerentur, et primum quidem illae, quae inflammationi quodammodo viam parant, ideoque προηγουμέναι vocantur. Sunt autem temperamentum sanguineum et biliosum, aetas iuvenilis et media, plethora, sanguis concrescibili et fibrosa, ut aiunt, parte dives, vi vitae et musculorum valide subactus, compressus, elaboratusque, partis aqueae indigus, vel ad acritudinem vergens, vel acer iam factus, principio inflammabili onustus, acrimoniae multiplices, solidarum partium robur, firmi-

tas, elasticitas aucta, irritabilitas, laxitas, aut quaecunque alia ad congestiones aptitudo, victus lautus, opiparus, regio frigida et sicca, aut ventis borealibus obnoxia. His addunt nonnulli sanguinem nimis tenuem minusque cohaerentem; sed nisi ab acritate aliqua singulari talis sit, atque idcirco irritationem alicubi praestare possit, non video, quomodo sola tenuitate inflammationibus accommodatus aptusque haberi queat.

49. Secundo loco veniunt causae προκαταρκτικαί, quae nimirum occasionem morbo suppeditant. Inter has recensentur subitum frigus (1), praesertim calori, aut subitus calor ingenti frigori succedens, potus frigidus aestuanti corpori ingestus, aut frigida lavatio adhibita, motus, cursus, saltatio vehemens, liquorum fermentatorum, et rerum calefacientium acriumque abusus, consuetae evacuationes interceptae, febris ardens, aëris quaedam et tempestatum constitutiones, praesertim aquilonares, miasmata, venena et medicamenta inconsulto, aut ultra modum sumpta, dolores paullo vehementius excruciantes, aut diutius protracti, ligaturae dolorificae, contusiones, fracturae, luxationes, vulnera, punctiones, acria retenta, aut absorpta, aut applicita.

50. Propria vero inflammationis sedes videtur esse quaecunque pars, ad quam sanguinis rubri non desideratur appulsus. Arteriolae igitur rubrae et vascula bis minora, unum globulum duntaxat ferentia, atque adeo pellucida aut flaventia, quae si laxentur, aut urgeantur vehementer, globulos plures recipere idonea fiunt, et tota cellulosa tela qua latissime patet, in cuius intervalla per relaxata ostia, vasorumque poros sanguis effundi potest, inflammationi potissimum (2) subiiciuntur. Sed non de-

---

(1) Frigore pars fibrosa, sive concrescibilis sanguinis para cogi potest, et coacta haerere et consistere, et praesertim cum frigore vasa stringuntur et arctantur. Mucosa etiam lymphae pars frigore et quiete cogitur, quae in hoc tamen a priori illa discrepat, quod ipsa etiam calore multo minori condensetur, et concrescat.

(2) In vasis quoque serosum lymphaticumque humorem ferentibus inflammationes fieri serosas, et lymphaticas vulgo dictas, quorumdam scriptorum opinio est. Sed falsa id nititur doctrina decrescentium serierum tum canalium, tum globulorum sanguineorum; neque ibi unquam inflammationis phae-

sunt, qui venas quoque eidem morbo obnoxias praedicent, saltem secundario (1). Nec omnino absurdum istud ego crediderim, si venae quoque irritabilitate sua, ut nonnulli perhibent, non careant. Quod si ullibi quandoque eveniat, in vena portarum praecipue, quae arteriae fungitur munere, locum habere, credibile est. Argumenta autem, quae ab haemorrhoidibus tumentibus, inflammatis atque in abscessum abeuntibus ducuntur a quibusdam, vix quidquam ad inflammationem venosam, de qua quaeritur, comprobandam valent. Quis enim non videat, tunc etiam arteriolas minimas, quae venarum tunicis insident, aut circumiacent, contextumve cellulosum inflammatione occupari? At frequentissimam venosam inflammationem, inquies, sectiones anatomicae evincunt. Saepe enim in cadaveribus reperiuntur intestina, praesertim tenuia, mesenterium, pulmones, hepar, cerebrum venis sanguine turgidis exterius quasi picta et conspersa. En venosas inflammationes, quae cum in vivente homine nulla sui indicia exhibuerint, aut exhibere soleant, *clandestinae* idcirco ab illustri WALTERO nuncupantur. Fateor equidem, frequentissime huiusmodi venarum repletiones occurrere in cadaveribus eorum, qui malignis et putridis morbis perierunt; sed iteratis accuratissimis convictus observationibus Cl. LUDWIGIUS (2) negat, eas veras esse inflammationes exoriantur, nisi vasa sanguinem vehentia simul afficiantur. Sed, inquies, vasa minima arteriosa esse non possunt inflammationis sedes, quia, ut ex HALLERO habemus, non satis probatum est minimas arteriolas motu systoles et diastoles praeditas esse. In his igitur vis stimuli locum habere nequit. Verum quando dicimus, a stimulo motum arteriarum incitari oportere, ut inflammatio oriatur, de iis intelligendum arteriis est, quae systole et diastole non carent; quanquam probabile est, minimas etiam arterias eo non carere, licet non satis perspicuo, quia in parte inflammata, quando stimulum patiuntur, eas moleste pulsare, nemo inficiabitur. Cl. etiam TISSOTIUS (*De nerv. T.* I. *p.* 2. *artic.* 6. §. 266.) minimas arterias irritabiles esse, fibrisque muscularibus donari ostendit.

(1) PLATNER. (*Ernest.*) *supplement. in J. Zach. Platneri Institut. suppl. I. c.* 2. *p.* 25. Inter eos, qui venas quoque irritabiles esse credunt, VERSCHUIRIUM citat LA ROCHE, *Analys. des fonct. du syst. nerv. prefac. p.* 13. *du T. I.*

(2) *Advers. medic. practic. Vol. I. P. I. artic. VII. pag.* 178. *et seq.*

mationes. Cognovit enim manifestissime pro effectis habendas esse dissoluti sanguinis et virium vitalium deficientium; quam ob causam sanguis a tergo languide propulsus in venis prope totus congeritur, easque replet, et praetumidas reddit. Huicque enimvero cogitationi maxime favent 1. laxitas et dilatatio venarum se exonerare impotentium; 2. sanguis in iis fluidus, resolutus, nullo modo, aut certe tardissime concrescens; 3. tempus, quo huiusmodi venosae congestiones contingunt, nimirum in summo malignitatis et putredinis gradu, et paullo ante mortem; 4. pulsus parvus et debilis in hisce morbis deprehensus; 5. nullus dolor, nullaque alia inflammationis phaenomena; 6. demum noxa a sanguinis missione.

51. Ad has fortasse venosas tantum congestiones referri debent pleraeque illarum inflammationum, quae sub finem febrium acutarum mali moris supervenire dicuntur, quaeque in cadaverum extispiciis circa viscera inveniri, ut diximus, solent. Nam non ignotum est, quantum aegrorum exitium accelerarint illi, qui ab inspectis in cadaveribus falsis huiusmodi inflammationibus permoti, et decepti, ut eas aut praecaverent, aut tollerent, largiter et iterato in morbis malignis aut putridis illius generis sanguinem mittere non dubitarunt. Norunt id clinici exercitatiores, et nunquam monitis desinunt iuniores medicos a perniciosissima hac sanguinis profusione absterrere. Quesnaeus etiam, qui vasorum hasce repletiones in malignis morbis saepissime conspexit, nequaquam pro inflammationibus accipiendas arbitratur, quia non ad arterias, sed ad venas spectare ei visae sunt. Putat enim, sic vasa sanguine turgida et plena in visceribus demortuorum apparere, non quod inflammatione affecta essent, sed quod venarum truncis spasmo, qui in malignis morbis potissimam partem habet, affectis et contractis, reliqua vasa omnia se deplere nequeant, ideoque retento accumulatoque sanguine (1) turgere debeant. Quocunque autem modo phaenomenon istud explicetur, sive ex mente Ludwigii, quod vero similius videtur, sive ex mente Quesnaei, quod interdum etiam probabile est, hoc sane expe-

(1) *Traité des fièvres T. 2. chap. VII. art. 2. pag. 444. 445. et seq.*

rientia perspectum comprobatumque est, noxiam in utroque casu sanguinis missionem deprehendi. Etenim per hanc chirurgiam vel putrida sanguinis dissolutio promovetur, et vitales vires simul magis magisque prosternuntur; vel spasmodicae vasorum affectiones, imminuta sanguinis resistentis copia et cordis propellentis virtute, necessario invalescunt. Reapse non raro res aegrotantium in praeceps ruere post sanguinis missionem vidi egomet ipse, imo delirium motusque convulsivos, ad quos praecavendos sanguis missus erat, confestim subsequi. Nec longe absum, ut credam per venae sectionem sanguinem attenuari et dissolvi ita, ut altius in vasa cerebri, fortasse etiam serosa, si qua sunt, penetrans, medullaresque fibras urgens aut divellens, delirium soporem, convulsionesve non parum acceleret, aut accersat.

52. Ut cuique morbo, sic inflammationi non desunt suae differentiae. Prima a locorum, quae inflammatione tentantur, varietate permanat. Hinc distingui apte opportuneque solet in *internam* et *externam*. Externa ex iis, quae iam exposita fuere, facillime dignoscitur: interna vero paullo abditior est. Certissimas tamen eius notas exhibent calor et dolor acutus et pulsans uni eidemque parti prope affixus functionem ipsius non leviter laedens, febris vehementior cum pulsu duro coniuncta, itemque sanguis e vena missus quiete et refrigeratione in massam firmiorem, divisioni reluctantem et pauco sero circumdatam concrescens, crusta quadam, de qua supra speciatim, albida, interdum subflava, saepe ex albo rubente, valde tenaci et compacta, sebum concretum aut corium referente desuper obductus. Atqui huiusmodi signa neque semper, neque omnia simul ita concurrunt, ut illico ex his inflammatio pateflat. Opus igitur est magna medici exercitatione et prudentia, ne larvata atque obscura morbi natura eum nimis securum, et ne suspicantem quidem deludat. Interdum enim clanculo malum accedit serpitque, neque ullam, aut tantummodo levem febrim movet, neque acutum et pulsantem dolorem illum, quem paullo ante indicavi, comitem habet, vel si aliquem, obscurissimus is quidem esse consuevit. Mouent vero, qui artis usu ceteros antecellunt, tunc doloris acuti loco anxietatem quamdam, aut mole-

stiae cuiusdam inexplicabilis, aut ponderis et gravitatis sensum in ea parte, quae laborat, percipi, aut tactui insolitam tensionem reniti, et pressam doloris cruciatum excitare. Id praesertim usu venit in peripneumoniis malignis, quae ob subitam gangraenam accedentem *gangraenosae* a medicis recentioribus dicuntur, aut a metastasi oriundis, aut morbos putridos pestilentesve subsequentibus; itemque in quibusdam ventriculi intestinorum mesenteriique inflammationibus, veris nimirum, nec ad venosas congestiones spectantibus, si tamen prosectoribus fides habenda est, neq una pro alia saepe accepta sit. Dolor praeterea aut abest, aut obseurus et levis in inflammationibus earum partium, quae sensibilitatem aut amiserunt, aut sensu omnino per se carent, aut obtusiori tantummodo donantur, quales sunt peritonaeum, pleura, mediastinum, pericardium, dura et pia meninx, tendines, cartilagines, aliaeque huiusmodi, nisi simul ita tumeant, ut proximae partes sensu acutiori praeditae una premantur, aut consentiant, aut qua nervi decurrunt, aut pertranseunt, inflammatione speciatim occupentur.

53. Pulsus saepenumero nec durus in his, nec vehemens est multis profecto de causis, et praecipue tum, cum pars, quam inflammatio tenet, sanguinis transitui magnum obiicit impedimentum, uti pulmo, cor, hepar, aut cum nervorum systema ita afficitur, ut summo spasmo cor arteriaeque quasi suffocentur, aut resolutis veluti viribus torpeant: quo in casu pulsus exilis et varius, et febris et reliqua symptomata ab inflammationis natura maxime dissidere videntur.

54. Dividitur quoque inflammatio in *benignam* et *malignam*, in *sporadicam* et *epidemicam*, ut plerique alii morbi. *Benigna* ea est, quae consuetis et propriis stipatur phaenomenis, neque vires prosternit, neque clam vitae sub levioris morbi specie insidiatur; *maligna* contra, quae benignitatis speciem induit; quae cum notabili virium lapsu coniungitur, quae non omnia inflammationis signa prae se fert, atque a venenata plerumque causa dependet, aut a putrida humorum diathesi fovetur (1). *Sporadica* vero paucos eodem tempore in-

(1) *Malignam* cognosci docet nuperrimus scriptor, si causa

vadit, ex privatis singularibusque causis orta, et fere vagatur. *Epidemica* denique complures eodem tempore infestat, causamque agnoscit communem, sive haec in tempestatum variatione, aut peculiari aëris vitio, sive in alimentorum et potuum prava natura contineatur.

§5. Alia item *primaria* est, alia *secundaria*. Illa sanum alioquin hominem adoritur, atque a nullo alio morbo derivat; haec alii morbo succedit, puta catarrho, rheumati, colicis doloribus, dysenteriae etc. Si vero alius morbi veluti symptoma sit, puta luxationis, vulneris, febris continuae vel intermittentis etc. *symptomatica* rectius vocatur. Nonnullis etiam placet eam, ut alia morborum genera, in *idiopathicam* et *sympathicam* dividere. Idiopathicae causa, in eodem loco, in quo inflammatio se prodit, omnino insidet; sympathica alibi sedem habet, et consensione aliam dissitamque partem inflammat. Posterior haec nervorum potissimum, qui ad aliquam partem protenduntur (1), irritatione (2) progignitur. Alia demum ratione partium, quas tenet, vel *universalis*, vel *particularis* dici poterit, si nimirum vel totum corpus, vel partem tantum obsideat. *Particularis* varia deinde nomina specialia recipit, a partibus ipsis affectis deducta, uti *cephalitidis*, *anginae*, *pleuritidis*, *peripneumoniae*, *carditidis*, et sic porro. Rursus haec vel *fixa* est, vel *erratica*, prout uni loco constanter inhaeret, vel de loco in locum vagatur.

56. Pro vario etiam symptomatum, quae inflammationem comitantur, gradu, nonnullae aliae ab auctoribus differentiae statuuntur, quae externis praesertim visuique subiectis inflammationibus videntur magis accommodatae. Nam si symptomata levissima fuerint, si locus in-

---

ignota, stimulus validus, non tollendus, ignotus; si post multas venaesectiones sanguis semper pleuriticus, pulsus semper durus sit; si inflammatio viscus totum vitale occupet; si corpora cacochymica invadat. Jo. Veisz *Pyretolog practic p.* 9. Sed lethalem potius morbi, quam malignam et subdolam indolem per istas notas patefieri crederem.

(1) Callisen Instit. Chirurg. §. CXCVI.

(2) Sympathiam eiusmodi per nervorum actionem reiicit Jo. Veisz supra citatus, contenditque semper dissitas partes per metastasim affici. Sed vereor, ne ipse inconsulto et temere id credat.

flammatus rubeat quidem, sed vix doleat, vix tendatur, aut tumeat, calorque sit omnino exiguus, affectio haec uti initium inflammationis, sive primus eius gradus considerari solet, atque a plerisque hodie φλόγωσις (*Phlogosis*) (1) nominatur. Si vero calor, rubor, dolor, tumor, tensio gravius manifestiusque se exserant, tum inflammatio vera, sive φλεγμονὴ (*Phlegmone*), proprie dicitur, respondetque secundo veluti inflammationis gradui. Chirurgi id nominis κατ' ἐξοχὴν tribuunt inflammationi cuidam peculiari, in qua pars in tumorem circumscriptum et rotundum attollitur, qui non modo intensius rubet, atque ad adiposam usque membranam pertingit, sed etiam in hac ipsa sedem habet, doletque vehementer cum pulsatilis molestissimae sensu.

57. Ceterum quando pars inflammata tumet enormiter, et sanguis in viciaa spatia effusus, collectusque ob inflammationis impetum videtur, huiusmodi status pro tertio inflammationis gradu habetur, et passim *inflammatio systrophica* appellatur. Facilis demum et cita inflammationis in gangraenam degeneratio, ad quam natura quaedam inflammationes proniores sunt, in causa plane fuit, ut *inflammatio* etiam *gangraenosa* a scriptoribus memoretur, quae quartum et summum inflammationis gradum constituit.

58. Interdum quoque evenit, ut roseus quidam rubor in summa cute appareat, qui tamen vix eam attollat, et ardoris potius, quam doloris sensum inferat, pressusque albicet, et quodammodo huc illuc vagetur. Haec inflammationis species ἐρυσίπελας (*Erysipelas*) nomen habet (2). Causa eius passim reputatur vel sanguis tenuior, biliosus acerque (3), vel secundum alios serum flavum, vitiosum,

---

(1) Vox ducta a φλέγω, id, est uro.

(2) Erysipelas ducitur ab ἐρύω, et πέλας, vel ἐρυθὸς, quasi *vicinitraha*, aut *vicinirubra*. GAL. *def.* 1.

(3) GALENUS (*Method. med. lib. XIV. cap.* 2) postquam *phlegmonen*, ut supra, descripsit, hunc in modum prosequitur: „ Atque hic unus affectus est sanguineae fluxionis soboles in „ carnosa corpora maxime incidens. Secundus alter biliosae flu- „ xionis germen est, ac circa cutim maxime consistens, tum „ hanc externam, quae omnium partium commune est tegu- „ mentum, tum membranosam et tenuem quae singulis inter- „ narum est circumdata. Ergo sicuti prior affectus etiam cutis

peculiari acritate praeditum ad vasa cutanea alicubi confluens, textumque cellulosum ipsius cutis afficiens. Prout vero inflammatio ad phlegmones, aut erysipelatis, aut oedematis naturam propius accedit, distinctionis ergo appellatur vel phlegmonodes, vel erysipelatodes, vel oedematodes. Addunt nonnulli *scirrhodem*, rectene an perperam, non definiam, nisi hoc nomine eam velis inflammationem significare, qua scirrhi in cancrosum ulcus vertuntur, si tamen id mali liceat sic nominari. Nec desunt, qui interiores etiam inflammationes pro humoris natura, unde fiunt, distinguant in *sanguineas*, in *serosas*, in *lymphaticas*, et ex vario nexu compositas; sed fictitiae prope sunt et arbitrariae ex praeconcepta opinione huiusmodi differentiae, quarum causa saepe a recta utilique medendi ratione aberrare vidi non paucos.

59. Praeterea aliae differentiae desumuntur a tempore, quo perdurant. Vel enim cito et celeriter decurrunt, vel lento passu, et diutius trahuntur. Illae *acutae* et *celeres*, hae *lentae* et *chronicae* vocantur. Posteriorum exempla porrigunt lentae quaedam glandulosarum partium inflammationes, uti pancreatis, meseuterii, mammarum, parotidum, axillarum, inguinum etc. Chronicae plerumque a dyscrasia et labe scorbutica, scrophulari, venerea, scabiosa, herpetica, similique alia et foventur et gignuntur. Demum quando aliquot inflammationis notae deficiunt, vel minus conspicuae sunt, *spuriae* tum inflammationes dicuntur, sive simpliciter phlogoses. Maiora enimvero vel minora symptomata facile in sensus incur-

---

» aliquid apprehendit, ita hic quoque aliquid subiectae sibi
» carnis occupat. Quod si crassior humor acriorque sit, summam cuticulam (Graeci ἐπιδερμίδα vocant) excoriat, spatioque ad profundum aliquando cutis exulceratio pervenit. Atque hic quidem affectus erysipelas nuncupetur, duplicem, (ut iam dictum est) habens differentiam. quod vel absque exulceratione, vel una cum hac incidat. Prior autem affectus unius rationis est, vocceturque phlegmone. Cum ergo nec plane biliosa, nec sanguinea fluxio est, sed ex ambabus mixta: utique ab eo, quod in mixtura exsuperat, nomen ipsi indatur, an dicatur de eo id, quod exsuperatur, sic ut vel phlegmonen erysipelatosam id vocemus vel erysipelas phlegmonosum. Ubi autem neutrum vincit, ibi vitium phlegmonea, erysipelatisque medium nominetur.

runt, inflammationisque naturam gradumve tuto definiunt; non vero humor et causae, cum saepe ille certo conici nequeat, hae plerumque lateant.

60. Ad morbi prognosim quod attinet, in universum inflammatio morbus acutus est, ideoque non levis, sed dubii eventus: tanto periculosior, quo plura et graviora symptomata adsciscit. Maligna, et putridis morbis succedens, aut cum putredine primarum viarum complicata, aut corporibus cacochymicis scorbuticisque superveniens, itemque epidemica, plus discriminis habet, difficiliusque curatur. Externa plerumque tutior, quamquam haec quoque, erysipelatis maligni speciem induens, interdum cito mortifera evadit. Exempla apud Hippocratem (1), aliosque auctores bene multos exstant. Singularum vero prognosis a partium, quas afficiunt, diversitate dependet, prout nimirum functiones plus minusve vitae necessariae laeduntur. Sed de his fusius alibi.

61. Ex temporum etiam constitutionibus aliquando praevideri possunt inflammationes et morbi inflammatorii, qui subsecuturi sunt. Utilia hae de re nobis reliquit monita Cl. Hilaryus in *supplemento ad Tractatum de variolis* (2), quorum summa haec est. Tempestates calidae et siccae, diutius persistentes, morbos procreant inflammatorios, in quibus caput praesertim offenditur; item frigidae et siccae diuturniores eisdem morbis originem suppeditant, a quibus utique caput, sed frequentius abdomen laborat. Si vero fuerint frigidae et humidae, serosae potius congestiones, glandularum inflammationes, peripneumoniae, anginaeque (3) fiunt. Cum autem calidae et siccae in frigidas et humidas mutentur, afferunt febres inflammatorias, quae in primis partes membranosas corripiant, laryngem, pleuram, pulmones, ventriculum, ligamenta articulorum, aut eorumdem involucra. Hinc anginae, pleuritides, peripneumoniae, gastriti-

(1) *Epidem. l. I.*

(2) *Essais et observ. de médecin. d'Edimb. T. VII. p.* 95.

(3) Hieme proxime elapsa post autumnum humidum et frigidum, frigida et humida permanente tempestate, et nive permulta delapsa, frequenter vidimus cephalalgias et dolores capitis vehementes, anginas, erysipelata capitis et faciei; contra quam ex *Hilaryi* observationibus fuisset expectandum.

des, arthritisque acuta profluunt. Hactenus ex Hilarys praesagiis. At Hippocrates etiam (1) admonuit opportune medicos, inquiens: *Si vero aestas sicca et aquilonia fuerit, autumnus autem pluviosus et austrinus, capitis dolores ad hiemem fiunt, et tusses, et raucedines, et gravedines, quibusdam etiam tabes.* Neque oblitus ipse est eorum morborum, qui hiemali praesertim tempore oriuntur, quorum maxima pars ad inflammationes pertinent. Ait enim: *Hieme vero pleuritides, peripneumoniae, lethargi, gravedines, raucedines, tusses, dolores pectorum et laterum et lumborum, et capitis dolores, vertigines, apoplexiae* (2).

62. Unaquaeque autem inflammatio varios exitus habet. Communior sententia est, eam finiri vel resolutione, ut loquuntur, vel suppuratione, vel gangraena, vel scirrho (3). Resolvi dicitur, quando ex toto malum sese remittit et desinit, nulla partis inflammatae labe superstite; suppurari, quando inflammatio tanta fuit, ut humor haerens aut congestus concoqui incipiat, puriisque naturam pedetentim acquirat, et cavo veluti quodam

---

(1) *Aphor. l.* 3. *n.* 13. Quae in hoc aphorismo praedicantur, hoc ipso anno experientia comprobantur.

(2) *Aph. lib.* 3. *n.* 26.

(3) His quatuor modis finiri inflammationem universa fere medicorum schola hactenus docuit. Sed quidam ex recentioribus (Hain *Dissertat. inaugural medic de tempestiv. cortic. peruvian usu in febrib. inflamnator. Gotting* 1775.) aliter sentiunt, et per *experientiam* constare dicunt, *sex modis* eam *finiri* posse; nempe 1. *benigna* sanguinis *inflammati resolutione*; 2. *criticis humorum* non resolubilium *evacuationibus*; 3 *metastasi*; 4 *suppuratione*; 5. *gangraena et sphacelo*; 7. *induratione* et *scirrho*. Verum secundus modus aeque bene comprehendi potest sub ipsa *resolutione*; tertius autem non proprius inflammationis est, sed alius etiam morbis communis, nec tollitur finiturque inflammatio mutatione loci. Quod si abscessu alicubi nato inflammatio finiatur, tunc huiusmodi finis ad suppurationem facile redigitur, vel ad suppurationis effectum. Addunt alii (Richter *de duplic. inflammat. exitu desquam. et rigescent.* 1783. *Gotting.* et Gattenhofius *Dissert. sist. inflammation. causas et eventus. Heidelb.* 1765) *desquamationem.* Sed haec quoque non omnibus convenit inflammationibus, sed tantum aliquibus, v. g. erysipelati, purpurae scarlatinae, variolis etc. Non idcirco generatim inter proprios cuiusque inflammationis exitus locum habet. Variolarum porro desquamatio spectat potius ad suppurationis exsiccationisque consequentia.

coacervetur, aut intra vasa ipsa colligatur; gangraena autem terminatur, quando, omni motu vitali et sensibilitate deficientibus, pars emoritur, vel ita spasmo tonico strangulatur, ut omnis in eo vita pereat. Id autem postremum vel inflammationis vehementissimae quandoque effectus est, vel, quod frequentius puto, malignae et venenatae quasi humorum depravationis. Nam saepe, benignis insontibusque humoribus existentibus, cum vehementissima licet inflammatione gangraena nequaquam coniungitur, et contra non raro levissima febris, et non magna inflammatio transit in gangraenam, ob scilicet perniciosam et deleteriam eius causam, quae vires vitae prosternit, nervos et fibras sensu motuque exuit, ant partem, ut caustica, cito adurit, destruit, corrumpit. In scirrhum denique abit, si locus ab impacta materie nec resoluta integre, nec suppurata induratur, sensu ferme omni deperdito, quod in glandulosis praesertim corporis partibus fieri consuevit. Omnium saluberrima est *resolutio*; discriminis plena *suppuratio*, nisi exteriora occupet; in *scirrhum* conversio vitae quidem parcit, sed alias lentasque aerumnas post se relinquit, morte, ni exstirpari possit, plerumque finiendas. *Gangraena* demum, si interiora praecipue corruperit, lethalis omnino est.

63. Resolutio sperari potest, si inflammatio recens, nec valde magna sit, si sanguis nec concitatissimo motu feratur, nec contra fatiscente cordis vi pene subsistat, si corpus bono habitu bonisque succis polleat, nec densum nimis, neu nimis laxum, si malignitas, si putrida dissolutio, si acrimonia insignis abfuerint; tandem, si cito opportuna adhibeatur curatio. Quocunque tamen modo se malum offerat, resolutio quanto maximo possumus studio tentanda est. Quamobrem protinus ab initio oportet uberiorem sanguinis ad partem inflammatam influxum imminuere, auctum motum vitalem tam ibi, quam alibi compescere, acre quodcunque obtundere, removere, educere. Itaque primum sanguis liberali manu, et pro re nata iterato etiam mittendus est; quousque videlicet phaenomena inflammationis urgent, et pulsus durus et validus morbi cruditatem, et nimiam circuitus vim ostendit (1). Neque id solum fiat venarum, sed arteriarum

(1) Jubent nonnulli eo usque mittendum sanguinem esse, donec

etiam sectione; nam has quoque, ubi per loci conditionem licet, utiliter incidi, experientia compertum est. Cauto tamen opus est, nec temere, si vires reapse deficiant, aut malignitas, aut corruptionis indicia, aut putrida primarum viarum saburra subsint, aut peculiare epidemicae constitutionis ingenium obstet, aut nimia humores tenuitate peccent, aut praegressi morbi diuturnitas aegrum fregerit; nec temere, inquam, si aliquid horum acciderit, sanguis profundi debet. Minus etiam sanguinis detrahendum est, ubi inflammatio *oedematodes* (§. 63.) videatur, aut temperamentum pituitosum fuerit, aut laxa nimis solidarum partium compages.

64. Quonam vero ex loco mitti sanguinem magis expediat, non una eademque omnibus sententia est. Quidam enim secandas primum venas praecipiunt, quae a parte affecta quam maxime distant; alii vero quam maxime proximas. Prima ratione avocari sanguinem avertique dicunt aliorsum utiliter; altera ex ipsa statim inflammata parte detrahi, vimque reliqui subsequentis in obstructa augeri dirigique, ut reserentur: obstructionem enim in inflammatione semper praesto esse opinantur. Illam *revulsionem* vocant, hanc *derivationem*. Verum rarissime quae propius fit laboranti loco venarum sectio, veram *derivationem* efficit, nec, si efficeret, eadem vere opus esset, nulla plerumque existente vasorum obstructione, ut supra pluribus demonstratum est. Vigente ergo inflammatione, semper revulsione utendum est, ut scilicet vehementior sanguinis concursus, in quo inflammationis natura posita videtur, retundatur, aliorsum quodammodo avocatus. *Revulsionem* vero eo maiorem obtineri, quo

crusta phlogistica penitus evanescat. Verum id nequaquam necesse est, imo interdum non innoxium. Saepe ultima sanguinis missio crassiorem tenacioremque crustam exhibet, et nihilo secius morbus cito resolvitur, et iudicatur feliciter, quin iteretur phlebotomia. De hac prava quorundam consuetudine querebatur saepe BALLONIUS (*Epid. l. 1. p.* 88 *et l. 2. p.* 225.) sic inquiens: cum hodie demitur sanguis, et ultimum vas corruptissimo sanguine (*id est crusta inflammatoria et albida tecto*) plenum est, tum incitantur medici ad iteratam, imo tertiam, et quartam venae sectionem, et quo magis corruptionis particeps sanguis est, eo de secanda vena audacius cogitant, et sic misere in humani generis sanguinem contenditur et statuitur!

propiores venae secentur, quam si dissitae et remotiores, dummodo illae cum arteriis, in quibus inflammatio insidet, continuae nequaquam sint, luculentissime demonstravit argumentis ab anatome in primis depromptis Cl. PLACENTINIUS (1), confirmavitque immortalis HALLERUS (2) innumerabilibus in vivis animalibus factis periculis. Hinc profecto manat eximiae utilitatis laus illa, qua experientia convicti clinicorum principes extulerunt sanguinis e propioribus venis emissionem. Attamen ubi summa vasorum plenitudo cum morbo coniungitur, nec morbus adhuc multum invaluit, tutissimum nobis videtur revulsionem moliri paullatim, sectis nempe primum venis, quae procul absunt, deinde iis, quae propius existunt, ne repente ad partem affectam, facto in viciniam impetu, exuberans sanguinis copia irruat. Praeterea quo maiores venae inciduntur, quo amplius vulnus infligitur, eo certiorem promptioremque *revulsionem* fieri, creberrimae, imo quotidianae evincunt observationes.

65. Quanquam vero revulsioni primum locum demus, et plerumque eam quoque sanguinis missionem revellere, quae proxime e loco affecto evacuationem praestat, credamus; non tamen ii sumus, qui omnem derivationem nunquam possibilem, aut semper supervacaneam iudicemus. Namque imminuta sanguinis copia, avocatoque aliorsum eius impetu, si nihilominus inflammationis effecta persistant, cur non erit derivatio tentanda, ut effusus sanguis aut errore loci evagatus in propria vasa revocetur, aut congestus haerensque loco dimoveatur? Quod si nullae venae, quae continuae sint *immediate*, ut loquuntur, cum arteriis, in quibus inflammationis sedes est, pateant extrinsecus, ut secari possint derivationis causa, non alia suppetit derivandi ratio, quam scarificatio ipsiusmet inflammatae partis, si manui subiacet, aut hirudinum suctio, quibus vasa extemplo liberentur, detumescant, laxentur, humorumque circuitus, qui videlicet videbatur sufflaminari, redintegretur. Scarificationem saepissime in tonsillarum, columellae,

(1) *Dissertat. de vena, quae in morb. particular. par. corpor. sit salutarius incidenda. Proposit. 6. et seq.*

(2) *Mémoire sur le mouvement du sang, et sur les effets de la saignée. Sect. VII.*

faucium, palati, linguae, palpebrarum, coniunctivae oculorum, musculorum intercostalium inflammationibus provectioribus magno cum emolumento adhibitam recordamur; hirudines tum maxime profuisse, ubi scarificationem aut partis natura et constitutio, aut aegrotantis timor et aversatio prohibuit.

66. Praeter revulsionem, in qua praecipuum curandae inflammationis exstat auxilium, illud etiam sanguinis missio praestat beneficii, ut pars aliqua causae inflammationem efficientis, nempe acris atque irritantis principii detrahatur, et minuta sanguinis quantitate amplius in vasis maioribus spatium paretur, minor fiat pressio atque attritus, calor temperetur (1), vasa laxentur, reviviscat eorum elastica vis, irritabilitas et sensibilitas mitigetur, sanguis rarescat, attenuetur, recta magis procurrat, minus ab axi divergat, secretiones excretionesque felicius peragantur, quae omnia profecto maxima sunt ad inflammationem discutiendam resolvendamque adiumenta.

67. Revulsionis genus quoddam etiam faciunt ea, quae alvum molliter ducunt; sed blanda sint oportet, talia tamen, quae humores attingant et solvant, et leniter ad intestina alliciant, atque ano deturbent. Quo nomine commendantur subacida et refrigerantia, quae nimirum nec sanguinem exagitant, neque admodum solidas partes irritant, neque motum adaugent, sed potius sedant, et compescunt calorem, uti tamarindi, serum lactis, cremor tartari, cassia, manna, atque his similia. Huc spectant clysteres ex iis parati, quae molliunt, temperant et laxant. Hi enim tutissimi semper habentur, modo acritate calida irritandique potestate careant. Si quid stimuli iis adiiciendum sit, mel, nitrum, cassia satis erunt. Cathartica ergo vera, acria, validiora, itemque emetica, ut noxia, vitari debent; et, si quando accidat, ut peculiaris epidemica constitutio, in qua miasma putridum aut venenatum primas

(1) Calorem ex sanguinis missione minui, quocunque id modo praestetur, experimentis rite institutis evicit Cl. Antonius Martin anno 1765. Vid. *Acta Academ. Reg. Scient. Suecic. ann. 1767. vol. XXVIII. p. 165.*; itemque *Comment. Lips. vol. XVI. p. 397.*

vias invaserit, aut morbi fomes a bile corrupta aut exuberante, aut a cacochylia quacunque originem ducat, emesin efflagitet, tunc mitioribus temperatisque medicamentis ea leniter cieatur, et quidem post solutam per venae sectionem vasorum plenitudinem. Ab omnibus tamen hisce revulsionum generibus cavendum omnino est, si ventriculus ipse, aut intestina, aut viscera his contigua et communicantia inflammatione exardescant. Tum enim, si quid purgationem indicet, solis clysteribus, aut aqua tepenti, aut oleo, aut sero lactis simplici, aut simili alio lenissimo pharmaco eam praestat moliri. Patet quippe, tunc revulsionis genus, quod contrarium revulsioni effectum pareret, tuto adhiberi minime posse.

68. Revellendi pariter indicationi inserviunt balnea tepida manuum et pedum, fomenta extrinsecus calide admota, utpote quae fibras nimium rigentes, aut spasmo contractas, aut nimium irritabiles egregie molliunt, relaxant, atque adeo stimulis minus idoneas percipiendis reddunt, sanguinisque cursum et copiam, ampliatis canalium spatiis, aliorsum proliciunt. Aliorsum etiam, extrorsumque ἐπισπαστικὰ varii generis pro varia morbi sede, modo remotis, modo proximis partibus extrinsecus opportune imposita morbidum humorem revocant, revellunt educuntque, teste experientia, optima etiam in rebus medicis magistra. Inter haec excellunt cantharides, euphorbium, sinapi fermento panis excepta, acetoque aut vini spiritu subacta, aut aliter in cataplasmatis, emplastri, cerati aut unguenti formam redacta. Aliquid etiam in sanguinem ista, praesertim cantharides, immittunt, quod languentem nervorum et fibrarum vim et actionem sollicitet, et nimiam humorum ad coëundum propensionem aut lentorem, si quis est, tollat, aut incidat (1). Sed quoniam acri quodam volatilique prin-

---

(1) Risum et stomachum movent nuperiorum nonnulli, qui uno vel altero fallaci experimento confisi protinus decernere non dubitant, a cantharidibus sanguinem humoresque reliquos condensari, non dissolvi. Repetant, quaeso, sua experimenta, adhibeantque eam in periclitando prudentiam animique attentionem, quae physicos decet veri studiosos, et spero fore, ut, nisi sponte delirare velint, errorem facile detegant suum et detestentur. Qui vero omnia, quae aut scripta aut tentata ha-

cipio id exsequuntur, cavendum ab eorum usu est, ubi solidae partes nimis aridae atque exsuccae rigent, aut nervea sensibilitas iam excedit, aut vasa adhuc nimis turgent, aut humores nimio motu concitantur, aut calor, sitis, vigiliae, spasmi urgent, aut urina flammea, aut sanguinis alkalescens tenuitas adversantur.

69. Ut porro motus quicunque vitalis auctus compescatur, et quodvis stimuli atque acritatis genus contemperetur, dimoveatur, et extra corpus excernatur, in primis aqua affatim potui danda est. Haec diluit egregie, calorem et motum et attritum minuit, irritabilitatem demulcet, acrimoniam enervat, crassa et densa solvit, secretiones et excretiones adiuvat, uno verbo post sanguinis missionem fere sola reliquam curationem perficit atque absolvit. Ubi fervet nimium sanguis, atque ad raescendum inclinat; aetas iuvenilis, temperamentum cholericum, regio calida, tempestas aestiva est, aut humorum tenuitas erysipelatodes deprehenditur,

---

ctenus sunt de natura, viribus usuque cantharidum, scire cupit, perlegat librum, cui titulus: *Disquisitio medica cantharidum historiam naturalem, chemicam et medicam exhibens, auctore* RUDOLPHO FORSTEN *M. D. Argentorati* 1776. Speciatim vero de usu earum in inflammationibus et morbis acutis legenda est: *Commentatio de usu vesicantium in febribus acutis, et speciatim in sananda pleuritide accuratius determinando, auctore B. L.* TRALLES. *Vratislaviae* 1778. His addendae sunt binae aliae sequentes dissertationes: (1) CAROLI CHRISTIAN. ENGEL. *de explicandis generalibus vesicantium effectibus, eorumque speciali in inflammationibus usu. Halae* d. 11. Nov. 1774. Exstat haec in Cl. BALDINGERI *Sylloge selectior. opuscul. vol. IV. p.* 126. (2) Jo. CARSON *de cantharidum historia, operatione, et usu. Edimburgi* 1776. Exstat in *Sylloge* modo citat. *eod. vol. IV. p.* 180. Auctor, CULLENI discipulus, putat, cantharides agere vi stimulante, evacuante et antispasmodica. Quidquid sit de eius opinionibus, vesicantium usum in *synochis inflammatoriis*, in *typhis*, *febribusque lentis*, *in febre putrida*, in *variolis*, in *apoplexia*, in *paralysi etc.* satis docte definire contendit. Consuli etiam potest *Dissert. de tuto et eximio vesicatoriorum usu in acutis* praesid. Cl. VOGEL, auct. J. H. STENVE *Götting.* 1768. Quae porro loca vesicantibus accommodata sint, eruditissime ostendit THEOD. GERH. TIMMERMANN, et GUIL. LUD. HOELCKA in *Dissert.* de vesicantium locis. *Rintel.* 1771., ubi usus vesicantium ad locum affectum antiquior asseritur, quam vulgo creditur. Exstat haec quoque in *Sylloge* BALDINGERI, *vol.* I. *p.* 326.

actu frigida praefertur; ubi vero laxandum magis, molliendum solvendumque est, aut ad vias sudoris aut sputi ducendum, calida, aut saltem egelida convenientior esse consuevit. Aquoso potui, ut facilius sanguini reliquisque humoribus, praesertim oleosis aut pinguibus misceatur, faciliusque irritabilitatem cordis refringat, igneum elementum arripiat, aut eius evolutionem coërceat, alkalescentiae, ut vocant, a nimio motu aut attritu ortae obsistat, indeque pendenti dissolutioni frenum iniiciat, aut phlogisticam diathesim sanguinis emendet, sive id concrescibilis et fibrosae partis cum rubra mixtionem adiuvando, sive eius copiam lentoremque imminuendo attenuandoque praestet, adiici solent acescentia, acida, saponacea, refrigerantia, farinosa, mellita.

70. Hinc laudatur aqua succo mali medici, citrei, aurantii, et sacchari, aut mellis tantillo ad gratum saporem condita, aut aceto, aut spiritibus acidis leviter prudenterque imbuta, aut ex pane triticeo albo, hordeo, avena, fructibus subacidis, vel herbis refrigerantibus, gramine, cichoreo, sonebo, borragine, tragopogone, intubo decocta, itemque emulsa ex seminibus frigidis ita dictis. Quibus nitrum, oxymel, defruta, sive *rob* baccarum sambuci, ribesiorum, berberum, rubi idaei, et fructuum similium, subinde parca et prudenti manu pro rerum circumstantium ratione admiscentur. Si haec non suffecerint, quod lentus tenaxque humor exuberet, coacervatusque alicubi haereat, viresque cordis excitandae etiam sint ad morbum penitus exstirpandum solvendumque, tum camphora quoque, kermes minerale, radix polygalae virginianae, stipites dulcamarae, herba genipi, sive absinthium alpinum incanum flore chamaemeli, aliaque huius generis in auxilium vocantur. Sed non haec promiscue et indiscriminatim usurpari licet, cum rationalem et therapeuticos legum et praeceptorum apprime memorem eorum usus expostolet.

71. Interdum vero dolor ita ingravescit saevitque, ut nervorum distentio prope timeri inde possit. Tunc ille aliquantulum leniri debet anodynis medicamentis, iisque etiam quae opium habent: quidquid temere his utentes, aut non satis opportune experti, contra opi-

nentur. Praeterea parti, quae inflammatione vexatur, extrinsecus admovenda pro re nata sunt modo ea, quae molliunt, modo quae leniter reprimunt, modo quae humectant, modo quae blande siccant et discutiunt, prout tensio dolorque, aut fervor laxitasque, aut siccitas, aut humida temperies illuviesque serosa videntur exposcere. Plerumque in initiis et fine, quae reprimunt roborantque, adhiberi solent, nisi quid aliud morbi ratio experientiaque suaserit.

72. His igitur resolutionem molimur, sed in singulis opportune administrandis cura quam maxima adhibenda est, ne iustae moderationis fines excedantur. In primis naturae motus ita temperandi sunt, ut tam qui nimii videntur, quam qui deficientes ad auream illam mediocritatem, quam ubique commendavit SYDENHAMIUS, redigantur, utpote qua opus est, ut morbus ad felicem exitum perducatur. Non ergo improvide vires vitales profligandae sunt, neque calor extinguendus ita, ut subigendo morbo, coctionique perficiendae non valeant. Nam quadam solidarum partium vi, et moderato quodam caloris gradu opus est, ut irritans causa edometur, aut diathesis phlogistica, aut effusi stagnantesque humores, qui forte discuti nequiverunt, coctionem, ut vocant, purulentam sive pepasmum subeant, et per sputi, aut urinae, aut sudoris vias expellantur, aut ad loca alia per διαδοχὴν transferantur, finemque morbo feliciter imponant.

73. Id praecipue in febre, quam *ardentem* GORTERUS nuncupavit, alii vero inflammatoriam, in qua nimirum nulla singularis pars, sed universum fere corpus afficitur, accidit; inflammatoria enim sanguinis diathesis coctione ita mutatur, ut puris saepe speciem referat, prodeatque cum urinis, in quibus sub forma sedimenti albi, laudabilis, critici (1) fundum petit. Dum haec aguntur, imperanda etiam est cum animi tum corporis quies, victus ratio tenuissima, atque aëris purioris et temperati crebra renovatio (2). Et si quando vi-

(1) GORTER. *Dissert. de siti* §. 32.
(2) Nisi aer cubiculi, ut par est, renovetur, ita effluviis ex aegrotantis assidentiumque corporibus emissis inficitur, ut ine-

res evacuationibus immodicis, aut putrida accedente liquatione deiiciantur, cardiaca tunc atque antiseptica, et praesertim vinum mirifice profusisse visa sunt. Saepe enim accidit, ut diutius protracto vehementioris febris impetu, et nimio inde orto calore, sanguis humoresque reliqui alkalescentem naturam acquirant, et ad putridam dissolutionem quandoque transeant. Quod ubi evenit, quamquam multo rarius, quam existimatur, evenit, mutata mali facies antiseptica potentiora, praesertim acida fossilia requirit.

74. Animadvertendum tamen est, non raro, coctione peracta, retardari materiae morbificae separationem excretionemque; quod ubi incidit, eam promovere student plerique lenibus eccoproticis; imo quando suspicantur, non satis solutum malum esse, ad eadem confugiunt, ut relapsus praecaveatur. Atque haec ipsa aut' non absimilia conveniunt etiam erysipelati, praesertim phlegmonodi. In puro tamen erysipelate parcius sanguis effundi debet et maturiori consilio, quam in phlegmonode; nam, nisi caput occuparit, facile intra paucos dies quasi per se discutitur et evanescit. Minus item sanguinis extrahi debet in erysipelate oedematode; imo saepe nulla id eget sanguinis missione. Purgantia potius antiphlogistica et subacida erysipelas exposcet, quae, inclinato iam morbo, etiam propemodum necessaria sunt. Non tamen praepropere iis uti licet; nam saepe purgatione erysipelas intro vertitur, quod sane non sine magno vitae discrimine fit.

75. Quod si malo fato inflammatio naturae artisque conatus superet, nec tamen occidat, imo aliquandiu in ancipiti statu perseveret, deinde aliquantum remittere videatur dolore mitescente, et febris inaequalibus erraticisque accessionibus, horroribusque (1) adscitis novam

---

ptus tam respirationi, quam perspirationi perficiendae evadat. Phlogisto, aliisque exhalationibus et vaporibus onustus calet tunc, aestuat, foetet, perspirabilem humorem non allicit, sed reprimit, noxia effluvia corpori iterum infundit, anxium aegrum et anhelosum reddit, nerveae et musculari facultati nocet, putredini favet etc. Huiusmodi aerem *phlogisticatum* hodie vocant. In hoc conclusa animalia propriis halitibus enecantur.

(1) Hippocrates sapientissime scripsit: *circa puris generatio-*

cursus induat rationem, et rubor et tensio, si oculis patet, subsidere quodammodo incipiat, suppurari iam inflammationem, indicium est. Quod ubi contingit, prudenter naturae motus regendi sunt, nempe nec incitandi nimis, nec nimis infringendi. Plerumque, ea quae molliunt, atque ad exteriora revocant, et corruptionem avertunt, tutissima existimantur.

76. Pure molli fluctuatione se exterius prodeunte, si malum suspectae et venenatae indolis fuerit, etiamsi non perfecte maturuerit, parandus ei exitus est cita et satis alta incisione; contra, si benignae naturae exstiterit, et pars, in qua pus conficitur, consentiat, exspectanda omnino eius maturatio est, antequam sectione aperiatur abscessus. At, ubi suppuratio interiora occupat, nec secari locum impune licet, pus, quoad fieri potest, ad alias vias, quibus excerni queat, diligenter proliciendum est, additis semper antisepticis remediis, ut purulenta cacochymia arceatur. Sed rarum tum est, rem ad prosperum finem perduci.

77. Si vero ex dolore evanescente, pulsu parvo, inaequali, phlegmonis colore in pallidum, lividum aut nigricantem mutato, viribus resolutis, extremis frigefactis, vultu tetro et plumbeo, mentisque subobscura perturbatione ad gangraenam vergere malum dignoscatur, ad cardiaca atque antiseptica valentiora, in primis ad corticem peruvianum, camphoram, serpentariam virginianam, arnicam, scordium, flores chamaemeli, aliaque huius census properandum est, non omissis interim iis, quae ex chirurgico fonte peti possunt, si loci conditio ferat.

78. Demum si in scirrhum inflammatio terminetur, quod facile tactu detegitur, aut functionibus in integrum non redeuntibus innotescit, etsi fere ad desperationem res pervenerit, mitissimis tamen, et simul efficacissimis solventibus, sapone videlicet, cicuta, gum-

---

nes, sive ut alii vertunt, *dum pus conficitur, dolores et febres magis accedunt, quam confecto Aphor.* 47. *sect.* 2. Sed non perpetuum hoc est. Neque perpetuum est, suppurationem horrores febresque inaequales comitari. Interdum enim suppuratio fit sine ullo huiusmodi symptomatum. Legi merentur quae *de puris generatione* habet HAENIUS *Rat. medend P.* 2. *cap.* 2.

mi ferulaceis, imo hydrargyro eius curationem tentare non erit alienum, ne hominem, qui servari semper non potest, deserere videamur. Sed tutius est, antequam ad validiora deveniamus, tempori et naturae negotium committere, serum lactis gramineum, succos plantarum temperatiorum et resolventium, aquas thermales, aëris mutationem experiri, corpusque leniter exerceri. Atque haec de inflammationis natura, differentiis, exitu et curatione in universum. Quae ad particulares quasque inflammationes proprie spectant et respiciunt, tradentur alibi, ubi de singulis erit dicendi locus.

DE

FEBRE GENERATIM

§. I.

Febris nomen unde derivetur.

Febris nomen alii a verbo *ferbeo* sive ferveo, alii a *februo*, id est expio, derivatum volunt. Si quis etiam malit ab utroque, per me quidem licet. Nam et in plerisque febribus, praesertim cum ad *augmentum* et *statum* pervenerint, sanguis universumque corpus incalescit ac fervet, et febris ad expurganda saepe cum sanguinis, tum ceterorum humorum inquinamenta accendi cierique videtur. Quos enim morbos medicamenta non sanant, interdum curat febris (1). Hinc non immerito Hippocrates, Galenus, Cornelius Celsus, aliique bene multi eam non modo supervenire quibusdam morbis exoptarunt, verum etiam de industria excitandam quandoque praeceperunt. Hac quippe impuri, crudi, superflui, aut stagnantes humores subiguntur, attenuantur, coquuntur, moventur, excernuntur. Quare plerique scriptores salubritatem febrium ita celebrarunt, ut veri etiam terminos excederent. Quo factum est, ut Werlhofius suarum et periti medici partium esse duxerit, tantam laudantium licentiam docto utilique opusculo (2) refrenare.

(1) Febre quandoque curantur apoplexiae, paralyses, epilepsiae, convulsiones, arthritides, obstructiones etc.
(2) *De limitandis febris laudibus.*

§. II.

Febris frequentissimus morbus.

In hanc adeo frequenter incidunt homines, cuiuscunque aetatis, sexus, temperamenti, aut habitus fuerint, ut una tertia pars Gorterio (1), duae vero Sydenhamio (2) tertiae morborum, quibus obnoxii sumus, ad febres spectare videantur. Non ergo quemquam admiratio subeat, si communior medicorum opinio sit, febre amplius dimidium generis humani occidi (3).

(1) *Compend. medic. Tract.* 52. §. I.
(2) *Dissert. epistol.* mihi *aper. omn.* p. 444. *et epist. respons.* 1. p. 361.
(3) Guil. Buchan *Médecin. domestiq. T.* 2. *chap.* 2. *p.* 14.

§. III.

Febris nomen quam late pateat.

Sunt autem tam multa, tamque varia morborum genera, quibus nomen febris inditum est, et causarum et symptomatum tam magna diversitas, ut eam recte definire se posse desperaverint sapientissimi expertissimique medicorum. *In uno* enim *genere*, inquit modo laudatus Gorterius (1), *dantur quaedam, quibus febris praesentia dignoscitur, haec deficiunt prorsus in aliis.*

(1) *l. c.* §. 2.

§. IV.

Febris definitio secundum Galenum.

Quod ut cuique manifestius pateat, proferendae tantummodo sunt nonnullae celebriores ex innumeris propemodum, quae exstant apud scriptores, febris definitionibus. Galenus in primo *de differentiis febrium* (1) libro definivit febrem, *calorem praeter naturam.* At non in omni febre calor, nec omni eius tempore modum excedit; nam in *algidis febribus* Torti, in *syncopalibus*, in initiis accessionum quarumdam febrium intermittentium (2), in malignis quibusdam, aliisque non

paucis istiusmodi morbis calor vel naturali minor, vel certe nequaquam maior est. Praeterea in *epialis* non caloris duntaxat, sed eodem tempore etiam frigoris sensum queri solent, ut nihil dicam de *lipyriis*, in quibus dum interiora uruntur, exteriora, praesertim extrema, algent. Denique si quid vitii in caloris excessu est, id ad febris potius effecta, quam ad eius, ut vocant, essentiam spectaret, cum saepe, prout paulo ante animadversum est, a febri *calor ille praeter naturam* abesse deprehendatur.

(1) *Cap. I. de generali febr. division*

(2) Initio accessionum, quae a frigore incipiunt, quamquam frigere se aiunt aegrotantes, nuperi tamen scriptores thermometri ope contendunt ostendere, tunc etiam auctum caloris gradum esse. Vera quidem dicunt, si periculum in iis fiat accessionibus, in quibus, antequam frigus aggrediatur, quod saepissime vidimus, aliquot horis aegri primum incalescunt, citatioremque pulsum exhibent, aut in eo frigoris febrilis tempore, quo iam mitescit, calorque sese exserere incipit, aut demum in eo casu, in quo illi horrent quidem, sed vere non frigent; nam saepe frigoris sensu percelluntur, quin tamen frigeant. Verum si nullo praecedente caloris augmento in ipso veri frigoris febrilis initio atque incremento, quo quartanarii puta, aut tertianarii vexantur, aut in iis, quorum membra, dum febris accedit, aperte pallent, et tactu vere frigent, periclitatio instituatur, et thermometro algenti corpori admoto calor exploretur, certo certius imminutus invenietur, quemadmodum iteratis periculis in magna discipulorum frequentia non semel expertus sum.

§. V.

Alia Galeni definitio.

In pervetere libro (1), quem Galeni esse perhibent, quatuor aliae definitiones febris traduntur, quarum prima, nam reliquae brevitatis causa omitti facile possunt, sic effertur: *Febris est innati caloris declinatio ad statum, qui praeter naturam sit, pulsibus quoque vehementioribus ac crebrioribus redditis.* Haec profecto, quoniam tam frigus quam calorem, algidas aeque, ac ardentes, variumque febrium intermittentium tempus complectitur, et simul pulsum vehementiorem crebrioremque, ex quo de febre iudicium ferri solet, una coniunctum ponit, ut vero propior est, sic a medicis non

facile deseri, aut despici debuisset. Attamen nec ipsa, si quid iudico, febris naturam satis attingit: 1. quia calor et frigus effecta potius febris videntur; 2. quia calor non semper in ea deprimitur, aut augetur, uti patet ex calore prorsus naturali, quem non raro habent quaedam febres malignae; 3. quia non in omni febre, nec in singulis eius stadiis arteriae vehementius crebriusque subsiliunt, ut postea demonstrabitur.

(1) *Definit. medic. inter Opera Galeni*, Class. I. p. 46. C.

§. VI.

Febris effervescentia sanguinis praeter naturam dicta.

Ad *effervescentias* alii, ut febrim quodammodo e tenebris in lucem producerent, non sine laudis spe aliqua confugerunt. Cum enim ab effervescentiis modo calorem, modo frigus (1) gigni viderent, magnam harum cum febre affinitatem esse rati, eam definire non dubitavere *effervescentiam* sanguinis *praeter naturam*. Proprie autem *effervescentia* dicitur subita et sensibilis duorum corporum valde amicorum, quorum unum saltem sit liquidum, mutuo congredientium commotio, atque, ut vocant, *expansio*, qua magna vis aëris insiti aliorumque halituum sub bullularum et guttularum specie plerumque cum sibilo et strepitu et calore non exiguo, interdum etiam sine calore, imo cum frigore corporis effervescentis exploditur. Acidi in primis sales cum alkalinis aut terreis corporibus, quae absorbentia nuncupantur, eam efficiunt. Hinc olim habita est *acidi* et *alkali* tantummodo congressus et lucta. Sed non satis animadversum fuerat, *effervescentiam* praeterea nasci ex acidis spiritibus, metallis, et semi-metallis affusis, vel etiam ex acidis mediocribus inter se commixtis, uti quando miscetur oleum vitrioli cum solutione argenti, vel ex acidis potentioribus cum aqua simplici, aut cum oleis aethereis et spiritibus inflammabilibus, vel ex salibus alkalinis liquidis cum alkalinis siccis et consistentibus, sive concretis, uti quando oleum tartari per deliquium instillatur sali tartari sicco, vel ex aquae

simplicis cum corporibus terreis alkalinis, in calcem praeserum redactis commixtione.

(1) Pleraeque *effervescentiae* calorem cient. Exemplum vero frigoris ab *effervescentia* excitati vulgatissimum habetur in oleo vitrioli sali ammoniaco affuso. Mirum enim est, frigidam *effervescentiam* in huiusmodi mixtione oriri, dum vapores ex ea manantes calidi percipiantur. Sed, igne expulso, cur relicta mixtio non frigeat? Nec unicum frigidae effervescentiae exemplum est illud. Acetum etiam alkalinis terreis corporibus, non in calcem redactis instillatum effervescentias frigidas parit.

§. VII.

Refutatur.

Doctrina vero istiusmodi *effervescentiarum*, quas olim medici in sanguine possibiles existimabant, a physiologis posterioribus adeo refutata est, ut hodie iam pene exoleverit. Nemo enim potuit unquam in sanguine reliquisque vivi animalis humoribus *alkali* purum, *acidumque* manifestum atque evolutum detegere, quae una congredi atque effervescere possent. Quod si unquam alterutrum in quibusdam morbis deprehensum fortasse est, quod quaedam observata medica innuere videntur, plerumque morbi effectus illud fuit, non causa; nec unquam observatum est, quod noverim, utrumque una et simul, ut effervescere iunctim possent. Quas vero aliunde oriri posse effervescentias memoravimus, nullum intra sanguinem locum illas habere, protinus quisque perspiciet. Quis acidum fortissimum purissimumque, quale vitriolicum aut nitrosum meracum est, in corpore humano invenit unquam, quod cum alkalinis salibus, aut terreis absorbentibus, aut metallicis corporibus, si qua in nobis essent, aut cum aqueo humore congrediens calorem, aut cum sale ammoniaco, nobis quidem non alieno copulatum, frigus excitet? Ubi in nobis olea *essentialia* sive aetherea, aut spiritus inflammabiles praesto sunt, cum quibus acidum illud effervescat? Ubi sales alkalini sicci, qui cum liquidis coëant atque ebulliant? Quis demum effervescentiam frigidam vidit unquam calidae anteire, calidamque frigidae succedere, sic ut frigus in tertianis quartanisque febribus, et subsequens calor ab huiusmodi effervescentiis deduci queat?

§. VIII.

An febris sanguinis fermentatio.

Itaque effervescentiis diffisi quidam alii febrem *sanguinis fermentationem* esse malunt, inter quos WILLISIUS primas certe tenet, et febris effecta cum musti comparant fermentantis (1) phaenomenis. In hanc prope partem vergunt nuperorum complures, quibus omnia videntur plena fermentationum. Sed quo minus haec quoque probetur opinio, multa profecto obstant, et 1. summum discrimen, quod inter sanguinem intercedit et mustum, aliosque succos vegetabiles fermentationi idoneos; 2.. defectus in vasis corporis animati et vivi conditionum, quae ad fermentandum requiruntur, quietis nimirum, mitissimi caloris gradus, quem viventis hominis calor naturalis longe superat, et liberae cum aëre exteriore communicationis; nulla in humoribus a febre mutatio, qualis fermentationem subsequitur, cum neque vini, neque aceti, neque spiritus inflammabilis indicia ulla sanguis praebeat, postquam febris, sive, ut iis placet, fermentatio desierit.

(1) Fermentationis nomen adhiberi video ad res multas et quidem natura diversas designandas. Sed hic ea a nobis intelligitur, quae propria vegetabilium rerum est, quaeque sola vera fermentatio est. Haec autem distinguitur in *vinosam, acidam*, atque *acetosam*. Nulla ex his in sanguinem corpusque humanum, exceptis primis viis, radit. In omni vera fermentatione mixtio vetus mutatur, et nova inducitur. Contra evenit in *putrefactione*, in qua mixtio universa destruitur et dissolvitur, elementa omnia secedunt, olea foetida redduntur, sal volatile oritur et avolat, et sic vera corruptio totius mixti et resolutio fit Non ergo *putrefactio* quidquam habet commune cum vera fermentatione, ut ipsa cum recentioribus *fermentatio putrida* dici possit, nisi nominibus abuti velimus.

§. IX.

BELLINII definitio. — Quid BOERHAAVIUS senserit.

Latiorem febris definitionem excogitavit LAURENTIUS BELLINIUS in hunc modum: *Febris est vitium sanguinis aut in motu, aut in quantitate, aut in qualitate, aut in horum aliquibus, aut in omnibus* (1). Quae tamen definitionis amplitudo non modo nihil certi et proprii

exhibet, verum etiam adeo patet, ut multis aliis morbis a sanguine oriundis aeque bene accommodari possit. Quapropter ne hac quidem contentus summus ille vir BOERHAAVIUS, cui ceteroquin BELLINII nostri auctoritas magno semper in pretio fuit, nec apud quemquam alium naturam febris dilucide expositam inveniens, singula febrium symptomata examinanda suscipit, reiectisque iis, quae in febre nequaquam perpetua sunt, retentis vero, quibus praesentibus febris adesse, absentibus aut cessantibus abesse aut desinere dicitur, se hac ratione veram intimamque febris naturam assequi posse speravit. Hinc tria in omni febre a *causis internis orta* occurrere (2) detexit, *horripilationem* videlicet, *pulsum velocem*, et *calorem*, sed *vario febris tempore* varia. Ex his vero iterum diligentius perpensis, solam velocitatem pulsus (3) in omni febris tempore sibi visus est repersse, ideoque in hac sola *febris acutae ideam* contineri demum affirmavit.

(1) *De febrib.*
(2) *De cognosc. et curand. morb.* §. 563.
(3) Quisnam pulsus velox dicendus, quisnam tardus aut rarus sit, non ita expeditum est scitu; nam pulsus differt, ut differunt homines ipsi eorumque circumstantiae. Generatim in pueris frequentior est, quam adultis, rarior in senibus, quam in utrisque illis. In adulto bene valente, quiescente, tranquillo et ieiuno pulsuum micatus numerantur a sexaginta ad septuaginta intra minutum primum; in infantibus et pueris eodem modo constitutis, eodemque rerum statu positis, ab octoginta ad nonaginta quinque, in senibus a quinqusginta ad sexaginta. Scire autem licet, adultos interdum existere, quorum pulsus micatus in naturali statu sunt octoginta, aut nonaginta, imo etiam plures intra idem temporis minutum primum, dum in aliis non ultra quinquaginta numerantur, et tamen utrique recta valetudine fruuntur. Quod saepe expertus sum. Nisi igitur pulsus cuiusvis hominis antea innotuerit, ea sola eius frequentia febris certo discerni nequit. In universum, ut dici iure possit pulsus naturali esse frequentior, debet, si DEPLANILIO credimus, intra datum tempus tertia plus parte pulsare, quam sano solet, id est, si in sano pulsus micatus erant septuaginta, in febricitante erunt nonaginta quinque, sumpto semper minuto primo pro temporis spatio utrique communi, ut dimetiendi ratio non fallat. Quamquam necessaria mihi non videatur semper huiusmodi pulsationum proportio; satis enim est, pulsuum numerum aliquot ictibus naturae modum excedere, et tatem diutius permanere, ut naturali frequentior pulsus habeatur. Citissimus porro dicitur, si in eodem subiecto pulsus sint quin-

que vel decem supra centum. Extremus ferme gradus celerrimi et citatissimi est, cum intra minutum primum pulsationes centum et quadraginta, aut quinquaginta distinguuntur. Sed tum ob velocitatem et frequentiam vix numerari et distingui illae possunt, quidquid alii contendant. Vid. DUPLANILIUS *in not. ad pag.* 621. *Tom.* 5. *Table des matières* operum BUCHANII. Illud autem hic advertendum est, quod supra celeritas, velocitas et frequentia pro una eademque re accepta est, contra quam a quibusdam accipiatur, ut alibi deinde palam fiet.

§. X.

Quaenam BOERHAAVIO adversentur.

At non omnis febris a causis internis, sensu Boerhaaviano (1) servata, oritur, nec omnis ab hisce causis orta febris, ne intermittens quidem, (nam saepe, quae aestate ingruunt, protinus a calore exordiuntur) semper incipit ab horripilatione (2), neque omnis *horripilatio* semper a febre proficiscitur. Id norunt vel ipsae mulierculae hystericae, quas frequens sine febre horripilatio spastica corripit. Neque pulsus velocitas (3), aut calor auctus statim febrem adesse significat. Multa enim, uti exercitatio corporis, cursus, ira, gaudium, subita e somno excitatio, lecti calor, largior vini liquorumque fermentatorum potus, plenior lautiorque cibus, atque alia huius generis pulsum velociorem reddunt, caloremque adaugent, quin tamen ex his febricitare quisquam dici possit (4). Saepe etiam calor vix, ac ne vix quidem naturalem gradum exsuperat, imo interdum naturali minor est. Id frequentissime in malignis et pestilentibus febribus, atque in principio accessionum, sive in ipso frigore febrili contingit; nam tum sive tactu, sive thermometro exploratus, plerumque aut nullo modo naturali maior reperitur, aut certe minor. Id ipsum de pulsus velocitate non raro evenire observatum est.

(1) Febrem *a causis internis ortam* vocat BOERHAAVIUS eam, quam non evidentes et leves causae excitavere. Voluit enim sic excludere ephemeras, quae plerumque sine horrore aggrediuntur, atque a causis levioribus atque evidentibus originem habent.

(2) GORTERIUS, *Compend. medic. Tract.* 52. §. 3: *febres*, inquit, *a stimulo valido excitatae sine frigore praecedente aggrediuntur.*

(3) Pulsus velocitas sive frequentia, quamquam a BOERHAAVIO aliisque pro inseparabili febris signo ponatur, non ita tamen constans in ea est, ut saepe non absit, quod clarius patebit in sequentibus. Multis etiam modis huiusmodi velocitatem intendi

sine febri, supra indicavimus; ex quo liquet, ni fallor, non ita cum ea febrem, ut quidam reputarunt, necessario connecti. Paulo ante etiam (§. *IX in not.*) generatim monitum est, pulsuum frequentiam pro aetatis ratione variam admodum esse. Nunc addo, variare etiam non parum pro sexus, regionis, tempestatis anni, temperamenti, animique motuum ratione, ne quid dicam de caussis eam augentibus, quas modo (§. X.) commemoravi, quin tamen febris praesentiam significent. Attuli praeterea, quid DUPLANILIUS definiverit de frequentiae pulsus gradu, qui febrim designare debeat; sed simul innui, rationem, quam ipse posuit inter frequentiam naturalem et febrilem, incertam esse, nec tutam. Accedit, quod hac ipsa de re plurimum inter se dissentiant celeberrimi scriptores, nec propterea quidquam certi et perpetui statui liceat. HALLERUS certissimum tutissimumque febris indicem reputavit pulsum illum, qui intra minutum primum centies pulset. Sed fallacissimus est huiusmodi pulsationum numerus. Saepissime indubia febris existit cum longe minori pulsuum numero, aut abesse etiam potest cum eodem, aut etiam maiore. Pulsum sanorum pulsui non absimilem in gravissimo febris genere observavit SYDENHAMIUS (*oper. mihi p.* 650.), eumdemque notavit WERLHOFIUS (*de cantion p* 39 *de variol. p.* 37.) itemque GRADINGIUS in febre maligna putrida contagiosa cum pustulis miliaribus albis, quae sub finem anni 1756 (LUDWIG. *Adversar. med. practic. vol.* 1. *P.* 1. *cap.* 1. *p.* 22.) grassata est. Rariorem vero naturali in febribus malignis, in typhis, in hemitritaeis, aliisque perniciosissimis et pestilentibus fere omnes clinici tam veteres, quam recentiores invenerunt, inter quos nominabo duntaxat PROSPERUM ALPINUM (*Medic. Aegypt. l.* 1. *cap.* 14.), NICOLAUM MASSAM (*de febr. pestilent.*), RYE (*Medic. static. Britannic.*), RUSSELIUM (*Nat. Histor. of Aleppo p.* 230.), BORDAVIUM (*Recherch. sur le pouls p.* 309), SAUVAGESIUM (*Nosolog. method. T.* 2. *p* 307.). Ita tardum et rarum in quadam epidemica febre Neapolim devastante deprehendit SARCONIUS, ut pulsationes intra minutum non plures essent, quam quadraginta aut quadraginta quinque (P. 2 §. 357. et 704.). In puero febre variolosa laborante pulsum adultorum pulsu multo rariorem, itemque in febre scarlatina commemorat TREMELIUS (*Exam. frigor. febril. p.* 7.). Neque tantummodo in febribus malignis ita dictis pulsus rarior, aut naturali similis est, verum etiam in aliis febribus mere acutis. Sic HAENIUS (*Rat. medend. P. XII. cap.* 2. *p.* 50 *et* 117.) in iuvene viginti quatuor annorum febre acuta inflammatoria laborante, in quo pulsus frequentior esse debuisset, nunc tertia, nunc quarta parte rariorem modiceque febrilem invenit. Sanatus paulo celeriorem pulsum habebat, quam erectus in morbo; nam erecto celerior erat sive frequentior, ita tamen, ut nunquam ultra quinquagies quinquies intra minutum micaret. Sed ante hos, referente SARCONIO (l. c.), iam GALENUS, aliique antiquiores fallacem huiusmodi pulsum in febribus mali moris adnotarunt. Non dissimulaverim tamen hisce omnibus,

ut supra indicavimus, adversari cl. HALLERUM, et negare palam, pulsus ita raros et tardos reapse reperiri, si horologii ope numerentur, nisi peculiare pulmonis aut cordis vitium cum febre sit coniunctum, quod sanguinis e pulmonibus ad sinistram cordis caveam reditum, aut e corde in aortam transitum (*Physiol. T. 2. l. VI. sect. 2. §. XV.*) impediat. Verum etsi id, quod suspicatur HALLERUS, evenisse interdum, non ausim inficiari; nunquam tamen concedam, omnes observationes doctissimorum atque exercitatissimorum medicorum, quos adduxi, in dubium revocandas esse. Qua de re testimonium sufficiat cl. LA ROI, qui, etsi alicubi HALLERO quasi adhaerere videatur, quodam tamen in loco (*Mélang. de Phys. et Méd. Prem. Mém. des fievr. aigués p. 204 not. ec.*) fateri cogitur, febres aliquas se offendisse, in quibus pulsus multo rarior, quam in naturali statu erat, ita ut cuidam pulsus intra minutum non plures, quam quadraginta aut quadraginta quinque, *horologio adhibito*, micare reperirentur, quod cum HAENII et SARCONII observationibus, non sine horologii adiumento institutis, omnino convenire manifestum est. Non negandum tamen videtur, *peculiare pulmonis aut cordis vitium* quandoque varietatem aliquam pulsibus inducere posse; sed illud verosimilius existimo, tunc pulsum ab huiusmodi causa inaequalem potius, aut intermittentem fieri, quam simpliciter naturali rariorem. Haetenus exempla pulsus naturali rarioris in febricitantibus protulimus; modo ad ea, quae frequentiorem sine febre ostendunt, progredior. Cl. RYE (*l. c. p. 224.*) in dolore colico deprehendit sine febre pulsum, qui centies in minuto primo pulsabat, et FLOYERUS pulsum ab ira centies octies sine febre intra idem tempus subsilientem (*l. c. p. 87.*) Pulsum naturalem, cuius ictus erant centum et quindecim, imo plures, recenset HAENIUS (*Rat. med. P. XII. p. 86.*), itemque sine febre centum viginti *Whyttius* (*Malad. hypochondr. p. 90.*). Praetereo demum auctum enormiter pulsuum numerum a causis externis, nimirum a motu corporis, calore balnei, cibo, potu, sic, ut quandoque centum et triginta, aut centum et quadraginta pulsationes usque intra minutum observatae narrentur, quin ulla tum febris adesset. Quas ob res non immerito Cl. TODE in *Specimine inaugurali de duplici febrium indole* (*Hafniae 1769*) pulsus frequentiam a multis pro febris signo pathognomonico habitam reiicit, idemque facit *Anonymus* Varsaviensis (*Observat. clinic. ad duct. medicat. in nosocomio general. Varsav. Fascic. 1. p. 15.*), quoniam in vere febricitantibus, quos ex aliis signis febricitare cognoverat, interdum defuisse pulsus frequentiam celeritatemve observavit.

(4) Qui febrim in aucta pulsus frequentia et velocitate sitam volunt, etiam tum febrim, ne de sententia discedant sua, adesse affirmant, cum a causis evidentibus pulsus acceleratio accidit. Sed ignoscant, precor, si ab iis tam dissentio, quam huiusmodi pulsus acceleratio a vera febre dissentit. Videntur enim febris veram naturam nunquam comprehendisse, quando res adeo diversas una confundunt.

§. XI.

Quid intersit inter frequentem pulsum et celerem?

At quae hactenus contra pulsuum frequentiam dicta sunt, nequaquam opponi possunt iis, qui non in sola eorum frequentia, sed in ipsa etiam celeritate febrim quaerendam statuunt. Distinguunt enim alteram ab altera cum veterum plerisque, sed potissimum cum Stahlianis, qui per celeritatem intelligunt notantque brevissimum tantummodo tempus illud, quod insumitur, dum arteriae sese dilatantis ictus ferit pellitque digitos tangentis. Celeritas igitur pulsuum tanto maior erit, quo minor erit diastoles duratio. Hanc auctam pulsui febrili adiiciunt, tamquam perpetuam febris sociam atque inseparabilem. Neque ullo modo eos audire volunt, quibus ea distinctu difficillima videtur. Eumvero minimum illud tempusculum, quo arteria salit, praesertim si pulsus simul frequens sit, vix, et ne vix quidem animadverti et determinari potest. Huiusmodi tamen celeritatem a frequentia distingui posse testantur Bellinius (1), Hallerus (2), Sauvagesius (3), Morgagnius (4), Haenius (5), aliique experientissimi et probatissimi viri, a quibus, si meam quoque licet experientiam afferre, non ego ipsemet dissentio.

(1) *De urin. et puls. p.* 72.
(2) *Element. Physiol. T.* 2. *p.* 248.
(3) *De febrib. n* 10.
(4) *De caus. et sed. morb. epist.* 24 et 32.
(5) *Ratio medend. P. XII. p.* 27.

§. XII.

An in celeritate pulsus essentia febris?

Hanc ergo pulsus celeritatem numquam a febri seiungi asserunt, qui frequentiam velocitatemque tueri non possunt. Inter hos Tralelius (1) eam adeo febris esse propriam profitetur, ut rarum, vel naturalem pulsum in febre numquam ipse repererit, quin *ista ictus celeritate* se febrilem ostenderet. Attamen paulo post hoc ipso etiam signo diffidere videtur, enim ultro concedat, saepe a debilitate ingenti, quae pulsum celerem

comitatur, celeritatem ipsam, febris comitem obscurari, fereque aboleri. Imo, si quid ego clinico exercitio valeo, propria observatione suffultus fidenter possum asseverare, hanc eamdem celeritatem, a me saepius animadversam sine febre, et saepe etiam in ipsa febre minime deprehensam esse. Adstipulatur mihi experientia Anonymi paulo ante commemorati, qui sine ulla haesitatione negat, solam pulsus celeritatem ad febrim indicandam sufficere, exemplisque in medium prolatis dicta (2) confirmat.

(1) *Frigor. febril. exam.* p. 9.
(2) *Observ. clinic. ad duct. medicat. in nosoc. general. Varsav. fasc.* 1. *p.* 16. *et* 17. ubi sic scribit: *pulsus autem* (in febre ardenti) *nec plenus ratione habitus, nec durus, nec celer, nec dicrotus, nihilque cum febrili commune habuit.*

§. XIII.

An in aliis pulsuum affectionibus quaerenda?

Quoniam igitur neque frequentia, neque celeritas pulsus quidquam certi habet, quo febris designetur, has notas supplere parant nonnulli aliis pulsuum affectionibus, debilitate nimirum, aut inaequalitate, aut parvitate, aut simili praeter naturam mutatione; nec satis perspiciunt, se ad eas convertere pulsuum affectiones, quas iam, ut ineptas, inconstantes, aut communes a febre segregarunt celeberrimique omnes illi, qui solam frequentiam aut celeritatem pro signo febris pathognomonico retinendam duxerunt. Praeterea directe refelluntur auctoritate et fide cl. Le Roy, qui in singulis febricitantibus, quibus fuisse pulsum rarum narrat, tamen nullo modo ant debilem, aut inaequalem, aut parvum (1) deprehendere unquam potuit. Quae cum ita sint, non erit profecto, cur in ulla harum pulsus affectionum febris *essentia* sive natura collocetur. Id iam optime cognovit ab antiquissimis usque temporibus scientia medicinae non minus, quam ingenio et recta iudicandi ratione admirabilis C. Celsus, qui pleraque supra a nobis fusius excussa summa, ut solet, brevitate atque elegantia (2) contraxit in haec verba: « Non est expeditissimum scire, quando aeger » febricitet, quando melior sit, quando deficiat... Ve-

» nis enim maxime credimus, fallacissimae rei; quia
» saepe istae lentiores celerioresve sunt et aetate, et
» sexu, et corporum natura. Et plerumque satis sano
» corpore, si stomachus infirmus est, nonnunquam
» etiam incipiente febre, subeunt et quiescunt, ut im-
» becillus is videri possit, cui facile laturo gravis instat
» accessio. Contra saepe eas concitat et resolvit sol, et
» balneum, et exercitatio, et metus, et ira, et quilibet
» alius animi affectus, adeo ut, cum primum medicus
» venit, solicitudo aegri dubitantis, quomodo illi se ha-
» bere videatur, eas moveat. Ob quam causam periti
» medici est, non protinus ut venit, apprehendere manu
» brachium sed primum residere hilari vultu, percun-
» ctarique, quemadmodum se habeat, et, si quis eius
» metus est, eum probabili sermone lenire, tum deinde
» eius carpo manum admovere. Quas venas autem con-
» spectus medici movet, quam facile mille res turbant!
» Altera res est, cui credimus, calor, aeque fallax. Nam
» hic quoque excitatur aestu, labore, somno, metu,
» solicitudine. Igitur intueri quidem etiam ista oportet,
» sed his non omnia credere. Ac protinus quidem sci-
» re, non febricitare eum, cuius venae naturaliter or-
» dinatae sunt, teporque talis est, qualis esse sanis so-
» let; nec protinus etiam sub calore motuque febrem
» esse concipere; sed ita etc. »

(1) L. c.
(2) *De Medicin. l.* 3. *cap.* 6. *mihi p.* 128. 129.

§. XIV.

Quae febris causa proxima ex Boerhaavio.

Quid de febre eiusque natura generatim cogitatum sit, hactenus exposui. Superest modo, ut etiam, quae causa, ut aiunt, proxima eam efficiat, quoad quidem sciri potest, investigemus. Itaque ad Boerhaavium, a quo, antequam hac super re eius mentem aperiremus, paulo longius discessimus, revertamur oportet. Is, praestituta pulsus velocitate, tamquam unica, perpetua, inseparabili atque *essentiali*, ut loquuntur, cuiuslibet febris proprietate, sive posita in hac pulsus velocitate febris individua natura atque existentia, in-

quirit deinde in proximam eiusdem causam, nec dubitat, hanc esse eamdem, quae memoratae pulsus velocitatis esse videtur, nimirum *velociorem cordis contractionem cum aucta resistentia ad capillaria* (1); in qua *febris omnis acutae ideam* contineri sibi persuaserat. Cumque initio accessionis febrilis *pro varietate subiecti, causae, febris ipsius*, vario itidem gradu, modo et duratione se exhibent *velox, parvus, saepe intermittens pulsus, pallor saepe extremorum, frigus, rigor, tremor, insensilitas*; hinc perspicuum est, inquit, *stagnare tum humores sanguineos in extremis vasculis, et simul tamen causam cor irritantem* (2) *adesse*. En lentorem sanguinis extrema arteriolarum quodammodo obstruentem, qui *resistentiam* cordi validius sese contrahenti (3) obiiciat augeatque.

(1) *Aphor. de cogn. et curand. morb.* §. 572. et 581.
(2) *L. c.* §. 576.
(3) *Ibid.* §. 587.

§. XV.

Quae contra dici possunt.

Quemadmodum vero supra ostensum est, *pulsus velocitatem* nec in omni febre, nec in omni eius tempore reperiri; sic etiam subito patet, ne *velociorem* quidem *cordis contractionem*, quae illam efficiat, assumi, nec esse posse pro proxima febris cuiusque causa, quam quaerimus. Deinde, quoniam vir clarissimus lentorem sanguinis, imo ipsius stagnationem in vasis capillaribus hic ponit, parum sane distat ab ea cogitatione, quam habet de inflammatione, cum tamen inflammatio et febris non una eademque res cuiquam visa sit. Quapropter non pauca ex iis, quae, ubi de inflammatione disserimus, adversus prolata sunt, huc quoque opportune traduci poterunt. Praeterea absurdum, rationique repugnans est, hic ab *aucta resistentia ad capillaria, velociorique cordis contractione* frigus et pallorem extremorum derivari velle, dum alibi ab eisdem omnino causis ruborem, calorem tumoremque inflammatae partis explicavit. Illud etiam accedit, quod *frigus* et *pallor*, quae incipiente febre se exserunt,

haudquaquam ab haerente in vasis capillaribus sanguineo humore oriri potest. Nam dum pallor et frigus corpus occupat, arteriae omnes a corde ad extrema usque vascula, in quibus sanguis sisti dicitur, ita repletae turgerent, ut pulsum magnum, plenum vehementemque ederent, non vero parvum, debilem, obscurum, intermittentem, qualis eo tempore esse solet, assumunturque; nec ideo *frigus*, nec *pallor*, sed calor, aestus, et rubor in universum corpus sese diffunderet. Demum, si darem etiam, quam vult BOERHAAVIUS, proximam febris causam revera esse, an ea, quaero, cuicunque febri (quae nostra est investigatio) in universum accommodari posset, cum vel ipsemet BOERHAAVIUS, quasi suae opinioni diffidens, ad *febrem* tantummodo *acutam* postremo eam restringere debuerit?

§. XVI.

Quid de aliis causis sentiendum?

Neque, ut opinor, felicius scopum attingere videntur ii, qui a spastica nervorum et fibrarum omnium contractione (1) originem febris proximam petunt; nam etsi multa, quae in febribus intermittentibus eveniunt, talia propemodum videantur, quae illorum faveant opinationi; tamen haec ipsa aut deficiunt in reliquis febribus, aut minime earumdem propria sunt, aut nullo modo singulis harum omnium temporibus ita respondent, ut quae in uno genere verisimilitudinem quamdam contineat, in alio etiam probabilitate firmentur; ne quid dicam de falsitate hypotheseos, qua nervos arbitrantur sese contrahendi facultate donatos. Quis enim ignoret hodie, huiusmodi vim solis fibris muscularibus insitam esse, aliis vero sive nerveis, sive membranéis non item? Eodem ferme vitio notantur, qui duplicem motum in febre agnoscunt, alterum a corde ad partes, alterum a partibus ad cor; illum videlicet a vi cordis sanguinem in arterias propellente, hunc a spasmo reliquarum partium, qui non modo illi contra nitatur, verum etiam venosum sanguinem urgeat cor versus, deducentes. Neque quid sibi velint, satis assequor, illi, qui *velocitatem* pulsus *spasticam* et *convulsivam*, ut aiunt, omnium febrium causam (2) censent.

Non enim, quocunque modo rem explicent, effugere possunt ea, quae contra pulsus velocitatem supra disputata sunt, neque unquam ostendere, istiusmodi spasticam et convulsivam pulsus velocitatem saepe sine febre non occurrere in aliis quoque morbis, praesertim hypochondriacis hystericisque, in quibus, quantum ex pulsu et aegroti se febricitare falso saepe credant, et medici non satis cauti decipiantur, non attinet dicere.

(1) Hoffmannus *Med. Rat. System. T. IV. sect.* 1. §. *IV.* princeps, a quo haec opinio profluxit.
(2) In his Quesnaeus *des Fièvr. contin. T.* 1. *chapit.* 1. *p.* 80.

§. XVII.

Quid Todius docuerit.

Quas ob res factum esse arbitror, ut nuperrimi quidam scriptores, relictis maiorum placitis, plurimum operae studiique collocarint in aliis causis febrium proximis indagandis, quamquam, ut mihi videtur, infelici plane eventu, atque ab eorum etiam votis perquam alieno. Ex his quid novissime scripserint duo medicinae lumina, Todius et Cullenius, alter in Hafniensi, in Edimburgensi alter academia professor, viri ambo et ingenio praestantes, et doctrinae fama illustres, et experientia aeque insignes, non equidem silentio praeteribo, ne videar aut novas doctrinas despicere aut ignorare, aut aliorum inventis quodammodo invidere. Itaque Todius in libro, quam edidit anno 1769 *de duplici febrium indole*, non aliunde febrim proxime oriri putat, quam ex sensorio communi, quod aliquo stimuli genere irritetur, irritationemque suam vario modo ad reliquas totius corporis partes transmittat protendatque. Addit praeterea, si stimulus iste naturam ipsam inveniat obsequentem, hoc est promptam expeditamque ad agendum, febres nasci *inflammatorias*; sin vero contra stimulus aut prae magnitudine morbi, aut prae languentis naturae imbecillitate quodammodo infringatur, tum *putridas* tantum gigni; haecque esse duo summa genera febrium, quae ipse agnoscit et probat. Ergo causa febrium proxima Todio est irritatio

generis nervosi, non in corde, non in minimis vasis, non in membranis, aut nervorum ramulis, sed in ipso cerebri meditullio exorsa, et deinde ad ceteras partes propagata (1). Qua in opinione quid commune habeat cum aliis, quid proprium, non puto quemquam fore, qui non facile ex praemissis intelligat.

(1) *Specim. inaugural. de duplic febr. indole. Hafniae* 1769. *pag* 19. *et seq.*

§. XVIII.

Quid Cullenius.

Iam vero ad Cullenium venio, qui singularem novamque suam sententiam anno tantummodo 1777 typis evulgavit (1), quamquam aliquot iam ante annis publice suis auditoribus eam praelegere solitus esset, ita ut Anonymus quidam uti suam et propriam, non ita pridem omisso, unde acceperat, auctoris nomine proferre non dubitaverit (2). Cullenius igitur, et qui eum secutus est, Anonymus vasorum minimorum atoniam nescio quam, succedentemque spasmum sibi confingunt, et pro causa habent proxima febrium omnium. En quomodo rem Cullenius ipse proponit, si tamen eius mentem (nam subtile quid habet, nec satis planum) recte assequor. Causae, inquit, remotae, a quibus febres quaecunque excitantur, omnes ita in universum nervorum systema, atque adeo in cerebrum ipsum agunt, ut utrorumque potentiae, vires actionesque diminuantur. Hinc omnes corporis functiones, sed praecipue arteriolarum minimarum motus, sive alterna contractio, qua fluida propelluntur, quam maxime languent, necesse est. Ita vero animalis oeconomia constituta atque ordinata a natura est, ut languor, sive debilitas istiusmodi quemdam quasi stimulum vasis sanguineis omnibus indirecte inferat. Nam frigore et spasmo, qui languentem minimorum canalium et sanguinis per eos fluentis motum subsequuntur, cum cordis, tum arteriarum maiorum actio sollicitatur, augetur, intenditurque, donec paulatim aucta eo perveniat, ut cerebro nervisque pristinam vim facultatemque restituat. Hac autem instaurata fieri non potest,

quin minima etiam vascula suas functiones et recuperent, et obeant validius, spasmumque proinde, quo afficiebantur, evincant et superent. Spasmo sic remoto, sudor undique crumpit cum reliquis signis, quae edocent, laxatos omnes ductus esse ad quasvis excretiones dicatos (3).

(1) *First Lines of the Practice of Physic for the use of students in the University of Edinburgh.* 1777.

(2) *Reflexions on the general Treatment etc. London* Vid. *Comment. medic. e filosofic. d'una societa di med. d'Edimburg. Vol.* 1. *Part* 1. *cap. V. Venez.* 1775.

(3) Vid. etiam *Raccolta d'opuscoli scelti sulle scienza ed arti fatta in Milano. Tom.* 2. *P.* 6. *p.* 417., ubi Cullenii disquisitio in causam febris proximam italice versa habetur. Hanc ipsam Cullenii theoriam amplexus est Henricus Fouquetus (*in not.* II. *ad* Lindii *Mémoir. sur les Fièvr. p.* 226) qui aliquanto eam clarius exposuit. « Si symptomata, *inquit ipse cum quibus-* » *dam medicis Anglis*, considerentur, quae communiter cer- » nuntur in variis febris periodis, facile patebit, actionem » eiusmodi venenatae aut mephiticae materiae, quae, cum cor- » pus ingressa est, causam praebet febribus gravibus, consistere » in depressione virium nervearum et naturalis cerebri toni, » quemadmodum id ostenditur ab infirmata actione cordis, et » maiorum arteriarum, quae similibus in casibus animadverti- » tur. Hinc quoniam sanguis non amplius ea, qua par est, vi » proiicitur in vasa minora habitus externi corporis, haec ipsa » spasmodice contrahuntur; concurrente ad id speciatim frigo- » ris sensu, quem corpus in superficie experitur, sive quod » motus, calor, atque humores ad centrum compellantur, sive » etiam quod totius systematis nervei languerit. Hinc pallor, » lassitudo, constrictio spastica ambitus totius corporis, atque » insignis contractio, quae exoritur initio frigoris febrilis, de- » bent haberi tamquam effecta spasmi, cui causam praebet de- » bilitatio systematis nervei proprie dicti, et diminuta actio » cordis, et arteriarum.... Solidae enim partes in animalibus » sunt elasticae, et vasa sanguinea prae ceteris naturaliter con- » stituuntur in quodam statu distentionis ex impetu sanguinis, » qui continenter in eorum cava impellitur, pervenitque ad » extremos usque canales capillares. Hoc posito, manifestum » est, sanguine motu quodam retrogrado versus cor refluen- » te, tempore frigoris febrilis, distentionem extremorum ho- » rum canaliculorum imminui debere ob eorumdem nativam » insitamque elasticitatem; sed simul, quia haec minima va- » scula praedita sunt vi quadam musculari sese contrahendi, » sequitur, ut non modo generalem spasmodicam constrictio- » nem, quae in frigore accessionum contingit, perseutire de- » beant, verum etiam in eodem contractionis statu diutius ma-

» nere, secus ac si elasticitate sola donarentur. Revera, etsi, » durante paroxysmo, tempus aliquod existat, quo calor omnino » se declaret, et actio cordis arteriarumque rediviva appareat, » tamen contractio in extremis vasculis persistere adhuc videtur » notabili plus minus tempore, ut elucet ex siccitate linguae et » cutis, urinarum inopia, ulcerum ariditate, aliisque signis, » quae cuncta indicant, constrictionem spasticam totius ambi- » tus nondum cessasse. Itaque liquet, debilitatem totius syste- » matis nervei proprie dicti, et actionis cordis atque amplio- » rum arteriarum excitare protinus in febrili accessione con- » strictionem spasticam peripheriae et extremorum canalicu- » lorum, unde pendent pleraque symptomata, videlicet tre- » mor, horripilatio, frigus, inertia ad motum, cum sensu an- » xietatis et molestiae coniuncta. Tremorem vero, v. g., non » supervenire nisi debilitati, ostenditur ex difficultate, quam » aegri patiuntur, quando movere aut dimovere membra co- » nantur. Nec aliunde dentium collisio permanat, quam ex » alterna debilitatis virium muscularium et conatus voluntarii » vicissitudine. Verum cum refluxus iste humorum, caloris, et » virium a circumferentia ad centrum sub frigore febrili pariat » demum irritationem in partibus interioribus, sequitur, ut » post aliquod tempus plus minus longum oriatur reactio quae- » dam a centro ad peripheriam, ex qua actio cordis arteria- » rumque maiorum reviviscat, illa vero systematis nervei incre- » scat, ut tandem spasmus vasorum capillarium desinat, sicque » calor magis magisque in universum corpus diffundatur, et » brevi tota cutis sudore madescat, accessioque finiatur. » Atque haec est cl. Fouqueri commentatio, quae etsi paulo arti- ficiosius et verosimilius, quam illa Cullenii, elaborata sit, eisdem tamen argumentis, quibus Cullenius, refellitur in seq. paragrapho n XX., impugnari strenue potest, praeterquam quod multa symptomata, quae ipse tribuit spasmo, aeque tri- bui possunt concitatiori humorum motui et demum eorumdem attenuationi.

§. XIX.

Tomo cur non assentiendum.

His utriusque opinionem adumbrasse sit satis. Quae contra animadverti possent, lubens sciensque magna ex parte praetereo. Nolo enim cum viris, qui plurimum auctoritate et doctrinae laude apud omnes valent, pluribus verbis decertare. Illud tantum non praetermittam, neminem sanae mentis esse posse, qui Tomio assentiatur. Nam quis tam hebeti crassoque ingenio est, ut non videat protinus, irritato *communi sensorio*, quemadmodum

pro certo ille assumit, mentis ideas facultatesque omnes ante perturbari, et spasmos, et convulsiones, doloresve excitari debere, quam motus febriles, sicuti iam acute sapienterque obiectavit (1) GORTERIUS? Quis, amabo, unquam credat, cunctas remotas causas febrium istiusmodi esse, ut continuo cerebrum sive sensorium commune afficiant, et eo stimulo, qui ceteris partibus humoribusque parcat, sensorio vero communi vim inferat, aeque sint praeditae? Praeterea si ita esset, quemadmodum ipse efflagitat, sequeretur procul dubio, ut omnes cuiuscunque generis febres, chronicae, aut acutae, mites, aut graves, benignae, aut malignae, gastricae, aut venosae, primariae, aut secundariae, intermittentium variae species, aut continuae, aut remittentes, quoniam unam eamdemque causam proximam haberent, uno eodemque pharmaco, cortice videlicet peruviano depellerentur. Quod tamen absurdissimum est. Sed de hac hypothesi plura, ubi peculiariter de febribus intermittentibus disseremus.

(1) *L. c.* §. *IX.*

§. XX.

Discrimen inter utriusque opinionem. — Quaedam contra CULLENII *opinionem.*

Eisdem ferme difficultatibus implicari CULLENIUM, qui mox non perspiciat, arbitror esse neminem. Sed in eo maxime a TODIO discrepat CULLENIUS, quod, etsi cerebrum nervosumque genus a remotis febrium causis impeti et ipse velit, contraria tamen omnino effecta ab eisdem contendit. Nam ille vim nerveam irritatione quadam concitari, hic deprimi obtundique opinatur; unde non levis inter utrumque dimicatio, qua sese mutuo conficiant, oriatur necesse est. Deinde si nerveae imminutio virtutis talem atoniam in minimis arteriis efficeret, ex qua frigus, spasmi, febris procrearentur, illud etiam certe sequeretur, ut in morbis omnibus paralyticis, in quibus de huiusmodi atonia dubitari nequit, febris multo certius et frequentius accederet. Cur vero in apoplexia, in hemiplegia, paralysi, saltem in membris resolutis, in quibus vim nerveam languere nemo ignorat, adeo ra-

ro febris observatur? Praeterea notum est, non omnes febres a frigore incipere. In iis igitur, quae sine frigore invadunt, deerit causa primaria, a qua, secundum Cullenium, cordis arteriarumque actio redintegratur, et febris accenditur. Quaenam ergo erit istarum proxima causa? Demum earum ortum explicet velin intermittentium febrium, quarum singulae accessiones, quod alibi ostendemus, a calore principium ducunt, eum calore invalescunt, et tandem frigore terminantur. In bis enim febris symptomata ordine sic inverso se habent, ut cum eius hypothesi qua ratione conciliari queant, prorsus me lateat.

§. XXI.

Nulla causa proxima febrium in universum assignari potest.

Superessent adhuc alia quorumdam pathologorum deliramenta, in quibus referendis operam et tempus, si vellem, perdere possem; sed taedet iam huiusmodi occupatione me distineri. Quod prae oculis habebam, id mihi videor consecutus. Ostendere enim fuit animus, nullam constitui causam proximam posse, quae omnibus simul febribus, quotquot sunt, cum genere, tum symptomatum multiplicium ratione diversissimis communis revera esset, nec, ut puto, inanis et cassus labor exstitit. Quare cum nulla huiusmodi causa haetenus inventa sit, nec fortasse inveniri, ut cl. Gregorius (1) autumat, unquam possit, eumque nulla earum generica definitio, quae singulas comprehendat, possibilis visa nobis sit; reliquum est, ut in historica tantum descriptione, quae praecipua febris phaenomena oculis subiiciat, consistere debeamus. Apposite Gorterius (2): *de multis*, inquit, *rebus nihil aliud constat, quam quaedam phaenomena. Cur ergo his non erimus contenti de febre?*

(1) *Prax. Med.*
(2) *L. c.*

§. XXII.

Descriptio qualis a Sauvagesio data? — Quae pugnent contra Sauvagesium.

At descriptio, quae definitionis defectum suppleat, primum brevis sit, oportet; deinde cuncta phaenomena,

quae cuiuscunque febris communia videntur, complectatur. Quod probe animadvertens SAUVAGESIUS (1) febrem dixit esse *syndromen frigoris successivique caloris cum artuum debilitate et pulsu vi adaucta, saepe quoad frequentiam*. Verum satisne accurate eam descripsit? Plane non satis. Nam 1. eas videtur omittere febres, quas nullum, ne minimum quidem frigus antecedit, de quibus supra mentionem feci, faciamque alibi. 2. Calor non semper frigori, quando etiam febres a frigore incipiunt succedit; in algida enim TORTI nunquam recalescunt aegri, nisi tota accessione, et proinde febre discussa. 3. Pulsus vigor non semper increscit, ne *quoad* quidem *frequentiam*; quoniam in malignis quibusdam febribus saepe vires eius imminuuntur, tantumque abest pulsus a frequentia micatuum, ut vel naturali similis, vel etiam tardior rariorque (§. X) plerumque sit. Sic etiam in principio febrium intermittentium pulsus non solum deprimitur et languet, verum etiam rarior et tardior fit, quod saepissime horologii etiam subsidio certum cognovi. Remanet ergo sola artuum debilitas, quae tamen quam sit aliis morbis communis, quisque intelligit.

(1) *Nosolog. method. class.* 2. *Febres, character.* Sauvagesianae descriptioni persimilis est, quam habet CULLENIUS: *Post horrorem pulsus frequens, calor maior, viribus artuum imminutis. Gen. morb. class.* 1.

§. XXIII.

SELLII febris descriptio.

Haec febris descriptio a SAUVAGESIO tradita neque SELLIO, qui post eum suam *Pyretologiam methodicam* conscripsit, omnino placuit. Quapropter aliam ipse condidit, quae rem aptius rectiusque exprimeret. Febris igitur ei est *morbus cum frigore, aestu, et pulsu, naturali nunc frequentiori, nunc tardiori, vario gradu atque tempore stipatus* (1). Addit autem, nunquam *febris praesentiam* a quopiam in dubium vocatam esse, *si hominem a symptomatibus modo recensitis vidit correptum*. Quod etsi concederem, petere tamen liceret, utrum, ubi huiusmodi symptomata desiderantur, certum aeque sit, febrem omnem abesse. Nam saepe eve-

nit, ut praesentia quaedam signa morbum singularem denotent, absentia tamen certo non eum excludant. Dubito etiam, num illa symptomata semper atque in omni febre praesto sint, numque, ubi adfuerint, non alium morbum etiam significare possint. Quae supra (§. XXII.) in SAUVAGESIUM animadversiones adductas sunt, non ita alienae videntur, ut SELLIO quoque non adversentur. Sed hoc unum addo, saepe in hysterismis corpus frigere, et subinde calere, et pulsum modo frequentiorem, modo tardiorem naturali esse, et quidem vario gradu et tempore, quin tamen mulierem tunc febricitare quis iure dixerit. Hinc fortasse, re melius considerata, ipsemet ille, qui huiusmodi febris descriptionem dedit, de phaenomenis hisce, quae primum probaverat, dubitare deinde videtur, ut ex iis, quae paulo post in eodem loco commentatur, facile eruitur.

(1) *Pyretolog. metod. p.* 83.

§. XXIV.

VOGELII data descriptio.

Multo minus probandum videtur id, quod de febre habet VOGELIUS, ubi ait, eam esse *innati caloris augmentum praeternaturale cum oris siccitate et gravitate corporis* (1). Quod ad caloris augmentum attinet, repeti hic possunt ea, quae (§. IV. et V.) adversus GALENUM allata fuere. *Oris* porro *siccitatem* et *gravitatem corporis* communem esse aliis morbis, ac in primis hydropi constat; easque saepe a febre etiam abesse, vel una hectica febris, qua laborantes vix sentiunt aliquam molestiam sic, ut se febricitare haud credant, luculentissime demonstrat.

(1) *Definit. gener. morb. cl.* 1.

§. XXV.

Aliae non minus infirmantur.

Quid demum dicendum erit de iis, alioquin doctissimis viris, qui febrim ita concipiunt, ut *velocior sit*

pulsus cum aliquarum corporis actionum, vel fere omnium (1) *laesione?* An sic satis distinguitur ab affectionibus hypochondriacis, in quibus adeo saepe *velocior pulsus* cum plurium *actionum laesione* coniunctus occurrit? Quis est, qui nesciat, in praecordiorum organicis vitiis, praesertim aneurysmaticis, saepissime cum respirationis abdominaliumque viscerum laesionibus, imo totius habitus depravatione pulsuum velocitatem crebritatemque copulari sic, ut pulsus febrilis (2) videatur?

(1) Schachtius *Instit. med. pract. p.* 4. *aliique.*
(2) Tanta est in hisce interdum pulsus frequentia et magnitudo, ut cl. Cocchius (*Bagni di Pisa, p.* 155. *et* 156.) hanc *febrem aneurysmaticam* nominare non dubitaverit.

§. XXVI.

Qualis febris descriptio esse debeat.

Atque ex paucis his (nolo enim plures de huiusmodi argumento sententias persequi) satis puto intellgi posse, quantum difficultatis habeat brevis, absoluta et generica febris descriptio, quae definitionis loco sit. Itaque cum summam febres sive in accessione, sive in augmento, aut inclinatione decessioneque pro generis, causarum, symptomatum et subiectorum ratione varietatem prae se ferant, quae paucis verbis apte nequit comprehendi, magni interest, ampliorem diligentioremque febris tradere descriptionem, aut ab symptomatibus propriisque affectionibus, quae tamen sensibus et obviae sint, atque a medicis attendi queant, aliqua absolutior certiorque eius notitia habeatur, quo facilius de ea praesente iudicium ferri possit.

§. XXVII.

Quae considerentur in febre.

Medici autem, ubi eiusmodi iudicium ferendum est, arteriarum motum explorant in carpis manuum, quandoque etiam in temporum alterutro; calorem cutis, pectoris ac frontis tentant manibus; urinas inspiciunt; faciei, oculorum et linguae colorem habitumque contemplantur, et totius corporis functiones quo se modo

habeant, diligenter disquirunt; atque his, vel horum pluribus a naturae ordine et consuetudine aberrantibus, febrim adesse pronunciant.

§. XXVIII.

Qui pulsus; qui calor.

Pulsus vero summopere varius esse solet, nempe vel parvus, debilis, tardus, rarus, contractus et inaequalis; vel durus, vel mollis, prout febris in initio est, aut in augmento et statu, vel in remissione et fine; vel prout differt ipsius febris genus ingeniumque. Item calor modo aequaliter diffunditur, modo inaequaliter partes occupat; modo exteriora frigent, dum interiora interim calent, vel uruntur; modo omnia algent; modo frigoris et caloris sensus se subinde excipit, modo calor acerrimus atque urentissimus, modo mitis est, et ferme naturae morem aemulatur.

§. XXIX.

Urinae, facies, oculi quales

Urinae quandoque crudae, aqueae, quandoque rubrae, flammeae et tenues prodeunt, saepe crassiores iumentorumque similes, cito perturbabiles et subsidentes, interdum naturalium instar. Facies quando pallet, quando rubet, quando intumescit; nunc quam minimum, aut ne vix quidem discrepare videtur. Oculi vel graves et tristes languent, vel rubent, vel lucem aversantur, aut prominent, vel torvi et truces, vel lucidi nimis, vel turbidi et luridi existunt, interdum illacrymant, nitoreque suo orbantur.

§. XXX.

Lingua, oris sapor, spiritus, cibi fastidium, atque alia consideranda

Lingua plerumque arescit, siti finditur, scabra et aspera fit, rubet, aut albicat, aut variegato obducitur muco; sed non raro humida et naturalis est, nec ulla sitis vexat. Os amarum ut plurimum, aut alius eius sapor pravus moleste percipitur. Spiritus frequens, calidus, inaequalis, difficilis trahitur. Saepe halitus foetet. Cibi

desiderium fere perit; interdum id nausea etiam excipit. Raro appetitus aliquis manet. His praeterea accedunt dorsi, artuum, capitis dolor, virium languor, vigiliae, aut contra sopor; mentis stupor, aut imbecillitas; delirium; alvi fluxus, vel adstrictio; vomitus; hypochondriorum tensio; tendinum subsultus; macies, aliaeque affectiones, quae aut cum febre ipsa inguuntur mox inter initia, aut eidem sensim superveniunt. Antecedunt vero lassitudo spontanea, somnus imminutus et perturbatus, capitis et corporis gravitas atque inertia, naturalium animaliumque laesio, functionum, aut grave aliquod in *sex rebus non naturalibus* erratum.

§. XXXI.

Diagnosis febris. — Signa frequentiora et magis propria.

Horum (§. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX.) examine diligenter instituto, facile comperitur, febrisne corpus teneat, aut absit. Non enim pulsus rarus, aut tardus, aut velox et frequens, non tepor, non urinarum color naturali similis, non sitis absentia, non virium languor aut integritas medentem in errorem perducent, nisi singulis seorsum acceptis nimium tribuerit. Coniuncta enim et una concurrentia sint oportet, si aliquid certi significare debent. Sunt tamen quaedam, fateor, peculiaria, quae plerumque et generatim homo patitur, quem febris invasit. Initio ut plurimum vel cohorrescit, vel riget, vel friget, rarius animi deliquio corripitur, aut in somnum propendet; paulo post calore ingenti et diutius protracto cum anxietate quadam, atque in primis virium languore, siti, orisque siccitate, capitis dolore (1), aut gravitate, aut aestu, aliisque afficitur molestiis. Quod si ad haec pulsus frequentia aut celeritas se adiunxerit, certus, non inficior, erit de febre iudicium. Quare non immerito a cl. Boerhaavio (2) praecipuae et constantiores febris notae statuuntur *calor excedens, pulsus creber, appetitus deficiens, totius corporis debilitas, et quaedam in obeundis functionibus tam vitalibus, quam animalibus difficultas* (3).

(1) Tanti hoc signum, referente Duplanilio, faciebat cl. Le Roy, ut quando in pulsu non apparebant signa, quibus fe-

brim esse indicator, ad dolorem capitis se converteret, qui dolor, ubi non manifestus est, motu aliquo corporis aut capitis imperato, facile sese prodit et detegit. DUPLANIL. *in not. ad* BUCHAN. *l. c. p.* 15.

(2) *L. c.*

(3) Quamquam febrim in universum rite et plane definiri posse, vix licet sperare, ut supra indicavimus; attamen a symptomatis et effectis descriptio aliqua deprompta non videtur reprobanda, cum unica haec sit ratio, qua febris generatim enuntiari possit. Talis fortasse est haec: *Totius corporis morbus plerasque functiones laedens, modo acutus, modo lentus, modo assiduus, modo intermittens et periodice recurrens, a rebus praeter naturam excitatus, ut plurimum cum virium animalium imminutione, pulsu celeri aut crebro, caloreque naturalis mutatione coniunctus, coctione aut critica aliqua excretione solvendus, quando primarius est, et in salutem finitur.*

§. XXXII.

De febris natura et causis coniecturae.

Patuit, ni fallor, ex superioribus (§. IV. ad XX.) non modo intimam febris naturam, verum etiam causam eius proximam obscurissimam esse, vixque divinari a quopiam posse. Si quis tamen coniecturae locus detur, liceatque aliquid in tanta rerum ambiguitate, suspicantis in modum dicere, ea probabiliter partim in fluidis, partim in solidis nostri corporis partibus, et reciproca earumdem actione quaerenda est. Sanguinem enim reliquosque ab eo derivatos humores ita a naturali statu, copia, aut cohaerentia, aut mixtura, aut qualitate et acritudine tum spontanea, tum adventitia, desciscere, verisimile est, ut motus cordis atque arteriarum multiplici ratione perturbetur, atque adeo universa circulationis et ceterarum functionum oeconomia. Nec minus rationi consentaneum videtur, omne fibrarum genus cum muscularium, tum nervearum, ita affici, ut spasticae ac inordinatae quarumdam partium contractiones insolitaeque affectiones insurgant, quae non solum priori malo vires addant, verum etiam totum nervorum systema ita percellant, ut hoc prope unum laborare videatur.

§. XXXIII.

Explanatio symptomatum.

Hinc (§. XXXII.) si motus humorum retardatur, aut inaequalis redditur, aut fibrae spasmo contrahuntur, aut nervea sensibilitas irritatur, aut aliter male afficitur; planum atque expeditum est intelligere horripilationem, horrorem, rigorem, frigus, aut apparentis frigoris, debilitatis, quin etiam caloris sensum, itemque pallorem, livorem, anxietatem, pectoris oppressionem, oscitationem, nauseam vomitumque sine ventriculi sordibus, pulsum tardum, inaequalem, varium, humorum congestiones, stuporem, soporem, sitim, aliaque symptomata, quae inter initia, vel etiam in progressu febricitantium adeo communia esse solent. Si vero, *irritabilitate* et *sensibilitate* incitata, cordis arteriarumque motus augeatur, et circuitus humorum omnium acceleretur, commodissime inde explicari poterunt pulsuum velocitas, magnitudo, impetus, calor, aestus, rubor faciei, dolor capitis, vigiliae, paraphrosyne, inflammationes, aliaque auctae circulationis effecta, quae saepe febrim comitantur aut subsequuntur. Nec arduum sane erit ei, qui pathologiae generali operam dederit, cuiusque alius febrilis symptomatis rationem invenire.

§. XXXIV.

Causae remotae. — Ab animo causae.

At manifestiores, etsi pene innumerae, videntur causae remotae, in quibus continentur cum *proëgumenae*, tum *procatarcticae*. Harum autem aliae ab animo, aliae a prava corporum constitutione proficiscuntur; aliae extrinsecus, aliae intrinsecus adveniunt, febrimque movere possunt. Quae ab animo procedunt, sunt graviora animi pathemata, ira, moeror, tristitia, studia immodica, metus, amor, qui ad febres praesertim lentas ciendas solet esse paratissimus, si cum moeror ex negata rei amatae potestate subsequatur. Turbato enim cerebri et nervorum statu, pervertitur motus cordis, secretiones excretionesque omnes, in primis succi gastrici, bilis, lymphae pancreaticae, transpirationis imminu-

minuntur aut depravantur, solidarum partium robur solvitur, digestio, sanguinis crasis et motus vitiatur, sicque via febri aperitur.

§. XXXV.

A corpore.

Quae a corpore ipso dimanant, sunt quaedam pravae affectiones tam fluidarum, quam solidarum partium, propter quas ad febrim quidam magis, quidam minus inclinant. Huc spectant aetas, temperamentum, plethora, viscerum labes, passio hypochondriaca aut hysterica, scorbutus, cacochymia, cachexia, lues venerea, rheumatica diathesis, atque alia his similia.

§. XXXVI.

Vis causae procatarcticae interdum maxima.

Reticendum vero non est, vim causae procatarcticae interdum tantam esse, ut quamlibet optimam valetudinem firmamque corporis constitutionem illico evertere, atque in adversam commutare possit. Spina digito pedis infixa tantum excitare potest doloris, ut febris oriatur, totum corpus rigescat, et spasmo inducto, aut gangraena succedente, ad interitum perducatur aegrotans. Propinata venena et venenati halitus, maligni, pestilentes ore inspirati, aut deglutiti, aut cutis vasculis absorpti, sanguinem, lympham et ceteros latices quoscunque celeriter inficiunt corrumpuntque, aut villos cordis, arteriarum, aut ventriculi aliorumque viscerum varie irritant et contrahunt, aut contra relaxant et solvunt, aut mox nervorum originem vimque laedunt, convellunt aut destruunt, prout nempe fert propria singulorum natura et potestia.

§. XXXVII.

Exempla causarum peculiarium.

Quam maxime inferendae febri etiam valent crapula, ebrietas, incontinentia et venus immoderata, ingesta item, ingenita aut retenta acria, putrida, corrupta, nimium otium, somnus diutius protractus, violenta exer-

citia, deambulatio sub sole, mora in hypocausto aut alio loco praecalido, et subitus in aërem frigidum transitus, habitatio in regione humida, palustri, aër pinguibus, uliginosis aut aliter noxiis vaporibus refertus; quidquid uno verbo humorum aut solidarum partium naturalem modum potest subvertere aut labefactare.

§. XXXVIII.

Effecta febris.—Febris quot modis finiatur—Quando artis egeat.

Verum ad ipsam febrim revertamur. In hac quidem natura admiti videtur ad causam aut materiam morbificam sic permutandam, ut non amplius noceat, extrorsumque per aliquam excretionem feratur. Motu igitur febrili ita ea subigitur, ut vel emendetur, vel expellatur, vel talem subeat mutationem, qua non amplius infensa sit, vel natura nequidquam proficiente, ita deterior evadit, ut obruat et destruat. Quare febris vel in salutem, vel in alium morbum, imo in mortem ipsam finitur. Si vires vitae vigeant, nec causa sive fomes modum excedat, neu adeo maligna aut reluctans sit, ut ab iis permutari, subigi aut expelli nequeat, tunc spes affulget, nullo opus fore medici adiumento. Sin vero illae deficiant aut langueant, aut morbi causa, sive fomes eiusmodi sit, ut difficillima tolli aut emendari possit, tunc medentis opera, regimen et medicamenta illud perficiant, quod frustra natura et vitae vires moliruntur (1).

(1) Lectu dignissima est dissertatio Planchonii: *Le Naturisme, ou la Nature considérée dans les maladies et leurs traitement conforme à la doctrine et à la pratique d'Hippocrate et de ses sectateurs*, in qua doctissime, quando naturae res committenda sit, quando arti agere expediat in morbis, definitur decerniturque.

§. XXXIX.

Signa vigentis naturae.

Vitae vires vigere et sufficere reputantur, quando cor arteriaeque tanto motu et robore pollent, ut causas resistentes, quas sanguinis copia, acritas, lentor, aut spasmi praebent, exsuperare possint. Tunc valide

sanguis per vasa omnia proicitur, atque insignis humorum omnium tum in se ipsos, tum in canales mutuus et reciprocus attritus consequitur. Hinc calor ubique sese expandit, qui humorum attenuationem, resolutionem, coctionem permutationemque mirifice adiuvat (1); hinc omnis ab illis labes decedit, aut quidquid impuri noxiique inest, per excretionem urinae, sudoris, sputi, vomitus, deiectionem alvi effunditur, febrisque evanescit.

(1) Calorem magni faciebat Galenus, nec minori in pretio eum habuere multi alii, et nostra aetate in primis Quesnaeus et Lieutaudius, viri sane et doctrina, et artis usu, et fama celeberrimi.

§. XL.

Calor quinam utilis.

Itaque calor non semper formidandus est, speciatim in febribus coctionem, ut aiunt, purulentam postulantibus, dummodo nimius haud sit, nec plurimum naturae modum excesserit. Sine eius auxilio materia, si qua (1) morbum facit, saepe cruda remanet, nec ullam subit mutationem, imo ipsa intus restitans vel motus vitales suffocat, vel non satis commota, nec emendata, nec cocta reliquum sanguinis atque humorum, cum quibus confunditur, penitus inficit et corrumpit. Calor ergo moderatus, qui a libero humorum circuitu atque a solutis spasmis dependet, generatim exoptandus est. Eo enim non solum horror et frigus avertitur, verum etiam coctio et crisis promovetur.

(1) Frusta interdum quaeritur cruditas in aliqua qualitate materiae morbificae in sanguine existentis. Recte idcirco Jo. Nathanael Petzoldus *in specimine pathologico de prognosi in febribus acutis, Lipsiae an.* 1772. mavult cruditatem in duratione et vehementia spasmorum pleromque reponendam esse, quam in humoribus solis, putatque, non raro corruptam illam materiam, quae aliquando excernitur sub specie criseos, et puris naturam refert, effectum potius esse motuum irregularium naturae, quam causam eorumdem. Hoc enimvero, si unquam evenit, tum in primis evenire mihi videtur, cum in febribus quibusdam malignis et putridis urinae flocculentae et hypostasim copiosam habentes minguntur, dum interim mor-

bus crudissimus est, viresque acquirit eundo, malo aegri omine. Quod saepe incautos decipit, opinantes, coctionis signa illa esse. Hypostasim autem eiusmodi fallacem et minime bene ominantem nihil aliud esse ego quidem indico, quam sanos humores febri solutos et attenuatos, invicta atque integra adhuc vera morbifica causa.

§. XLI.

Vires vitae nimiae quid praestent. — Prognostica alia.

Interdum vero vires vitae non modo non deficiunt, nec tantummodo vigent, sed iusto maiores evadunt, vehementiusque concitantur. Tum nimius motus, attritus calorque timorem incutiunt, ne universum corpus inflammatione aut inflammatoria diathesi occupetur, aut *alkalescenti* acrimonia pessundetur. Sunt etiam, qui putridam inde metuant humorum dissolutionem, quod tamen rarum ab huiusmodi causa sola est. Illud autem eo magis timendum, quo intensiori calori supervenerit inexpectata horripilatio et frigus, in primis exteriorum partium. Cl. Swietenius fere semper lethales (1) ait esse illas febres, in quibus calor summus circa vitalia percipitur, dum simul extrema corporis frigent, quod non semel et ipse vidi. Gangraenae enim aut sphaceli plerumque imminentis ad interiora id indicium est. Item periculum grave portendunt in febre acuta urinae tenues, percolatae, pervigilium, alvus perturbata, mentis emotio, anxietas, et multo magis, si his accesserit extremorum frigus. Galenus (2), praecipuum et maximum signum mortis sine bona crisi subsecuturae est, inquit, virium imbecillitas, secundum vero cruditas perfecta, praesertim si praeterea morbus sit magnus et malignus, et celeriter (3) moveatur.

(1) *In Boerhaav.* §. 579.
(2) *De crisib.* l. 3. *cap.* 10.
(3) Quoniam supra (§. XXXVIII.) dictum est, febrem vel in salutem, vel in mortem, vel in alios morbos desinere, non praetermittam quaedam ex Hippocraticis oraculis decerpere atque hic adnotare, quorum ductu et praesidio medicus facilius futura praenoscat. Sed primum dicam, quibus morbis superveniens febris remedio sit; nam salutaris interdum, quod alibi iam (§. I.) innuimus, deprehensa est. « Si ebrius, *inquit* »*Hippocrates*, repente obmutuerit, convulsus moritur, nisi »febre corripiatur, aut, ubi ad horam pervenerit, qua solvun-

» tur crapulae, vocem recuperet. Aph. secl V. 5. Qui a di-
» stentione aut rigore nervorum tenetur, febre superveniente
» liberatur. Sect. IV. 57. Quicunque sani dolore capitis re-
» pente capiuntur, et statim muti fiunt et stertunt, in septem
» diebus pereunt, nisi febris apprehenderit. Sect. VI. 51. Qui-
» bus hepar circumcirca dolet, his febris superveniens dolo-
» rem solvit. Sect. VII. 52. Sed dolor sine inflammatione es-
» se debet; sect. VI. 40. *Id saepe in colica icterica a calculis fel-*
» *leis verum deprehendi Item* volvulum *ex urinae stillicidio obor-*
» *tum*, sect VI. 44 Coac. 475., lippitudinem, corporis impo-
» tentiam *ex vulnere* coac. 222 477. ulcerationem, coac. 479.
» *febris accedens sanat Nunc aliquid addam de variis febrium*
» *indicationibus.* Febres mitissimae et securissimae die 4, aut
» auto desinunt, maxime vero malignae et gravissimae die 4.,
» vel prius interficiunt. Praenot. 122. Primus febrium insul-
» tus ad dies 4., secundus ad 7., tertius ad 11., quartus ad
» 14., quintus ad 17., sextus ad 20. dies excurrit. Praenot
» 122. Quibus per febres sexta die rigores fiunt, difficulter
» iudicantur. Sect. IV. apb 29. Febricitare incipientibus san-
» guinis stillationes cum sternutatione accedentes, et quod in
» urina desidet album, quarto die visum, septimo solutionem
» adfore denunciant. *Coac.* 149 Urina in febre album et laeve
» depositum habens sedimentum, celerem liberationem de-
» nuntiat; celerem quoque, quae diluta indiscretam quan-
» dam habet pinguedinem. *Coac.* 575. Quae aliquantulum ru-
» bet, subrubrum habet sedimentum et leve, siquidem ante
» diem septimum appareat, septimo die solutionem fore desi-
» gnat, post septimum autem, tardiorem aut plane diutur-
» nam. *Coac.* 575. Quae quarto die subrubram nubeculam
» capit, septimo die liberat, dum reliqua pro ratione habeant.
» *Ibid.* Febricitantium non omnino leviter permanere corpus;
» et nihil minui, vel etiam plus quam ratio postulat conta-
» bescere, malum. Illud enim morbi longitudinem, hoc vero
» aegri imbecillitatem significat. *Aph.* 28. *sect.* 2. In febribus
» abscessus, qui ad primas iudicationes (*id est evacuationes*)
» non solvuntur, morbi longitudinem significant. *Aph* 51.
» *sect. IV.* Sudores febricitantium extra dies criticos orti, labo-
» rem significant et morbi longitudinem et recidivas. *Aph* 36.
» *sect. IV.* Febricitanti sudor superveniens, febre non remit-
» tente, malum. Prolongatur enim morbus, et copiosiorem
» humiditatem indicat. *Aph.* 56. *sect. IV.* Quibus febricitan-
» tibus in urinis subsidentiae fiunt crassiori farinae similes,
» longam infirmitatem significant. *Aph* 31. *sect. VII. Longi-*
» *tudinem quoque febrium indicant* dolores ex glandularum tu-
» moribus, iudicationis cessationes, *origo ex* doloribus vehe-
» mentibus, *quod habemus ex* Coac. 73. 75.

« *Quod attinet deinde ad notas salutares, consuli possunt apho-*
» *rismi* 26. *sect. II.* 43. *sect. IV.* 62. *sect. VII.* 36. *sect. IV.* 69.
» *sect IV.* Qui ex morbo super futuri sunt, facile spirant, dolo-
» re vacant, noctu dormiunt, aliaque securissima signa habent.

» *Praenot.* 126. Quibus in febre die 7. aut 9. aut 11. aut 14. morbus regius supervenit, bonum est, nisi dextrum hypocondrium durum sit, alioqui non bonum. *Aph.* 64. *sect. IV.* Quibus ex febre aures obsurduerint, bis sanguis e naribus effluens, aut alvus exturbata, morbum solvit. *Aph.* 60. *sect. IV. Periculum vero significatur in sequentibus*: Deiectiones nigrae, qualis sanguis niger, sponte prodeuntes, *malae. Aph.* 21. *sect. IV.* In febribus circa ventrem aestus vehemens et oris ventriculi dolor, malum. *Aph.* 65. *sect. IV.* In febribus ex somnis pavores, aut convulsiones, malum. *Aph.* 67. *sect. IV.* In febribus spiritus offendens, (*id est intercisus*) malum; convulsionem enim significat. *Aph.* 68. *sect. IV. Videantur etiam praedict.* 1. 56. 74. Coac. 31. 2. 30. 34. 42. 44. 55. 78. 145. 242.

Perniciem et mortem ex his, quae modo adducam, conicere possumus. « Si a febre detento, tumore in faucibus non existente, suffocatio ex improviso superveniat, lethale. *Aph.* 34. *sect. IV.* Si a febre detento, collum derepente inversum fuerit, et vix deglutire possit, tumore non existente, lethale. *Aph.* 35. *sect. IV.* 58. *sect. VII. Coac.* 277. Ubi livores in febre fiunt, prope adfore mors significatur. *Coac.* 66. Febrium initio si atra bilis sursum aut deorsum prodeat, lethale est. *Coac.* 68. Quibus per febres assiduas pustulae toto corpore enascuntur, lethale est, nisi quid purulentum abscedat. In his vero praecipue adnasci ad aures tubercula solent. *Coac.* 114. Vocis defectiones in febre, quae convulsionis speciem prae se ferunt, et in mentis emotionem cum silentio desinunt, perniciem ostentant. *Coac.* 258. *Recidivarum multa indicia sunt, sed haec praecipua.* Febricitanti, nisi in diebus imparibus dimiserit febris, reverti solet. *Aph.* 61. *sect. IV. Coac.* 80. Quibus febres cessant neque apparentibus solutionis signis, neque diebus iudicatoriis, iis recidiva exspectanda est. *Praenot.* 138. *Coac.* 146. *Signa abscessus superventuri vid. in* Coac. 143. Praenot. 139 Coac. 422 141. Aph. 31. IV. *Convulsionis* in Praenot. 1. 115. *Doloris capitis* Aph. 70. sect. IV. *Doloris ad coxas* Coac. 297. *Diarrhoeae* Aph. 73. IV. Coac. 291. Aph. 27. IV. Coac. 153. 142. *Dysenteriae* Coac. 124 *Erysipelatis in facie* Coac. 200. *Haemorrhagiae* Coac. 168. 149. 142. 555. Praedict. 1. 142. Coac. 298. *Phrenitidis* Coac. 79. 95. 228. *Vomitus* Coac. 142. etc.

§. XLII.

Praecepta, quibus naturae motus regendi aut incitandi sunt.

Curandum igitur est, ut motus febrilis nec nimis excedat, nec iusto citius languescat aut deficiat. Si moderatus fuerit, sinendus; si immodicus, compescendus; si torpeat, aut intempestive defervescat, incitandus est, prout vitae viribus et morbi statui expedire magis videbitur. In hoc febris moderamine totus fere clinico-

rum nervus consistit, quem nemo satis naverit, nisi qui attente et pluries naturae motus salubres ac insalubres observarit; illis enim natura saepe utitur, ut a pluribus se morbis liberet. Hanc ergo medicus imitari debet vel quiescendo, ubi ipsa per se sufficit, vel febrim leniter excitando, ubi motus languent proritandique sunt. Tumorum quorumdam indoles et suppurationis doctrina moderatam inflammationem, adeoque febrim saepe utilem ostendit requiritque. Id etiam in vulneribus, in abscessibus, aliisque similibus morbis non raro necessarium est. Sed multo luculentius id usui erit in morbis lentis et diuturnis, in quibus, quia morbida materies iners est et lentescit, aut haeret, concitatiores sanguinis motus sive ab interna causa, sive ab externa orti adeo salubriter cedunt.

§. XLIII.

Quid causae procatarcticae postulent? — Quando purgandum — Sanguinis missio ubi conveniat.

Ante omnia ad causas manifestas et procatarcticas respicere oportet. Pro harum enim varietate vel vomitus prolici, vel alvus duci, vel sudor promoveri, vel aliqua alia evacuatio, ubi natura desit, tentari debet. Sed haec ita medicus moliatur et praestet, ut virium aegri, temporis, malignitatis, morbi denique ipsius debita ratio habeatur. His autem cacochyliae primarum viarum, et cacochymiae totius habitus providentissime occurritur. Si vero plethora causam febri dare videatur, ea protinus solvenda est sanguinis missione.

§. XLIV

Ex pulsu quaenam indicentur?

Contra ubi pulsus celer, aut tardus et simul debilis est, aut parvus, aut humilis et depressus, viresque etiam animales languent, tunc excitandus est iusculis, medicamentisque analepticis et cardiacis, quandoque vel calidioribus, uti vino, quod non raro magno usui est. Sin vero aestus cum pulsu vehementiore extorreat, ut ob nimium sanguinis motum metuendum sit, ne viscera infarciantur, aut minima vasa disrumpantur, ve-

nae sectione huic infortunio egregie prospicitur. Interest tamen scire, pulsum interdum obscurum, parvum depressumque videri, talemque esse a nimia vasorum plenitudine vim cordis ac arteriarum elidente, aut a spastica fibrarum affectione, quae, maxime inter initia, fere nunquam deesse solet. Quando id accidit, atque aetas, temperamentum, habitus corporis, vitae genus anteactum copiam boni sanguinis praemonstrant, non modo tutissime tunc sanguis detrahitur, pulsu nequidquam reclamante, sed etiam eius detractio vim cordis et pulsuum erigit, et spasmos relaxat. Quantitas vero mittendi sanguinis ex aetate, temperamento et plethorae signis aestimanda est.

§. XLV.

Cautelae circa sanguinis missionem.

Interdum largius eum mitti oportet, ac, si causae, et symptomatum vis, et continuatio postulet, etiam iterum iterumque. Rectius generatim initio detrahitur, dummodo non id fiat in ipso accessionis exordio, nec in ipso frigoris tempore; nam tum plena res esset periculi, quamquam non desint hodie, qui audeant (quid enim non audendum hodie?) illo etiam tempore sanguinem profundere. Quod si ant neglectum id fuerit in initiis, aut malum progressu invalescat, aut quod primum non licuit, deinde et liceat et indicetur, in summo etiam vigore, quo alias quiescere ex HIPPOCRATIS consilio expedit, opportunum est facere.

§. XLVI.

Compescentia et sedantia. — Quaedam de opio.

Huc quoque respiciunt ea omnia, quae ad nimium febris impetum refrenandum, cum de inflammatione supra (1) ageretur, commendavimus. Nec praetermittenda omnino sunt medicamenta, quae anodyna vocantur, et quae opium etiam habent. His enim et nimia sensibilitas nervorum minuitur, et spasmi (2) solvuntur, et perspiratio (3) provocatur. Absint vero ab his cuncta, quae calefaciunt, aut quae vulgo adhuc opio soleut, ut narcosim emendent aut antevertant. At

vasa prius depleri, et sordes, si quae sunt, e primis viis deturbari debent, quam ad isthaec remedia deveniatur. Adhibenda vero sunt refracta, ut aiunt, dosi et partitis vicibus, ne motus febriles, saepe necessarii, ante tempus supprimantur, aut nervea vis, aut irritabilitas plus iusto (4) infirmetur. Cavere autem oportet ab huiusmodi auxiliis in quavis cephalitidis, sive cerebri inflammationis suspicione, non tantum metu eam augendi, sed ne, sensibus obstupefactis, morbus clam quasi serpens arma, quibus oppugnari deberet, uti supervacanea e manu medici prope deiiciat, aut eum negligentiorem securioremque, quam decet, faciat.

(1) *De inflamm. Commentariolum. n.* 68. 69. 70.

(2) Tartaro emetico uti ad vomitum ciendum, novum non est, at cum parciori manu et per epicrasim, quod vocant, adhibere ad spasmos sedandos diaphoresimque movendam, quemadmodum hodie, ab Anglis potissimum video proponi, novum quidem est. Tempori igitur relinquatur diiudicandum, iurene an perperam id celeberrimi quidam scriptores extollant. Quod ad diaphoresim attinet, nulla quidem lis aut controversia incidere potest. Blanda enim stimulandi attenuandique virtute, qua pollet epicratica tartari emetici exhibitio, ita augetur vis circulationis, et ita solvuntur humores, ut facile per cutim excretio consequatur. Spasmos vero huiusmodi remedio etiam sedari, si causa eos excitans primis viis insit, eaque aut vomitione aut deiectione auferatur, non repugnat rationi. Ceterum non ita facile stimulo stimulum adiungerem. Sunt etiam alii, qui has exiguas partitasque tartari emetici exhibitiones eundem in finem commendant quidem, sed eum opio praecipiunt permisceri remedium, ut eius acritas irritandique facultas, consopito per opium sensu, refringatur. Quod fortasse tutius est. Sed quibusnam fides maior debeatur, iterata pericula declarabunt. *Nota.* Quam tempori quaestionem de minuto atque epicratico tartari emetici usu in prima huius voluminis editione diiudicandam reliqueram, tempus revera post breve intervallum rem pene confecit. In duobus enim Regiae Societatis Medicae conventibus, altero sub die XV. Januarii, altero sub die IV. Februarii ann. 1782. habitis cl. Majaultus, Morisotus Deslandes, Desessartzius et Tessenerius multa exempla malorum effectuum, quos tartarus emeticus sic datus praestitit, protulerunt. Et, ut summatim dicam, omnes propria et longa experientia didicerunt, corruptionem humorum ab hoc remedio promoveri, ut patuit ex foetidissimo odore faecum, qui in deiectionibus percipitur diebus, quibus illud remedium sumitur, et coctionem crisimque veram impediri. Desessartzius praeterea addidit, postquam ab annis iam qua-

tuordecim hoc remedio uti destitit, se laete animo vidisse, morbos vulgo putridos itemque malignos citius et ordinatius finiri, id quod etiam a Tassendio asseveratum est. Cum nuper hac de re sermonem cum Jo. Baptista Cambiaso, auditore olim meo, nunc amico et medico magnae exspectationis, haberem, is narravit, se non modo in excrementis alvinis foetorem illum putridissimum, quem Academici Parisini memorant, verum etiam in urinis et sudoribus praeter consuetudinem deprehendisse sub eiusmodi medicamenti usu; imminutum vero, imo penitus depulsum diebus, in quibus illud omitteretur. Vid. *Journ. de Méd. T. LVII. p.* 274.

(3) Nonnulli etiam ad spasmum vasorum capillarium tollendum perspirationemque adiuvandam praecipiunt, laterculos coctos in aquam calentem demissos, deinde linteo raro et tenui involutos pedibus et brachiis admovendos esse. (*Comment. med. e filosof. d' una compagnia di med. d' Edimb. Vol. I. P. I. cap. V.*) An id praestantius fomentis humidis, quibus in Italia utimur? De hoc quoque iudicium esto tempori.

(1) Non me latet, opium vim irritabilem cordis prius caecitare, quam nerveam sensibilitatem consopiat. Id enim tot factis periculis demonstratum est, ut ne dubitare quidem nobis liceat. Attamen nihil eo ad spasmos sedandos efficacius usus detexit. Sensu enim imminuto, stimuli acritatesque enervantur; id est, frustra partes, quae obtusiore sensu sunt, irritant. Fortasse etiam cor ipsum, nervis ad cor tendentibus minus sensibilibus redditis, aliquid suae irritabilitatis deperdit.

§. XLVII.

Acrimonia varia et sanguinis lentor qui tollendus?

Acrimoniae et lentoris varia genera suis se notis produnt, quemadmodum ex pathologia et semeiotica generali compertum esse debet. Pro diversa autem utriusque indole peculiaria quoque medicamenta deligenda sunt, quae scilicet singulari acritudini et lentori adversentur. Generatim conveniunt diluentia aquosa, leniter resolventia, attenuantia, aperientia, sed temperatiora; quibus optimum est, acida tam e vegetabilibus, quam e fossilibus deprompta admiscere, in primis si aestus moderandus est, aut antevertenda proclivitas ad putrescendum Constat enim, et refrigere mirifice, et antiseptica esse; sive id praestent nervorum sensibilitatem obtundendo et fibrarum irritabilitatem coërcendo, sive sales alkalinos volatiles invertendo et saturando, sive igneum elementum, aut si mavis, phlogiston arri-

piendo sibique associando, sive fibras et humores densando, sive omnibus hisce modis, non valde laboro.

§. XLVIII.

Quomodo symptomatis prospici debeat.

Symptomatibus quoque prudenter atque opportune occurreodum est, ita tamen, ut solum gravia et urgentia mitigentur aut tollantur, non vero ea, quae a febris peculiari natura seiungi nec possunt, nec debent, et quae salubres naturae motus esse consueverunt. Quae autem singulis curatio conveoientior sit, tradam demceps, ubi speciatim de quovis febrium genere verba fient. Sed multa, quae hic locum habere possunt, iam in *commentariolo de inflammatione* pertractavimus. Interim monebo etiam, alvo adstrictae enemata tutissime adhiberi, dolori capitis cucurbitulas, birudines, balnea pedum; soporosis affectibus epispastica et cantharides, ut vesicam excitent, occipiti, brachiis aut eruribus admotas, castoreum (1), spiritum cornu cervi, liquorem eiusdem *succinatum*, succini salem volatilem; delirio fere eadem, et in primis camphoram, et convulsionibus inter cetera moschum opitulari. Sed non sine delectu et rerum omnium, et causarum consideratione bis temere et promiscue utendum est. Qua in re nemo delinquet, qui remediorum facultates ex materiae medicae scriptoribus, et recte iis utendi rationem ex therapeutice prius, ut oportet, apprime didicerit. Reliqua, quae ex pathologia particulari potius pendent, aliunde petenda sunt.

(1) Anonymus quidam Anglus omnino reiicit castoreum, crocum, valerianam contrayervamque in cuiusque febris curatione. Solam camphoram admittit, ut praesentissimum delirii ferocis, quod febribus interdum supervenit, remedium. *Comment. med. e filos. d'una campagnia di medic. d'Edimburg. Vol. 1. P. 1. cap. V.* Sed neque semper illa noxia sunt, neque haec semper optato effectu potitur.

§. XLIX.

Retenta morbifica materia quae mala praestet, et quid tum faciendum.

Verum si materia morbum faciens nec potuit ex toto emendari aut inverti, nec expelli e corpore, tunc

retenta vel alicubi per metastasin deponitur, ibique defigitur, unde nova saepe febris facies maiusque vitae periculum enascitur, quod in exanthematicis frequentissimum est, vel occasionem morbis chronicis diversi generis praebet. Cauto igitur opus est, ne motus febrilis ante omnino desinat, quam morbi fomes sit penitus ablatus aut eiectus; imo si febris intempestive et praemature sese remiserit, iterum aut febris, si fieri possit, revocanda est, ut eius actione corpus ab omni noxio humore liberetur, vel lenibus evacuationibus subinde procuratis, et recta diaetae ratione diu servata, mala, quae ab imperfecta febris solutione impenderent, provide arceantur.

§. L.

Haenii utilis observatio. — Monita saluberrima.

Pauca haec de febris natura et curatione in universum. Quae vero cuiusque febrium generis propria sunt, tradentur uberiori sermone suis locis. Antequam tamen huic capiti finem imponam, thronibus perutile me facturum existimo, si quae cl. Haenius *generali* quadam *animadversione in recentium scriptorum medendi methodum* breviter atque apposite complexus est, hic repetantur, utpote ad evitandos errores quam maxime accommodata. *Inchoant*, inquit, *continuantque curam venae sectione perquam numerosa, iterato exhibent vomitoria, quotidie hi, illi die saltem alterno, corpora purgant, sic autem, ut apozematibus suis, quo humores efficacius movere, solidaque stimulare potentius possent, aliquid tartari emetici perpetuo iungant, donec demum praetensa sua criticorum pulsuum signa insurgant. Praxin hanc ex Chiraciana schola natam, ac dein Gallias finitimasque regiones veluti illuvie facta inundantem, in utroque tractatu, et de pulsibus, et de crisibus* (1), *innumeris confirmatam laudatamque testimoniis esse deprehendimus. Hos autem practicos rogatos volo primo, utrum pulsuum, quas deprehendunt, mutationes, serio credant ordinatos naturae motus, an vero saepe non convincantur, eas cuncta perturbanti methodo tribui adscribique oportere? Nos saltem saepe ab errore aut medici, aut aegri, aut adstan-

tium, pulsuum genus mutationis omne experti fuimus. Secundo, ex praepostera sua medicandi ratione naturae opera turbantes ac confundentes, iure merito credant, se Hippocraticam scholam falsi taxare, erroris que adeo enormis; in qua schola ipsa observationum Hippocraticarum veritas negatur, quando medicus naturam (2-3) *perturbaverit?*

(1) Doctrinam hic de pulsibus criticis et organicis, a Bordevio, Fouquetio, Michelio aliisque inductam et propugnatam mordicus, intelligit.

(2) *Rat. medend. P. XII. cap. IV. p.* 207.

(3) Nemo unus Hippocratis oraculis magis se addixit, quam Haenius, si Italos clinicos exceperis. Hi enim, in Bononiensi in primis, Florentina et Romana schola enutriti atque instituti, nihil sibi antiquius esse putant, quam naturam contemplari, eius motus cognoscere, salubribus obsequi, noxiis occurrere, deficientibus opem ferre, uno verbo, naturae se ministros non dominos gerere. Hinc plerique medendi ratione simplicissima utuntur, caventque a nimia medicamentorum copia aut farragine, non quod *materiam medicam*, ut a quibusdam inique insimulantur, ignorent, nam cum simplicia tum composita eorumque facultates norunt et ipsi, sed quod nolint naturam morborum medicatricem perturbare, et probe sciant, plurima medicamenta, quae a quibusdam transalpinis mirifice extolluntur, plerumque periclitantium votis minime respondere. Fabulis et prodigiis, quae passim narrantur, non facile credunt, a Redio et Vallisnerio, viris sane sapientissimis et prudentissimis admoniti, et cum de remediorum viribus periculum faciendum est, tantam circumspectionem diligentiamque adhibent, ut nullum errori aut praeiudicatae opinioni locum relinquant. Quare saepe aliorum periclitationibus decepti, suam propriam experientiam consulunt, et plerumque, licet inviti, ad pristinam medendi simplicitatem, qua summopere natura delectari consuevit, redire coguntur. Id in primis animadvertant tirones, ne credulitatis nimiae eos tandem poeniteat.

DE

FEBRIUM DIVISIONE ET DIFFERENTIIS.

§. LI.

Cum non modo frequentissimum (§. II.), sed multiplex etiam morbi genus sint febres, in id, quanta ma-

xima potuerunt cura, omnium aetatum medici incubuerunt, ut singularum diversam rationem et differentias cognoscerent, et distincte adnotarent. Quo factum est, ut brevi tempore febrium numerus tantus iis visus sit, quantus a nemine satis describi ordinarique posset, nisi in summa quaedam genera, sive classes, atque in peculiares quoque distinctasque species tribuerentur. At singulas singulorum divisiones sectari, hominis profecto esset ab omnigena eruditione paratissimi, otioque, quo maxime ego, praeprimis abundantis. Dabo tamen operam, ut unusquisque illico perspiciat, quid hac in re tam veterum quam nuperorum solertia effecerit, quidque de cuiusque laboribus nobis videatur.

§. LII.

Prima divisio, eiusque vitia.

Itaque communior generaliorque febrium divisio, quam plerique probarunt, vel a periculo et celeritate, vel ab origine, vel a numero eorum, qui eodem in loco eodemque tempore laborant, vel a pravo ingenio maloque more ducta est. Hinc distingui solent in *acutas* et *chronicas*, in *essentiales*, sive *primarias*, *secundarias*, sive *symptomaticas*, in *epidemicas*, *stationarias*, *endemicas*, et *sporadicas*, in *malignas*, et *benignas*, et, si malignitas paulo gravior fuerit, pestisque quasi perniciem aemulctur, in *pestilentes*. Verum, quoniam eiusmodi divisio reliquis prorsus morbis etiam convenit, nec propria febrium ipsarum est, nequaquam ad eas sive discernendas, sive ordinandas videtur accommodata. Praeterea celeritas, tarditas, malignitas, benignitas, gravitas, aut epidemica, stationaria, endemica, sporadica natura et constitutio non genus quoddam morbi peculiare, sed generis ipsius modum, affectionem et specialem veluti differentiam potius designant. Nam *acutum* (1) et *chronicum* tam late patet, ut quam plurima morborum genera complectatur, natura, qualitate, symptomatum ratione, exitus diversitate omnino distincta. *Maligni* vero aut *benigni* adiunctum nomen, aut *epidemici*, aut *stationarii*, aut *endemici*, aut *sporadici*, itemque *primarii*, aut *secundarii* addita conditio, aut si qua alia est denominationis similitudo, genera ipsa

non mutat, neque ex se constituit, sed rectius generis indicat maiorem vel minorem pravitatem, vel eiusdem frequentiam, vel raritatem, dominium, sedem, originem, et sic porro.

(1) Quotidie non modo ignarum vulgus, verum etiam medicos ipsos audio huiusmodi nomine abuti. Quam primum febrem continuam aliquanto graviorem vident, mox hominem febre acuta laborare proclamant, quasi genus aliquod peculiare febris, aut singularis species ea esset, a reliquis prorsus diversa ac differens, ut diversa est exempli causa ephemera ab hectica, a tertiana, a quartana, pleuritis ab angina, angina ab apoplexia, apoplexia ab hydrope, et sic deinceps. Sed nihil profecto dicunt, quod non commune sit plerisque cum febribus, quae graves existunt, et celeriter, et cum vitae periculo suum curriculum absolvunt. Nam id nominis commune plurimis morbis est, etiam febris expertibus, et *collectivum* potius videtur, et quando febribus accommodatur, non unam singularem febrem, sed omnes, quae celeriter decurrunt, et vitae periculum afferunt, complectitur. Hinc febris acuta et *synochos putres* veterum, et *gastricas* BALLONII, et *lentas nervosas* Anglorum, et *tritaeophyas*, et malignas pestilentesque quascunque, imo interdum *ephemeras* ipsas, atque intermittentes, quando *perniciosae* sunt, aliasque bene multas, de quibus alibi sermo erit, reapse comprehendit. Commodissima autem denominatio facit, ut in ea medici plerumque consistant, neque quidquam aliud quaerant, quod ad intimam et peculiarem febris indolem naturamque definiendam pertineat. At istudne aeque commodum aegrotantibus? An medicinae praeceptis consentaneum?

§. LIII.

Quid malignae febris nomine veniat. — Contagiosa febris et putrida.

Et reapse ephemera, synochus, tertiana febris, quotidiana, quartana, genere eaedem sunt semper, sive benignitatem, sive malignitatem prae se ferant, sive epidemice, sive endemice, sive sporadice vagentur, non secus ac dysenteria, pleuritis, catarrhus, quae mala idem morbi genus et nomen servant, quocunque modo se habeant, benigna sint, aut maligna, epidemica, aut sporadica, brevia, aut diuturna. Ab his enim qualitatum et circumstantiarum discriminibus differentiae quidem aliquae permanant, non genera. Quid vero benignum, malignum, epidemicum, stationarium, endemicum, spora-

9*

dicum significent, in patologia explanatum satis esse arbitramur. De malignitate vero (1) non una est apud omnes cogitatio et sententia. Apud plerosque tamen hodie *malignae febres* habentur illae, quae insidiose, subdole et sub specie benignitatis clanculum aggrediuntur, vires illico sine manifesta causa prosternunt, nervorum in primis et cordis actionem laedunt, et symptomata insolita, repugnantia atque a morbi simplicis et puri indole non parum aliena secum trahunt. Exempli causa in summa virium tam vitalium, quam animalium defectione repentina atque inopinata, et pulsu parum febrili, aut naturali proximo existente saepe ingens sitis interiorque caloris sensus exurit; vel contra nulla sitis tenet, lingua interim sicca atque arida; vel vires languent citra causam evidentem, vigiliae urgent, aut insolita quaedam inquietudo et iactatio aegrum exagitat, quae cum exigua ad pulsum febre et leviori ad speciem morbo minime consentiunt, et sic porro (2). Addunt nonnulli, malignitatem contagione propagari; quod tamen perpetuum non est. Sunt etiam, qui malignas cum putridis febribus confundunt, aut ex putridis peculiare genus conficiunt. Verum differt malignum a putrido, et quemadmodum malignitas febrium quarumcunque comes esse potest, sic putredo.

(1) Universa fere schola Monspeliensis, ut auctor est cl. Le Roy (*Mélang. de Physiq. et de Médecin. p.* 232), febres omnes acutas, quo nomine classis continuarum gravium et celerum comprehenditur, dividit in *benignas*, et in *malignas*. Benignae sine periculosis symptomatibus incidere, malignae contra, nimirum vehementes et valde periculosae, ibi passim dicuntur. Hae tamen, quia vere malignae dici nequeunt, ideoque a vere malignis quodam modo distingui debent, *malignae ratione symptomatum* a plerisque appellantur. Ceterum malignitate eo, quem supra posui, sensu accepta, nulla est propemodum febris, quae maligna interdum esse non possit. Maligna ephemera, maligna synochus, maligna quotidiana, tertiana, quartana tum intermittens, quam continua, maligna gastrica etc. non raro est; malignus quilibet alius morbus, ut pleuritis, morbilli, variolae, erysipelas, phlegmone etc. Malignitas enim, ut iam ostensum est, speciem, non genus constituit. In hac ipsa opinione, utpote vero innixa versatur etiam Haenius (*Ration. medend. continuat. T.* 1. *cap.* 2.), quamquam fortasse malignitatis vocabulum deinde (*ibid. cap.* 3) paulo latius, quam oportet, extendere videatur.

(2) Sunt igitur quaedam quasi propria, ex quibus malignae febres morbique maligni dignoscuntur. In primis subita atque inexspectata illa virium deiectio et symptomata, quam in affectu simili esse soleant, longe graviora animadversionem merentur. Vires autem prosterni in malignis morbis non modo animales, verum prae ceteris vitales dictae, solent; quas imbecillas esse universi corporis languor, facilis et frequens lipothymia, pulsus mox vel a principio valde debilis, vel cito languens, vel etiam cita inopinataque mortis accedens imago patefaciunt. Opportune hic referri possunt, quae in hanc rem habet Hamiltonius: *Non desunt*, inquit, *qui febres solummodo pestilentes petechialesque opinantur malignis adnumerandas. Censeo tamen et alias, specie diversas, malignarum classi debere referri. Primo, quaecunque febres vel contactu, halituve, vel quavis alia contagione tralatitias; deinde et istiusmodi febres, quas statim ab initio dolor vehemens et alicui parti affixus comitatur, videlicet capitis, aut intestinorum renumque regioni, aut etiam artubus; pariter ac si aegrotus cephalalgia, vel dolore colico, aut nephritico, vel podagra, aut rheumatismo, vel etiam doloribus parturientis, tamquam originali morbo laborasset; cum tamen istiusmodi symptomata haud iis cessura sint remediis, quae, ubi morbi ita nominati primarii sunt, valere solent.* (Id auctor in miliari febre saepe vidit; ego vero et in miliari maligna, et in variolis pessimi moris, aliisque perniciosis morbis non semel observavi.) *Porro et in quibus spiritus animales subito opprimuntur et deficiunt, at ubi praedicta symptomata a nulla causa evidenti, sed a veneno latente pendere videntur, ab antiquis occultae qualitatis, a neotericis vaporum nomine designato. Vel demum, ubi ex causa, ut videtur, non absimili, spem salutis subitanea mors excipit. Quae omnia... malignitatem ostendunt etc. De Prax. Regul. et Febr. miliar. p.* 46. Haec autem in universum de malignitatis notis. Speciatim vero, ut ex Senaerto, Riverio, Sylvio aliisque videre est, signa malignarum febrium, quarum diagnosis plurimum interest, sunt huiusmodi: Levis *horror* praecedit, cui *calor* succedit, raro magnus, saepius mitior. *Urinae* ab urinis sanorum parum vel nihil, ut plurimum differunt. Pulsus *frequens* quidem, sed *parvus* simul et *debilis*, et multimodis *inaequalis*, quandoque *intermittens*, aut *deficiens* est, interdum etiam rarior et sano similis. Saepius *somnus*, aut *veternus*, rarius *vigiliae* occupant. *Turbulenta insomnia* crebro, corporis *inquies*, *cardialgia*, *nausea*, quin *vomitus* frequenter excruciant, ut et *capitis dolor*, interdum *delirium*, aut *vertigo*, sitis maior, quam corporis et *faucium ardor* postulat. *Membra delassata* quasi et *fracta* sentiuntur. *Biliosi foetidique* alvi *fluxus* accedunt. *Sanguis e naribus* aut utero *stillat*, vel ubertim *erumpit* subinde. *Sanguis solutus* apparet, et plerumque *concrescere* nescius. *Maculae* ad cutim vel *vesiculae* efflorescunt multiformes, nec desunt *tremores subsultusque* tendinum et *convulsivi motus*, itemque *tumores* plerumque glandularum, extremorum *frigus*,

et *calor* sibi succedens, *sudores* vel nimii, saepe symptomatici atque inutiles, vel interdum etiam omnino absunt. cl. SWIETENIUS (*in Boerhaav.* §. 950) paucis febrium malignarum notas recenset, vires nempe illico prostratas, calorem mitiorem, saepe frigus extremorum, anxietatem magnam, pulsum celerrimum, debilem, maxime inaequalem, sub digitis medici interdum quasi evanescentem, sitim plerumque nullam. Nec absimilia a supra memoratis sunt signa malignarum febrium a SCARDONA (*De Febrib.* cap. 1. §. VI.) tradita, videlicet ab initio imbecillitas et deiectio virium, languor universi corporis cum pulsu debili, parvo et quasi deficiente, calor ad tactum mitis, urina sanorum similis, et fallacissima quaedam species benignae febris, quae cum aegrotantes tum medicos ipsos non semel deludit; progressu morbi intensus calor, interior potius, quam exterior, parva sitis, anxietates, vigiliae, deliria, convulsiones, lethargi; in augmento et statu corpus immobile, cutis maculis varii coloris foedata, profusi sudores, diarrhoeae, haemorrhagiae etc. Cl. LA ROY, etsi aliam de febrium malignitate opinionem, ut monuimus, habere videatur, tamen fateri cogitur, malignarum febrium complura esse symptomata, sed modo haec, modo illa ex iis occurrere, imo saepe inter initia huiusmodi febres sic latitare, ut aegre discerni possint; frequentiora tamen et certiora esse insolitam et subitam virium deiectionem, pulsum vero debilem, qui scilicet compressioni non renititur, atque inaequalem, nauseam, vomitum pertinacem, fluxum alvi serosum, biliosum, fluidissimum. His addi posse etiam faciem tumidam, surditatem ab initio et soporosus affectus (*Melang. cit. p.* 169. *et* 170.). Ex causa communi eas fieri *epidemicas* cum plerisque existimat, ex singulari *sporadicas* et *privatas.* Veneni nomine huiusmodi causam donari. Contagiosas modo esse, modo non contagiosas. Si epidemice grassantur, plurimosque enecant, et bubones aut carbunculos gangraenasque afferunt, gradu tunc atrociores, pesti quodammodo similes, *pestilentium* nomen assumere; quarum summus gradus pestis habetur, quamquam hodie vera pestis e febrium classe excludi solet. Quibusdam *pestilens* et *maligna* febris una eademque est, sed commode gradu distingui possunt. Atque haec uberius fortasse, quam locus exigeret, de febrium malignarum diagnosi dicta videbuntur; sed eo consilio id factum est, ut, quoties earum mentio in posterum fiet, fiet autem saepenumero, quid malignitatis et febrium malignarum nomine intelligendum sit, quisque continuo perspiciat.

§. LIV.

Divisiones aliae ineptae.

Neque rectius dispescuntur febres in ophthalmicas, anginosas, phreniticas, peripneumonicas, pleuriticas, ar-

thriticas, aliasque a singularium partium inflammationibus oriundas. Nam, quia morbus primarius non est febris, sed ipsa inflammatio, ideo perperam febribus singulares hi peculiaresque morbi adnumerantur; quod iam veteres medici probe animadverterant, cum huiusmodi mala ophthalmias, anginas, pleuritides, peripneumonias, arthritides et sic porro appellare satius duxerint. Quod si SYDENHAMIO interdum placuit, quasdam febres nominare pleuriticas, peripneumonicas, dysentericasque, scire omnino licet, cum hisce vocibus alia significatione, quam sumi soleant, usum fuisse. Pleuritide enim, aut peripneumonia, aut dysenteria epidemice grassantibus cum saepe cerneret, febres subinde intercurrere aut subsequi, quae eamdem prorsus curationem postulabant, quam pleuritis, aut peripneumonia, aut dysenteria, etsi nec pleuritis, nec peripneumonia, nec dysenteria eas comitaretur aut gigneret, eas pleuriticas, peripneumonicas, dysentericas, ut peculiarem earum indolem significaret, quoniam communis et stationarii morbi participes erant, vocandas censuit.

§. LV.

E febrium generibus expungendae, quae a symptomatibus appellantur.

Nec probandus quoque est mos ille maiorum, quorumdamque nostrae aetatis medicorum, qui febrium genera et numerum ex peculiari aliquo symptomate, quod in iis manifestius se exserit, auxerunt. Quis enim non videat, symptoma quidem aliquod insignius gradum variare, aut varietatem facere, non vero febrem, nec genus, nec interdum speciem ipsam constituere? E generum ergo et specierum numero expungenda videtur *epiala* HIPPOCRATIS (1), in qua frigus cum perpetuo rigore obtinet, itemque GALENI (2), in qua aegri simul et calere et frigere sibi videntur, licet exteriores partes caloris gradum, HAENIO observante (3), naturali maiorem exhibeant. Quo ex symptomate etiam *horrificar* huiusmodi febres dicuntur. Exulet quoque *lipyria*, in qua extrema atque exteriora algent, interiora vero uruntur; *assodes*, quam nausea summa et perpetua corporis iactatio distinguit; *typhodes*, quae cum ingenti aestu et

stupore coniungitur; *causus*, sive *febris ardens* (4), in qua calor intolerabilis et sitis inexplebilis hominem angit; *elodes*, sive *sudorifera*, quod perpetuis sudoribus ea detentus diffluit, dicta; *phricodes*, in qua medium aestum subitum frigus intercipit; *lyngodes*, id est *singultuosa*, a singultu nomen habens, aliaeque similes (5).

(1) *Epid. VI p.* 1127, *edit. Foesii.*
(2) *De febr. different. cap. V.*
(3) *Rat. medend. P.* 2. *p.* 165.
(4) *Causi*, sive *ardentis febris* meminit HIPPOCRATES (*lib.* 3. *epid sect.* 3. *Hist.* 1.) si cl. LE ROY iudicio standum est, uti vehementiores cuiusdam febris gradus, non uti peculiaris alicuius febris, genere distinctae. Generatim enim hac voce usus esse videtur, ut febres acutissimas mortiferasque significaret. Paulatim vero factum est, ut *ardentes* demum a plerisque vocarentur, quas *summus ardensque calor et sitis inexstinguibilis* comitatur (*Mémoir.* 2. *sur les fievr. nigues p* 232., *et seq.*). Quare monet idem LE ROY, prognostica HIPPOCRATIS ad febres ardentes spectantia universim de quacumque febre acuta intelligenda esse, non de peculiari specie, quam ipse nec posuerat, nec indicaverat. Sunt tamen quaedam loca apud HIPPOCRATEM, quae docere videntur, ab eo descriptum sub hoc nomine fuisse quandoque peculiare quoddam febris acutae genus, ut ostendam in *not.* 1. ad §. CCCCXIX.
(5) De his procul dubio, nec iniuria, loquitur cl. QUARINUS, ubi ait: *plurimae apud auctores sunt febrium divisiones, sed* FERNELIUS *asserit, symptomata saepius pro ipsis morbis curari, adeoque plures, quam natura fecit, morbos confingi a quibusdam. Et* TISSOTIUS *notat, enormem febrium catalogum medicinae progressibus obstare, nullatenus vero morborum numerum augere. De medend. febrib. cap.* 1. *p.* 4.

§. LVI.

Divisio in exanthematicas reprobatur.

Vitio non absimili laborat alia febrium divisio, qua in *exanthematicas* et *non exanthematicas* a quibusdam partiuntur, qua partitione febribus perperam accensentur morbi, qui minime ad eas pertinent, aut febrium symptomata et accidentia pro tot febrium generibus accipiuntur; quo fit, ut febrium numerus praeter naturae modum immodice increscat. Nam exanthemata vel primaria, vel, ut vocant, essentialia sunt, vel secundaria. Primi generis universim habentur variolae, morbilli, purpura scarlatina, urticata, interdum milia-

ris et peticulae, et plerumque erysipelas, aliique morbi exanthematici, quos febris modo antecedit tantum, modo etiam comitatur, modo nec antecedit, nec comitatur, imo quandoque, exanthematis facta eruptione, febris, si qua antecesserat, prorsus deserit, et nihilo tamen minus exanthema, sive morbus primarius permanet, et prout eius fert natura, pergit ad suum terminum decurrere. Istiusmodi morbi, etsi plerumque febriles, a clinicis prudentioribus nosologisque peritioribus e febrium classe excluduntur, et quidem iure optimo. Ad secundaria vero exanthemata quod attinet, haec, meo quidem iudicio, distingui debent in critica, in symptomatica atque in epigenomena, prout nimirum morbum cui superveniunt, vel levant et solvunt, vel nec levant nec solvunt, aut deteriorem reddunt, vel cum priore morbo, cui accedunt, uti novum malum superveniens complicantur; nempe quando exempli causa variolae, aut morbilli, aut miliaria puerperio, aut febri cuicunque sese immiscent. Primaria iterum nec critica, nec symptomatica proprie dici possunt, quia alias *criticum*, *symptomaticum*, et *morbus* unum idemque esset, quod contradictionem iuvolvit, sed rectius benigna, regularia, vel maligna atque anomala appellanda sunt; cum critica esse, vel symptomatica secundariis tantummodo (1) conveniat. Itaque si primaria exanthemata a febrium generibus secernenda sunt, quanto magis ab iis aberunt secundaria uti peticulae, et miliaria, quae febrium accidentia sunt? Notum enim est, peticulas, miliaria aliaque exanthemata quibuscumque febribus tam continuis, aut remittentibus, quam intermissionem habentibus, cuiusque typi interdum supervenire, earumque gradus, complicationes, aut differentias quasdam facere, quin genus ipsum febris quidquam mutetur. Ideoque cum singulis fere febribus communia esse possint, non genus aliquod peculiare et multo minus classem ullam, quae ex variis generibus notam fixam et stabilem communem babentibus constitui solet, unquam efficient. Exanthemata autem, cum instabilia ac incerta sint, et modo adesse, modo abesse possint, notam huiusmodi communem, qua in classem febres coalescant, praebere nequeunt. Alias unum idemque genus ad utramque classem spectaret.

(1) Si ad huiusmodi distinctiones ab ipsius naturae sinu petitas animum advertissent medici Vindobonenses, nec *criticum* et *symptomaticum* in alium, quam decet, sensum adhibuissent, nulla inter ipsos de exanthematis, an nempe critica, aut symptomatica, cum febribus superveniunt, dici debeant, disceptatio ceterum interminabilis exorta esset.

§. LVII.

Nec Hippocratis arridet divisio.

Neque pro peculiaribus febrium generibus aut speciebus habendae illae sunt, quas Hippocrates (1) vocavit *mordaces*, in quibus nimirum calor manum tangentis quodammodo mordet et pungit; aut *mites*, in quibus calor mitior est, et non ita mordax, nec ita acer. Neminem quippe fugit, varium caloris gradum varietatem solummodo facere; quantitatis enim diversa ratio, ut convenit inter omnes, per se nec genus, nec speciem mutat, nec facit. Idem dicendum arbitror de iis, quae apud eumdem medicinae parentem dicuntur *increscentes*, *acutae*, *ardentes*, *rubicundae valde*, *praepallidae*, *lividae etc.* Ut enim tres priores gradum intensionis et magnitudinis duntaxat enuntiant, sic posteriores coloris varietatem unice exprimunt. Nemo autem a magnitudine, aut intensione, aut a coloris variatione sua genera, si de febribus sermo sit, duxerit confectique.

(1) *Epid. l. VI.*

§. LVIII.

Differentiae Galenicae.

Galenus *essentiales* febrium differentias a *subiecto*, quod vocant, caloris morbidi, unde febres oriri putabat, deducendas existimavit. Quod vero eas deinde non a calore, in quo praeter naturam nuclo *essentiam* febris (§. IV.) posuerat, petere voluerit, vitio sane ei vertitur a nonnullis. Verum ipse, postquam iuxta Hippocratis mentem differentias a calore ductas recensuit, videtur satis bene se purgare hisce verbis. *Differentiae vero caloris, et ex eo, quod maioris minorisque rationem admittat, sumuntur, et ab ipsa materia in*

qua calor ille praeter naturam existit, et ab ipso movendi (1) *modo.* Et statim in sequenti textu addit: *Quae vero differentiae a materia sumuntur, in qua calor ille praeter naturam consistit, maxime propriae caloris praeter naturam differentiae sunt: sive corpus ipsum cordis prehenderit, sive humores conditos in ipsius ventriculis.* Quare omnes, quotquot eius vestigiis institerunt, universam febrium multitudinem diviserunt in *ephemeras*, *hecticas* et *humorales*, priores a spiritibus (2), alteras a solidis partibus praeter naturam incalescentibus, postremas ab umoribus putrescentibus derivantes. Ideo has etiam *putridas* generatim nominarunt. In his porro calorem a putredine humores non quidem universos, sed ex parte tantum corrumpente proficisci credebant. Perfectam enim atque absolutam putredinem nec in fluidis, nec in solidis partibus existere posse, vita superstite, probe noverant.

(1) *De differ. febr. l.* 1. *cap.* 1. *text.* 4.
(2) Galenus (*De diff. febr. l.* 2. *cap.* 9.) ephemeras fieri a sanguine nec putrescente, nec *putrefacto*, sed *tantummodo calefacto* docuit; ab hoc vero *calefieri spiritus*, et sic ephemeram gigni.

§. LIX.

Differentia a peculiari humore putrescente quaenam?

Cumque in *humoralibus* febribus varia caloris *subiecta*, nempe totidem, quot humores agnoscere cogerentur, alias atque alias pro *subiectorum* putrescentium diversitate earum divisiones instituerunt. Hinc a sanguine putrescente *synocham* sive *synochum*; a bile *tertianam* intermittentem, continuam et *causum*; a pituita salsa, acida et vitrea *epialam*, ab insipida *quotidianam* tam continuam, quam intermittentem; a melancholia *quartanam* et *tetartophyam*; a bile et pituita simul mixtis *hemitritaeum*, sive *semitertianam* oriri asserebant (1). Verum facile cuiquam rem perpendenti constabit, putredinem, ipsis etiam fatentibus, tantam in eiusmodi febribus non esse, quae calorem febrilem excitare possit; utpote qui interdum tantus plane est, ut ab ea nullo derivari modo queat; deinde hypotheticum fictitiumque videri, spiritus modo, modo tantum habitum

excalescere; vel hunc, vel illum humorem peculiarem putrescere, atque adeo hoc vel illud febris genus putrescendo movere; demum nullam intercedere connexionis rationem inter pituitam v. gr. et quotidianam, inter melancholiam et quartanam etc., quando etiam quatuor illos humores, quales Galenici in sanguine et corpore animali confixerunt, existere revera concederemus. Praeterea cur, quaeso, una eademque febris intermittens multiplici adeo ratione varietur, ut modo quotidiana in tertianam, mox in quartanam; modo tertiana aut quartana in quotidianam vertatur, et saepissime eiusmodi vices subeat, si unus cuique febris generi tantum humor dicaretur? Quem porro humorem quintanis, sextanis, septanis, octanis, nonanis aliisque longiora intervalla habentibus assignabunt? Num eas, ut obiectionem effugiant, cum GALENO in dubium revocare audebunt? At obstant innumera auctorum fide dignissimorum testimonia; obstat perspicacissimi atque in rebus diiudicandis viri longe celeberrimi, MORGAGNI nostri auctoritas, ut infra (§. LXIV.) patebit.

(1) Antiquam esse opinionem, ait GALENUS (*de differ. febr. l. 1. cap. V.*), *omnem febrem consistere ex humorum putredine*, et in ea versari eos, *qui ab Athenaeo fluxerunt*, non obscuros quidem viros *in hac arte*. Sed ipse ibi excipit *diurnas sive ephemeras*.

§. LX.

Differentiae rationi magis consonae.

Quas ob res dimissis huiusmodi febrium divisionibus et differentiis, praeteritisque aliis bene multis (1), quae licet a probatissimis scriptoribus proferantur, non tamen pluris quam superiores aestimandae nobis videntur, ad eas continuo transeo, quae mihi magis probantur. Probantur autem divisiones, quae e naturae ipsius quasi sinu promuntur, et certis quibusdam notis, quae primo statim adspectu observanti se offerunt, sensibusque nostris subiectae sunt, adhaerent (2). Si enim ex symptomatum observatione peti debeant, quemadmodum nonnulli volunt, non nisi morbo iam provecto atque adulto innotescent, quia saepe symptomata, unde desumendae sunt, inter initia non profunus exseruntur.

Ac primum quidem compertum est, omnes, quotquot existunt, febres vel toto sui cursus tempore continenter durare, vel aliquod subinde spatium relinquere a febre vacuum. Priores a CORNELIO CELSO *assiduae*, a nostris *continuae*; posteriores *intermittentes* appellantur. Prima ergo et generalissima omnium febrium partitio erit in *continuas* atque *intermittentes* (3).

(1) Scriptor anonymus, in tractatu *de curatione generali febrium*, divisit febres in *inflammatorias*, *intermittentes* et *nervosas*. Sed deinde rejectis *inflammatoriis*, ut symptomaticis, retinet tantummodo reliqua duo genera, *intermittentium* videlicet et *nervosarum*, sub quorum primo comprehendit etiam *remittentes*. At *remittentes* verae et primariae non recte sub genere intermittentium, quantum equidem iudicare possum, comprehenduntur, quia, ut iure animadversum est a GORTERO (*Compend. Med. Tract.* 52), et natura et causa et curationis modo ab intermittentibus omnino differunt, quod infra patebit. Nervosarum quoque genus ita late extendit, ut nulla per ipsum sit febris non intermittens, quae *nervosa* non habeatur. Qua in re quantum a vero discedat, quisque intelliget ex iis, quae deinceps dicentur, nisi velit omnes febres nervosas esse, quia nervi in ipsis afficiuntur: sed tunc etiam *intermittentes* nervosis erunt adnumerandae. Praeterea idem anonymus excludit *continentes* omnes, quod minime ab aliis conceditur, nec reapse concedi potest, ut suo loco ostendetur. *Comm. med. e filosof. d'Edimb. T.* 1. *P.* 1. *cap. V. ed. Ven.* Video etiam a quibusdam divisi febres in *intermittentes*, in *inflammatorias*, in *putridas* atque in ex his *compositas*. Verum complures sunt febres, quae neque intermittunt, neque *inflammatoriae* neque *putridae* vere sunt, saltem eo sensu, quo hodie huiusmodi voces accipiuntur. Quo igitur loco eas disponendas iudicabunt?

(2) Non desunt, qui divisiones febrium ab earum *essentia* aut a *causis* deducunt. Sed *essentia* febrium et causa efficiens non una est omnibus, variatque, prout variant theoretica systemata medicorum. Cum igitur hypothesim sapiant huiusmodi divisiones, incertis omnino et dubiis innituntur fundamentis, multisque erroribus occasionem suppeditant. Tomus etiam, vir alioquin doctus atque illustris, (*Specim. inaugural. de duplic febr. indole. Hafniae* 1769 *p.* 19. *et seq.*) laudat divisionem a causis atque a curandi ratione ductam, quam Britanni plerique, ut GREGORYUS, HOMIUS, WHYTTIUS, HUXHAMIUS, FORDYCIUS, BROCKLESBYUS, PRINGLIUS aliique amplexi sunt. At causae, in primis internae, quas hic intelligunt, vel penitus latent, vel obscurae et dubiae, aut hypotheticae, ut dicebam, plerumque sunt. Si unquam tamen sciri possunt, quod interdum evenit, externis facem praeferentibus, hac potius generum et

specierum differentias efficient, quam summa divisionum capita, et sic dirigendae curationi opportuna erit earum cognitio. Nec nuperrima febrium divisio, quam dedit JOHANNES VEISZ in *Tentamine inaugurali Pyretologiae practicae, Vienn* 1780. edito, in *inflammatoriam*, *biliosam*, *pituitosam*, *variolosam*, *morbillosam*, *intermittentem etc.* magis arridet; quia nimis hypothetica est adeoque fallax, utpote magnam partem a causis desumpta. Accedit, quod variolae, morbilli aliique morbi exanthematici febriles febrium numero perperam adscribuntur.

(3) Olim febres intermittentes ab anni temporibus dividebantur in *vernales* et in *autumnales*, id quod fecerunt post SYDENHAMIUM plerique alii et faciunt adhuc. Hodie vero etiam *continuae* ratione anni temporum, quibus infestant, dividi passim solent in *vernales*, *aestivas*, *autumnales* atque *hiemales* sive *hibernas*; non quidem, ut ego arbitror, quod illae ipsae, quae sunt ephemerae, aut synochi, aut gastricae, aut tritaeophyae in una anni tempestate, in alia aliam naturam acquirant et *essentialiter* discriminentur, (sunt enim semper eaedem), sed quod exiguas subeant varietates cum ob causas manifestas, unde gigni videntur, tum ob modum et rationem, qua solvuntur. Hinc cuilibet generi adicitur epithetum denotans tempus anni, quo ab aliis eiusdem generis, sed temporis diversi distinguantur. Sic PRINGLIUS, exempli causa, *febrem* quamdam, quam a causa *biliosam* appellavit, a tempore vocat *remittentem aestivam* aut *autumnalem*, quae nimirum aestate aut autumno infestat et corripit, et sic deinceps. Observatum reapse est, eas febres, quae verno tempore ingruunt, plerumque, at nequaquam semper, cum diathesi sanguinis inflammatoria coniungi; quae aestivo, cum bile depravata copulari aut ab eadem proficisci, et magis ad putridam naturam vergere; quae vero autumno, tam a flava quam ab atra bile foveri; hiemales demum catarrhalium et rheumaticarum indolem potius frequentiusque assumere. Quam ob causam GRANTIUS (*Recherch. sur les fièvr.*) vernales *inflammatorias*, aestivas *biliosas*, autumnales *atrabilares*, hiemales *pituitosas* esse universim putat. Verum divisio haec a quaternis fictitiisque veterum humoribus capta nec tuta est, nec falsi expers. Adde, hiemales a PRINGLIO non *pituitosas*, sed *inflammatorias* sanguineasque habitas curatasque fuisse.

§. LXI.

Continuae dividuntur in continentes, remittentes, et compositas.

Cum vero continuarum motus in quibusdam aequabilis sit et pene uniformis, in aliis dispar et modo invalescens, modo certis intervallis subsidens, sic ut aliae uno fere circuitu contineri, et toto sui cursus tempore eumdem ferme motus tenorem observare videantur;

aliae vero, etsi nullam intermissionem habeant, statis tamen quibusdam temporibus sese remittant et iterum ingravescant, quasi ex pluribus circuitibus plane distinctis (1) constarent: sequitur, natura ipsa praemonstrante, ut continuae febres perspicuitatis causa subdividi adhuc debeant in *continuas simplices*, sive unius circuitus, et in remittentes, sive ex pluribus circuitibus nulla intermissione discretis coalescentes, aut *compositas*. Illae peculiari nomine *continentes* (2), item *conclusae* a nostris, a Graecis *synochi* vocari solent; hae *remittentes* aut *synecheae*.

(1) Galenus (*de differ. febr. l. 2. cap 2.*): « *Continuarum vero*, inquit, *quae ex flava bile consistunt, duplex genus est: unum quidem earum, quas synochs, id est continentes appellantur, quarum omne tempus una accessio est ab initio usque ad finem; alterum earum, quae nomine generis continuae dicuntur, et multis particularibus circuitionibus continentur.* »

(2) Continentium uniformitas huiusmodi tamen est, ut pro vario decursus tempore ipsae vicissitudinibus, quibus reliqui acuti morbi subiiciuntur, non careant. Initio enim mitius affligunt, progressu ingravescunt, deinde eodem ferme in gradu persistunt, demum inclinant et defervescunt, donec sensim desinant. Interdum alio incedendi modo circuitum suum absolvunt. Nam aut in eodem ferme gradu permanent, aut semper increscunt, aut post primum impetum in dies remittunt, donec ad finem perveniant; quod in primis veteres tum usuvenire memoriae prodiderunt, quando breviores sunt. Quocunque autem modo processerint, una ferme accessione eas contineri perhibent; quamquam non desint medici percelebres, inter quos Cullenius (*Gener. morb. cl. 1. ord. 1. sect. 1.*) et Anonymus Anglus (*Comm. medic. e filos. d'una comp. di med. d'Edimb. T. 1. L. 1. cap. V.*) et Brsadelaus (*De febr. partit. §. V.*) aliique, qui febres *continentes* existere negant. Nos vero cum Galeno eas non modo ponimus, verum etiam propugnamus. Qua vero ratione huiusmodi vox accipi debeat, et quae continuitas his tribui possit, dicemus tum, cum speciatim de hac febrium parte agendum erit.

§. LXII.

Remittentium differentiae genera. — Differentiae intermittentium.

Accessiones autem circuitusque, ex quibus constant *remittentes*, vel statis et certis quibusdam horis diebus-

ve redeunt, vel vagis inordinatisque. Si primum, *continuae periodicae* et, prout singulis, vel alternis, vel quartis diebus exacerbantur, *quotidianae* aut *tertianae, quartanae continuae* dicuntur; si alterum, *erraticae*. Hoc ipso nomine *periodicarum* aut *erraticarum* donantur *intermittentes* etiam, prout ordinatis accessionibus aut vagis et sine ullo typo aut ordine suas vices obeunt. Hinc (§. LX. LXI) sponte veluti sua profluunt illae tres principes differentiae febrium, *continentium* videlicet, *remittentium* et *intermittentium*, quas veteres non modo, sed posteriores (1) etiam propria experientia iam cognovere. De singulis enim generibus et speciebus, quae ad quamque earum pertinent, accuratius distinctiusque agam deinceps suis locis. His tribus quartam differentiam adiungi aequum est, quae *compositas* sive, ut alii nominant, *proportionatas* sive *complexas* aut *complicatas* comprehendit. Frequens enim observatio est clinicorum, febres quasdam persaepe occurrere, quae ex continuis et intermittentibus, aut ex continuis simplicibus et remittentibus multifariam connectis et confusis coalescunt. Has igitur cum earum praecipuis differentiis quarto loco exponemus.

(1) In posterioribus non ultimum obtinent locum JENSENIUS, HAENIUS, SAUVAGESIUS, LINNAEUS, VOGELIUS aliique non pauci ex nostratibus.

§ LXIII.

Ordo, quo febres omnes explicabuntur.

Sic in quatuor omnino partes commodissime ab ipsa natura diducitur universa febrium cohors. Quoniam vero ordinis ratio, quo res pertractantur, plurimum habet utilitatis, et saepe etiam discentibus adiumento est, exordiar primum ab *intermittentibus*, deinde ad *continentes* descendam, ab his ad *remittentes* progrediar, et demum *compositas* persequar, ut totam febrium tractationem absolvam. Hunc enim ordinem tironibus commodiorem esse censeo praestantioremque alio quocunque, utpote qui a simplicioribus notioribusque febrium generibus ad magis composita, aut obscuriora, aut minus perspecta gradum facit, et ma-

nu veluti ducit. Profecto si quis attente considerarit seorsum unamquamque intermittentis febris accessionem et multo manifestiora eius tempora initii, augmenti et remissionis, imaginem brevissimae et simplicissimae febris omnibus numeris absolutam sibi comparabit. Deinde si mentem converterit ad febres *continentes*, quae pariter una accessione continentur, videbit inter utramque summam affinitatem incessus et progressionis, hoc solo discrimine, quod in continentibus accessionis tempora, nempe initium, augmentum et remissio, non ad horas aliquot sed ad dies plures hebdomadesque producuntur, neque febris, cum semel finem attigerit, redit per vices, ut intermittens. His animadversis, si sibi fingat, intermittentium accessiones sibi ipsis appropinquari, contiguas fieri et coniungi, expeditissimum ei erit in *remittentium* notitiam penetrare. Nec valde laborabit, ut quae ex tribus illis generibus fiant complicationes, intelligat.

PARS PRIMA

DE
FEBRIBUS INTERMITTENTIBUS

§. LXIV.

Varia genera intermittentium.

Febris quando ita accedit deceditque, ut inter unam alteramque accessionem vera et perfecta integritas relinquatur, tunc intermittentis, ut supra dictum (§. LX.) est, nomen adipiscitur. Varia autem sunt genera intermittentium, a vario typo sive ordine accessionum integritatisque profecta. Si enim quotidie accessiones fiant, sibique et tempore et gradu et duratione respondeant, *quotidianam*; si alternis diebus solum, *tertianam*; si quarto quoque die, *quartanam* efficiunt. Haec praecipua et frequentiora earum genera peculiarem postulant animadversionem, sic ut de singulis seorsum agere oporteat. Non desiderantur tamen apud medicos exempla *quintanae*, *sextanae*, *septanae*, *octanae*, *nonanae*, et longioribus etiam intervallis discretarum; quamquam Galenus (1) praeter *quintanam* et quidem obscuram, nullam aliam viderit unquam, et Werlhofius (2) et Senacius (3) propendere videantur ad opinandum, eas vel erraticas febres esse, vel ad tertianas et quartanas, quarum accessio aliqua deficiat atque intermittatur, modo anticipantes, modo posticipantes referendas esse; ex eo fortasse, quod eorum hypotheticae typorum explicationi

non viderint, qua ratione accommodari possent (4). Sed, ut recte animadvertit Morgagnius (5), febres *longiora intervalla* habentes, quoniam saepe quartanis succedunt non ideo pro *quartanis habendae* sunt, quarum longiora reddita sint *intervalla*, *nisi quartanas pariter*, *cum succedunt tertianis*, *pro tertianis*, *quarum tardiores facti sint reditus* contra ac iam constitutum est, *habere velimus*.

(1) *De diff. febr. l. 1. cap 5. sub fin.*
(2) *Observat. de febrib sect. VI. §. IV.*
(3) *De recondit. febr. intermitt. et remitt. natura. l. 1. cap. 1.*
(4) Galenus fictitias fortasse habuit *sextanas*, *septanas*, *octanas*, *nonanas etc.* quod nullus ei humor superesset, cuius putredini earum originem tribueret. Werlhofius vero desperabat, se earum periodos explicare posse ex aliqua earum hypothesium, quas ipse memorat, et potissimum ex aestu aeris interni et externi, aestui maris non absimili, quem ad explicandas aliarum periodicas reversiones commodiorem probabilioremque reputaverat. Senacius denique ideo de iis ambigebat, quia eas nunquam viderat, quasi necesse sit, unum hominem cuncta, quae paucis videre contingit, vidisse.
(5) *De sed. et caus. morb. epist.* 49. *n.* 36.

§. LXV.

Quintanae, *sextanae*, *septanae*, *etc.*

Ne tamen quis sibi persuadeat, me hîc plus auctoritate et probabili argumento pugnare, quam factis et experientia, quae una in hac quaestione consulenda est, non omittam in rei confirmationem testimonia producere clinicorum, quibus, ut opinor, sic evincam, ut nullus locus de huiusmodi febribus dubitandi sit reliquus. Quod dum praestare aggredior, si copiosiora et plura quam soleo, videar monumenta conquirere, nolim id affectatae cuiusdam eruditionis studio, a quo vehementer abhorreo, sed rei ipsius dignitati tribuatur. Itaque *quintanam*, *septanam* et *nonanam* Hippocrates (1) memoravit. *Quintanae* etiam Tulpius (2) in chirurgi cuiusdam filia octodecim mensibus distinctissimo et nunquam intermisso circuitu perdurantis mentionem facit, eamdem multoties vidit Avicenna (3), aliquando etiam Gemma (4), Werlhofius (5), Swietenius (6), Forestus (7), Tissotius (8), Sachsius (9), Panarolus (10), Marcel-

lus Donatus (11), Jo. Arculanus (12) aliique (13). *Sextanae* et *octanae* exempla referuntur in *Ephemeridibus naturae curiosorum* (14). *Sextanam*, etsi rarissimam omnium, ut a se visam et totam per hiemem ordinatos circuitus habentem describit Zevianus (15), et ante eum Gentilis testatur a se quoque observatam (16). *Septanam* non modo Hippocrates (17), verum etiam Thomas a Veiga (18), Sponius (19), Rhodius (20), Boerhaavius (21), Morgagnius (22), Werlhofius (23), Tissotius (24) commemorant. *Octana* crebrius occurrit, eamque observarunt Sim. Schultzius (25), diuturnam atque exquisitam in Iudeo Amatus Lusitanus (26), Petr. Salius Diversus (27), Ballonius (28), Ettmüllerus (29), Paulinius (30), Pomp. Caimus (31), Caprilius (32), Sponius (33), Nigrisolius (34), Salmuthus (35), Werlhofius (36), Riedlinius (37), Harnius (38), Tissotius (39), Hagendornius (40), Razoux (41) atque alii complures. *Nonana* post Hippocratem non praetervisa est a Zacuto Lusitano (42), a Werlhofio (43) atque ab Avicenna, qui tamen de ea meminit ex fide amici cuiusdam (44). *Decimanam* biennium durantem refert idem Zac. Lusitanus (45), et Gilb. Anglicus (46). *Quindecimanam* Gentilis, teste Nicolao Florentino (47), Rhases (48), Ballonius (49), Nigrisolius (50) et, quod mirum est, ipse Werlhofius tam *quatuordecimanam*, quam *quindecimanam* propria observatione confirmat (51). Nec de his dubium ullum cuiquam superesse potest, utrum certa et constanti periodo vere tales sese ostenderint.

(1) *Epid. l. 1. sect. 3. text. 2.*
(2) *Observ. medic. l. 3. c. 52.*
(3) *Canon. l. 4. Fen. 1. tract. 2. c. 67.*
(4) *Cosmocrit. l. 1. cap. 1.*
(5) *De febrib. sect. VI. §. IV.*
(6) *Comm. in Boerh. §. 746.*
(7) *Obs. et curat. medic. l. 3. observ. 43.*
(8) *Avis au peupl. T. I. chap. XVIII. §. 251. edit. Lausann. 1766.*
(9) *Nov. Act. Nat. Curios. T. I. observ. 98. p. 388.*
(10) *Observ. med. Pent. 2. observ. 45.*
(11) *De med. hist. mirab. l. 3 cap. 14. p. 191. et seq.*
(12) *Comment. in Avicenn. text. supra citat.*

(13) *Ephem. N. C. Cent* 1. *p.* 195. *et Append. Cent. VII. p.* 308.
(14) *Cent. VIII. observ.* 10.
(15) *Nuovo font. da cavar pronostic. P.* 1. *pag.* 27.
(16) *Comment. ad text. Avicenn. supra allegat.*
(17) *l. c.*
(18) *Comment. in cap.* 4. *l.* 2. *De differ. febr. Galeni.*
(19) *Observ. de febr. quaestion.* 9.
(20) *Cent* 1. *Observ. observ.* 18.
(21) *Swieten. teste in comment. l. c.*
(22) *De sed et caus. morb epist.* 47 *n.* 36.
(23) *l. c.*
(24) *l. c.*
(25) *Apud Bonet. Med. septentr. T.* 2. *l.* 5. *p.* 194. *et Miscell. N. C. ann.* 4 *et* 5. *p.* 58.
(26) *Cent. VII. curat.* 75.
(27) *Annot. in lib. Donat. Ant. ab Altomare de med. human. corp. malis cap.* 12.
(28) *Epid. ed Ephem. l.* 2. *constit. vern. et aestiv. ann.* 1576. § *XIV.*
(29) *Oper. omn. T.* 2. *P.* 1. *Colleg. practic. prax. spec. l.* 1. *sect.* 15. *cap.* 2. *p.* 255., cui eam videre contingit quovis die veneris redeuntem.
(30) *Ephem. N. C. Dec.* 2. *Ann.* 5. *append. p.* 39., *observ.* 64.
(31) *Rhod observ. citat.*
(32) *De febr. putrid. l.* 2.
(33) *l. c.*
(34) *Ad Sponium not.* 3.
(35) *Cent.* 3. *observat.* 13.
(36) *l. c.*
(37) *Linn. med. med. ann.* 4. *Decembr. obs.* 18.
(38) *Divis febr. divis.* 4. *p.* 9.
(39) *l. c.*
(40) *Cent.* 2. *obs.* 57.
(41) *Tabl. nosolog. et météorolog. Avril.* 1759. *p.* 150.
(42) *Prax. med. l.* 3. *obs.* 34.
(43) *l. c.*
(44) *l. c.*
(45) *l. c.*
(46) *Comp. de febr. l.* 1.
(47) *Tr.* 2 *summ.* 4. *distinct.* 5. *cap.* 5.
(48) Referente Foresto *l.* 3 *observ.* 43. *schol. p.* 170.
(49) *l. c.*
(50) *l. c.*
(51) *l. c.* §. *XXXIV.*

§. LXVI.

Bimestres, trimestres, annuae.

Hos ultra fines (§. LXIV. LXV.) quae excurrunt, longioresque adhuc periodos obeunt, uti *menstruae*, *bimestres*, *trimestres*, *annuae* aliaeque huiusmodi febres, ab auctoribus recensitae, non videntur hic locum habere, quia rectius fortasse ephemeris aequiparantur. *Menstrua* mulieribus circa catameniorum tempus, viris vero imminente haemorrhoidum fluxu obvenire consuevit; quanquam citra hasce causas incidere eam quandoque auctor est SANCTORIUS (1). *Trimestrem* alii non pauci meminerunt. Hac circa magnas anni temporum mutationes corripi solebat BALLONIUS (2), qui nonnulla etiam *annuae* exempla evulgavit. *Annuam* etiam ab HAENIO (3) curatam legimus.

(1) Refer. HAENIO *Thes. de febr. division. divis.* 4. *pag.* 10.
(2) *Consult. medic. l.* 1. *n.* 48.
(3) *L. c. pag.* 10. §. 14.

§. LXVII

Periodicae, erraticae, vagae. — Universales, et particulares sive topicae. — Larvatae.

Quaenam *periodicae* et quaenam *erraticae* dici soleant, supra (§. LXII.) indicatum est. *Periodicae* videlicet certum accessionum ordinem certamque periodum observant, contra *erraticae* nulli se ordini aut typo obstringunt, sed de uno in alium saltitant; ad quas spectare videntur *vagae*, illae nempe, quae inter erraticas magis adhuc errant, et nullius typi similitudinem unquam retinent. Quemadmodum vero typi ratio ordinata vel inordinata *periodicas* vel *erraticas* facit, sic partium, quas febris prehendit et tenet, diversitas novum genus discriminis affert. Nam quamvis ut plurimum febris totum corpus occupare consuerit, et ideo morbus *universalis* habeatur, interdum tamen unam tantam partem, quod quidem rarissimum est, corripit afficitque. Hinc *intermittentes febres* possunt dispertiri in *universales*, et in *topicas* sive *particulares*. In his poste-

rioribus, ut testes sunt Cnoeffelius (1), Jacobaeus (2), Bergius (3), Swietenius (4) aliique, modo brachium unum, modo crus, modo hypogastrium, modo dimidium corporis periodice omnibus aut plerisque intermittentium febrium symptomatibus corripi et infestari, novum non est, nec insolens. Ad hoc *topicarum* genus omnino transferri debent etiam illae, quas *larvatas* nonnulli vocant. Dicuntur autem *larvatae*, quod sub aliorum specie morborum sine ulla sensibili febre, saltem quae universum corpus comprehendat, periodice recurrunt, cuiusmodi sunt hemicraniae periodicae, ophthalmiae, odontalgiae, dolores colici, cardialgiae, asthmata, epilepsiae, hysterismi, chorea S. Viti aliique affectus typum quotidianum, tertianum, aut quemcunque alium habentes, quanquam, si libere loquar, hi ad morbos potius periodicos, quam ad febres reduci soleant. Quia tamen ut febres intermittentes cortici peruviano cedunt, et in parte, in qua insident, febrilia saepe symptomata percipiuntur, motus v. c. arteriarum auctus, dolor, calor, tremor aliaque huiusmodi; idcirco pro *larvatis* febribus et *topicis* haberi quodammodo possunt.

(1) *Ephem. N. C. dec.* 1. *ann.* 3. *observ.* 205. *pag.* 381.
(2) *Act. Hafniens. Vol.* 1. *observ.* 119.
(3) *Act. Suecic. Vol. XVI. Trimestr.* 4.
(4) *L. c.* §. 757. *Medic. Essays. T.* 1. *pag.* 295. *et T.* 2 *p.* 305 *Journ. de Méd. T. XXIV. p.* 60. *etc.*

§. LXVIII.

Divisio in vernales et autumnales — Depurativae et corruptivae.

Sed quocunque demum ordine aut modo procedant febres intermittentes, ab anni certe tempore, quo potissimum incipiunt, aut frequentiores sunt, aliae *vernales*, aliae *autumnales* dicuntur. Illae, adnotante Sydenhamio, a februario ad augustum, hae ab augusto ad februarium extenduntur, atque uti vario plerumque more et symptomatum apparatu differunt, sic varium etiam exitum variamque durationis tempus habent. *Vernales* passim mitiores breviores que habentur, quanquam neque semper, neque omnes tales revera sunt; *autumnales* contra graviores diuturnioresque. Utraeque autem sibi invicem succedunt, adventuque suo plerum-

que, at non semper, se mutuo fugant Vidi enim saepenumero vernalibus exorientibus autumnalium symptomata adhuc caput efferre, aut autumnalibus ingruentibus vernarum naturam servari. Ab ipsa quoque observatione petita est alia distinctio harum febrium in *depurativas*, ut loquuntur, sive *perfectivas*, et in *corruptivas*. Priores ideo sic appellantur, quia sanguinem a febrili fomite sive materie in quavis accessione ita liberant, ut eiusdem nihil intus remaneat, paulatimque quidquid vitiosi in sanguinem subinde irrepsit, aut in ipso sanguine evolvitur, iterum expellunt aut emendant, sanitatemque tuto et cito restituunt. Posteriores vero fomitem non ex toto subigunt, neque eliciunt, sed novam semper materiam fomiti suppeditant, aut sanos humores aut solidas partes ita depravant, commutant, aut enervant, ut tota corporis oeconomia et constitutio ruat in deterius. Quare a primo febrium genere corpus et purius et sanius redditur, ab altero magis magisque inficitur, dissolvitur, atque ad alios morbos peiores prochvius fit et promptius.

§ LXIX.

Benignae et malignae.

Nec est silentio praetereundum, febres intermittentes in *benignas* dividi et in *malignas*, sive rectius *perniciosas*, quae a *corruptivis* gravitate et celeritate periculi quam maxime differunt. *Malignarum* autem duplex genus in primis statuitur ex Francisci Tortu, viri experientissimi, sententia atque (1) observatione; alterum nempe *comitatarum*, quae etsi periodice intermittant, et quietis intervalla, ut benignae, habeant, in accessionibus tamen aliquo periculoso peculiari symptomate stipantur, quo aegrum in vitae discrimen celeriter adducunt, perniciemque eidem minantur; alterum *subcontinuarum*, quae scilicet *nullo peculiari symptomate*, unde etiam *solitariae* dicuntur, sed *multiplici et vario* comitatae intermissione paulatim obscurata et deperdita ad continuitatem acutarum modo *lente* modo *festinanter tendunt*, extensis videlicet ad ipsummet consuetae integritatis quietisque tempus gravibus quibusdam variisque symptomatibus. Benignae porro dicun-

tur illae, quae ab utrisque bisce, sive *comitatis*, sive *subcontinuis* longissime absunt.

(1) *Therapeutice special. lib.* 3. *cap.* 1. *pag.* 123. *et* 124.

§. LXX.

Perniciosae comitatae.

Quoniam vero in *comitatis* (nam de altero genere dicam postea) quaedam symptomata a *colliquatione*, ut aiunt, quaedam a *coagulatione* pendere cl. Tortio visa sunt, idcirco hae febres rursus ab eo in *colliquativas* et *coagulativas* partiuntur. Ad colliquativas referuntur 1. *cholerica* vel *dysenterica*, 2. *subcruenta* vel *atrabilaris*, 3. *cardiaca*, 4. *diaphoretica*, quae tamen *coagulativis* interdum adnumerari posse creditur; ad *coagulativas* vero 1. *syncopalis*, 2. *algida*, 3. *lethargica*, quae *apoplecticas* et *soporosas* aliorum complectitur. Haec sunt praecipua genera *comitatarum* a Tortio nostro et observata et descripta (1). In his tamen non omnes *perniciosae comitatae* continentur. Nam a Mercato, a Mortono, a Morando Morandio, imo ab eodem Tortio aliae atque aliae rariores quaedam recensentur, nimirum *pleuriticae*, *catarrhales*, *rheumaticae*, *colicae*, *arthriticae*, *caecae*, *scorbuticae* et *petechizantes*. His addenda est illa species, quam Manheimii grassari vidit Frid. Casimirus Medicus (2) ob spasmos et convulsiones, quibus stipabatur, *spasmodica* dicenda; itemque illa, quam tumor albus totius cutis quaelibet in accessione sive *paroxysmo* comitabatur, quamque descripsit cl. Stöackius (3). Sed de singulis hisce speciatim alibi.

(1) Mercatus primus fortasse omnium dilucide eadescripsisse creditur, deinde Mortonus et Tortius, quin tamen hi duo, dum observationes suas aggressi sunt, nempe antequam scriberent, alter de altero quidquam nossent. Attamen vestigia quedam harum febrium reperiuntur etiam apud vetustiores scriptores, Avarroam videlicet, Avenzoarem, Vallesium, Mercurialem, H. Saxoniam, Riverium, Sydenhamium, Epiphanium, Donatum, Horstium, Rhodium, Restauranoum Sylvium, Ettmullerum etc.

(2) *Comm. Lips. suppl.* 2. *ad Decad.* 2. *p.* 204.

(3) *Ann. med. secund. p.* 163. *edit. Amstelod.* 1789.

§. LXXI.

Alterum genus perniciosarum, subcontinua. — Subintrans.

Alterum perniciosarum genus, quas *subcontinuas* et *solitarias* TORTIUS vocavit, in una tantum specie, ad *colliquationem* aeque ac ad *coagulationem* prona, consistit, cuius tota ratio in eo posita est, ut, obscurata accessionum periodo, productaque ad integritatis solitae tempus cum periculosis malignisque variis generis symptomatibus febre, in continuam acutam degenerare paratissima videatur. Cum hac vero confundi minime debet illa intermittentium species, quae ad continuitatem quidem inclinat, anticipante nimirum nova accessione ita, ut antecedenti nondum finitae superveniat, sed facile fertur, et manifestas adhuc accessionum periodos servat, nullumque periculum affert, quaeque *subintrans* (1) appellatur. Sed de his modo satis: fusius alibi, ubi singularum historiam, signa et curationem trademus. Hoc unum adiicimus, saepe buiusmodi febres quorumdam anni temporum, tempestatum regionumve proprias esse, proindeque modo *epidemicas*, modo *endemicas* conspici, quanquam interdum etiam *sporadicas* occurrere, non inficiemur. *Malignas* vero sive *perniciosas*, cuiuscunque demum generis sint, cum epidemice debacchantur, contagione in sanos propagari perhibent MEIBOMIUS, LANZONIUS, CLEGHORNIUS, HEUERMANNUS, LAUTERUS, HOFFMANNUS (2). Id autem aut incertum valde, aut sane rarissimum esse crediderim; cum in epidemica quadam gravissima constitutione, quae Bononiae anno 1729 quam plurimos occupavit, nihil contagiosi cl. BECCARIUS (3) invenire potuerit, neque egomet ipse in aliis eiusmodi constitutionibus, quibus interfui non perfunctorie, unquam deprehenderim quidquam, ex quo certi aliquid concludi queat. Causa enim, unde quam plurimi eodem tempore, eodem in loco, eodemque sub tecto febricitant, adeo communis est, ut contagione, qua sani inficiantur, opus non videatur.

(1) TORTIUS *l. c. p.* 130.

(2) Locos videre est apud TREKAM *Hist. Febr. intermitt. Vol. P* 1. *c. V.* §. *XXXIV.*

(3) *Act. physic. med. N. C. Vol. III. obs.* 48. *p.* 142. *et seq.*

§. LXXII.

Tria stadia cuiusvis accessionis.

In omni autem vera et legitima febre intermittente tria tempora sive stadia, quae percurruntur ab unaquaque accessione, considerari solent. Primum est *frigoris*, sive principii, alterum *caloris* aestusque, sive augmenti, tertium *sudoris*, sive remissionis. Alii inter augmentum et remissionem intercedere docent medium quoddam spatium, in quo febris nec crescit, nec decrescit, atque adeo id a stando nomen habet. Sed, quia non facile id percipitur, aut quia cum alterutro confunditur, a nuperis quibusdam omittitur. In *frigore* tres pariter gradus notantur, primus, quando corpus universum, vel aliquae eius partes frigent quidem, sed neque tremit cutis, neque membra concutiuntur, et *refrigeratio* sive *perfrigeratio* vocatur. Si vero cutis corrugetur, et contremiscere videatur, *horror* sive *horripilatio* est, secundumque frigoris gradum sistit. Tertius denique est, si membra quatiuntur atque agitantur, *rigorque* dicitur. Cum omnibus hisce frigoris febrilis gradibus proportionata quaedam coniungitur doloris contundentis totum corpus molesta perceptio.

§. LXXIII.

Cuiusvis stadii descriptio. — Primum stadium

Primum stadium, sive tempus, cui nomen principium est, incipit a crebra oscitatione et membra extendendi cupiditate, quam hodie *pandiculationem* dicunt, quibus succedit lassitudo, gravitas, debilitas totius corporis, pallor et livor, ungues in primis, apicem nasi, labia digitosque occupans; deinde frigus partim verum, partim apparens, dorsi et artuum dolor, tremor, praesertim maxillae inferioris, respiratio difficilis et anxia, pulsus primum rarus, tardus et parvus, postea etiam debilis et frequens, vel saltem celer; nausea, vomitus, sitis, urina aquea et tenuis. Haec durant plus minus ad horam unam aut duas, raro ad tres, quatuor, et rarissime ad sex excurrunt, nisi *algida febris* fuerit.

§. LXXIV.

Stadium secundum.

Remittente sensim frigore, sive primo stadio desinente, calor exoritur, qui paulatim ita increscit, ut acer atque exurens interdum fiat. Huius tamen gradus non semper praegressi frigoris gradui respondet. Respiratio tum liberior evadit, deinde magna et frequens, sed sine anxietate, pulsus explicatur, et sensim magnus, fortis et creber redditur. Supervenit cephalalgia et quandoque leve delirium, sitis perseverat, urina coloratior mingitur; atque haec aliquot horas continuantur, donec ad ultimum stadium fiat transitus.

§. LXXV.

Stadium tertium.

In quo omnia stadii secundi symptomata incipiunt mitescere; cutis mollescit et madet, sudor erumpit e toto corpore calidus et copiosus cum ingenti levamine. Nec rarum est, eodem etiam tempore vomitum alvique fluxum incidere. Urina, quae tunc emittitur, rubicunda et pauca esse solet, sedimentumque deponit lateri contuso simile, unde lateritia vocatur, et tamquam signum intermittentium febrium pathognomonicum a multis habetur. Verum id minime pathognomonicum est; nam interdum ab iis omnino abesse lateritiam hanc urinam vidi, videruntque alii; quo in casu subrufa et subflava apparet cum nubecula, aut enaeoremate, aut alba hypostasi, imo interdum sanorum similis, quae tamen nonnunquam cito perturbatur, et iumentorum videtur. Lenis demum somnus obrepit, e quo, ut excitatur aeger, vix praeter debilitatem aliquid incommodi aut molestiae queritur, beneque habet, et brevi perfecta integritate sive *apyrexia* potitur. Si quid tamen ei superest, quod recte valentem dedecet, id redigitur ad levem capitis dolorem aut gravitatem, sitim, aliquidve symptoma facillime ferendum cum aliqua pulsus perturbatione aut crebritate.

§. LXXVI.

Exceptiones et monita.

Scire autem interest, febres istas non semper a frigore initium ducere. Interdum enim calore protinus se exserunt, quod potissimum fieri solet aestiva calidaque tempestate. Quandoque etiam frigus calori iam incepto invalescentique tantummodo supervenit, nec tunc sudore, ut liquet, finitur accessio (1). Imo nonnunquam accessioni universae finem frigus (2) imponit. Schenckius tertianae cuiusdam meminit, cuius accessiones (3) quasi ordine inverso ferebantur. Exordiebantur siquidem a sudore, quem rigor, deinde calor subsequebatur. Monet praeterea cl. Swietenius (4), tria ista stadia (§. LXXIII. LXXIV. LXXV.) cuiusvis intermittentium accessionis, si cum temporibus febrium continuarum comparentur, magnam habere cum iis affinitatem, primum videlicet stadium sive frigoris respondere incremento aliarum, alterum vigori, tertium vero earumdem remissioni, in qua crisis et solutio morbi fit. Quod si non una accessio, sed omnes cuiusque febris intermittentis simul sumptae considerentur, *tunc eius febris incrementum adesse, quamdiu paroxysmus duratione et numero et vehementia symptomatum proxime praecedentem excedit*, remissionem vero, cum post coctionis signa, quae veteres in huiusmodi etiam febribus (iurene, an perperam, non dixerim) exspectabant, morbus sese remitteret.

(1) Ettmüller. *Oper. omn. T.* 2. *P.* 1. *Pract. prax. specim. L.* 1. *sect.* 15. *cap.* 2. *in octan. n.* 9. Borrichius *Act. medic. Hafniens. Vol. III. observ.* 37.
(2) Frid. Casimir. Medicus *Samml. von Beobachtung.* 1. *Band.* §. 27.
(3) *Lib. VI. p.* 817.
(4) *L. c.* §. 749. 750.

§. LXXVII.

De causis, et primum de propioribus

Iam vero de causis harum febrium aliquid dicamus, oportet. Et primum, ut ab earum causa proxima ini-

tium fiat, obscurissimam et prope impenetrabilem hanc nobis (1) videri, fatemur. Quid de ea GALENICI senserint, iam supra (§. LVIII.) explicavimus. WILLISIUS eam posuit in peculiari sanguinis fermentatione, quae *succum nutritium*, sive chylum, ab ingestis deductum et non satis assimilatum, tamquam *heterogeneum quoddam et non exacte congener* vel subruget, vel foras (2) emandet; SYLVIUS in succo pancreatico ob *stagnationem acidiore* reddito, delatoque ad intestinum duodenum *cum bile* plus minus acri *vitiose* effervescente (3); ETTMÜLLERUS in *fermento praeternaturali salinae*, et quidem *acidae prosapiae*, ventriculo et primis viis ingenito ex vitio digestionis, sive haec a *fermento digestivo*, sive *ab alimento assumpto* depravata (4) sit. Ab his non valde discrepant quorumdam aliorum hypotheses, BORELLII videlicet, JONESII et BESANZONII, putantium, vel succum nerveum ob impeditum per nervos glandulasque transitum stagnare, fermentescere et refluere, vel *crudas acidasque sanguinis particulas in superficie corporis haerere*, et fibris ibi *vellicare*, vel *aciditatem sanguinis succum nervosum inficere* (5). Verum omnes hae opiniones in tanta bodiernae physiologiae luce, ut iure animadvertit cl. HOMIUS (6), vix ullos patronos inveniunt, imo, quia prorsus fictitiae et fundamentis destitutae, per se iam corruerunt. Sed dum HOMIUS aliorum reicit opiniones, utinam ea, quam ipse substituit de fibrarum laxitate atque inde imminuta *transpiratione* (7) tamquam *causa* harum febrium *proxima*, firmiori nitetur pede.

(1) Hoc ipsum videtur cl. GOSTARIO. Vid. eius *Prax. med. System. n.* 195.
(2) *De febrib. cap.* 3. *pag. mih.* 34.
(3) *Prax. med. l.* 1. *cap.* 30. *a* § 58 *ad* 129.
(4) *Oper. T.* 2. *l.* 1. *Colleg. practic. sect.* 15. *cap.* 2. *pag.* 303
(5) Referente FRANC. HOME *Princip. medicin. P.* 2. *sect. V.*
(6) *Ibid.*
(7) Nutat vacillatque huiusmodi opinio, 1. quia haec fibrarum laxitas saepe commentitia est, et plerumque a febribus intermittentibus abest, 2. quia frequentius laxitas sive atonia fibrarum febrem subsequitur, quam antecedit, atque ideo potius effectus quam causa videtur; 3. quia cachectici, leucophlegmatici, anasarcici, in quibus et fibrarum laxitas et transpirationis imminutio manifesta est, non magis obnoxii huiusmodi fe-

bribus existunt, quam alii; 4. quia roborantia et adstringentia febrem certius fugarent, quam cortex peruvianus, qui longe minus adstringit et roborat, et si unquam eam fugant, id non sine noxa plerumque praestant, nec satis patet, an fibras roborando, num vero alia facultate et ratione febrem tollant; 5. quia cortex peruvianus, remedium antifebrile omnium certissimum et efficacissimum est, quamvis levissime adstringat nec valde perspirationem moveat; 6. quia sudorifera reliquis in abigenda febre praestarent; 7. quia cortex peruvianus, qua facultate revera febres edomet, adhuc in controversia est et indefinitum (*); 8. quia posita istiusmodi causa multa febrium phaenomena nec intelligi, nec inde explicari possent; 9. quia validae et roborantes frictiones omnem intermittentem depellerent etc.

(*) Imo cl. HAENIUS cum multis aliis fatetur pluries, se eius agendi modum plane ignorare. Vid. *Rat. medend. P.* 3. *cap.* 4. *p.* 171. *et. lib. eod. cap.* 3. *p.* 136. *et. seq.* ubi etiam apposite ostendit, cortice dato tam hominibus *strictissimi temperamenti* quam *laxissimi*, utrisque *ex aequo redire salutem*, concluditque *si tantummodo adstringendo, laxosque nervos roborando cortex* ageret, vehementer nociturum potius, quam profuturum *rigido corpori*, etc.

§. LXXVIII.

Coniecturae aliorum auctorum. — Explicatio accessionum.

His igitur opinionibus, tamquam inanibus futilibusque vix delibatis, non committam nunc, ut aliorum quorumdam doctissimorum virorum coniecturae, quas hac super re (§. LXXVII.) cum aliqua veri specie in medium protulerunt, desiderentur. Itaque primum sunt eorum complures, qui verisimillimum existimant, materialem harum febrium causam esse aliquid, quod sanguini statis temporibus et per intervalla affunditur, eamque excitat commotionem, cui nomen febris inditum est. Si enim id sanguini iam ante insidere quis opinaretur, hunc profecto a vero longissime aberrare, satis fidenter credunt, quia vix fieri posse rentur, ut tamdiu sine perturbatione in illo consistat et quiescat, quamdiu aeger a febre liber ad intervalla remanet. Sin vero huiusmodi extranea materies, ubi in sanguinem infusa est, tantum efficit turbarum, iam necesse omnino esse, si quies et integritas subsequi debet, ut ea vel corrigatur, vel ita, quod verisimilius est, immutetur, ut facile secerni atque extra corpus emitti possit. Sic enim sangui-

nem, vel amissa nocendi potestate, vel prava noxiaque febrili materie excreta, ad pristinam bonitatem tranquillitatemque redire, quae tamdiu perseverat perduratque, donec nova priori similis eum eo communicetur. Pro varia autem eiusdem materiei copia, pravitate, crassitudine aut vi, et pro sanguinis ipsius diversa temperie aegrotantisque natura, aetate et robore tardius aut citius id vitium emendari aut expelli, ideoque quamlibet accessionem longiori aut breviori temporis intervallo finiri.

§. LXXIX.

Quomodo in continuas et subintrantes abeant. — Periodorum ratio.

Quod si vel materiae huius culpa, vel virium naturae defectu fiat, ut difficilior et tardior eius emendatio aut expulsio contingat; tunc alterutrum futurum esse; nimirum vel uni accessioni longius protractae alteram supervenire, antequam prior illa decedat, vel tantam impurae materiae vim in sanguine cumulari, quae febri continuandae par sit. Priore modo, antequam una accessio desinat, alteram subintrare, eamque tum febrem nasci, quam *subintrantem* dicunt. Posteriore vero, ex intermittente in *continuam* transire. Similiter periodicam extranei fomitis in sanguinem migrationem citius vel tardius fieri pro varia eius copia, mobilitate et natura aut loci, e quo erumpit, ratione. Copiam enim maiorem aut promptiorem ad fluendum, aut insigniorem acritudinem efficere minora integritatis intervalla; contrarias conditiones longiora. Cumque modo maius modo minus temporis spatium ad fomitem colligendum praeparandumque requiri videatur, non mirum esse, si accessiones modo singulis, modo alternis diebus, modo quarto quovis tantum, modo longiori intervallo revertantur.

§. LXXX.

Varietas locorum, in quibus fomes febrilis.

Praeterea loca, in quibus fomes iste febrilis tempore integritatis colligitur, varia esse posse contendunt.

Haec autem vel citra sanguinem statui et concipi, vel ultra. Citra sanguinem ventriculus, intestina, glandulae mesentericae, ductus chyliferi, hepar, pancreas aliaque, si qua sunt ad id apta, esse creduntur. Ultra sanguinem locantur, aut locatae dicuntur glandulae omnes conglobatae in ambitu corporis aut in visceribus sitae, e quibus venae lymphaticae prodeunt. Verum in his postremis suspicatur TORTIUS congeri materiam febribus mitioris indolis gignendis magis idoneam, quae nempe cum frigore et rigore quidem, ut aliae intermittentes, sed sine ullo alio graviore symptomate iovadant, et denique sudore ex universo corpore erumpente solvantur. Febres vero illae superiores, quae in infimo ventre ferociora symptomata excitant, uti nauseam, vomitum, cardialgiam, alvi fluxum, tormina, borborygmos, infarctus viscerum, aut horrores rigoresque dorsum et lumbos in primis excruciantes, vel a prava victus ratione originem ducunt, illae, inquam, febres fomitem in ea regione, in qua haec accidunt, habere eidem videntur. At considerandum sane est, febrilem fomitem aliquo in loco collectum sola nervorum et fibrarum irritatione posse febrim movere, quin in sanguinem influat, quemadmodum alicuius partis dolor vehemens aut inflammatio facit; e loco vero, in quo insidet, dimoveri, et periodice extra corpus efferri per febrilem motum quidem, sed ab antecedenti nervorum irritatione et spastica fibrarum affectione genitum. Praeterea non desunt, quibus non absurdum videtur, fomitem istum in ipso etiam sanguine oriri, atque in eo consistere, et per vices augeri et decrescere sic, ut febrilis accessio et decessio consequatur, quin aliunde in sanguinem derivetur.

§. LXXXI.

Quid obiici his possit.

Sed demus largiamurque, fomitem illum ex aliqua parte earum, quas enumeravimus, in sanguinem statis circuitibus transduci. Quis tamen certo definiat, quaenam prima sit eius origo, quique locus eum recondat et colligat? Nam si locum istum ponas esse ven-

triculi aut duodeni cavum, aut bilis receptacula, aut quamcunque aliam intestinorum partem, copiosae iterataeque vomitiones deiectionesque, quas non modo ipsa natura, verum etiam artis solertia vel sub accessionibus, vel ante eas molitur, nonne omnem febrilem fomitem educerent exhaurirentque? At, sicuti Tortius ipse, et cum eo Sydenhamius aliique quam plurimi (1) testantur, id minime experientiae consentaneum est, et, si quando prospere factum illud narrant aliqui, ita rarum plane fieri fateantur, necesse est, ut in eorum sententiae confirmationem adduci non debeat. Imo compertum non semel contra est, febres eiusmodi evacuationibus ne hilum quidem minui, saepius vero exasperari, aut e simplicibus duplices fieri; ne quid dicam de *cholericis*, *dysentericis*, *atrabilaribus* aliisque, quarum periculum aut exitium eo propius graviusque accersitur, quo largiores eiusmodi evacutiones fuerint.

(1) *Vid. infra* §. 115. *et seq.*

§. LXXXII.

Obiectiones aliae.

Ad haec si febrilis fomes in istiusmodi locis (§. LXXX. LXXXI.) reapse insideret colligereturve, quis non videat, utilius satiusque fore, chinam chinam quatuor aut quinque horis ante febris adventum dare, eo quippe tempore, quo tota febris causa a remedio occupari, absorberi, irretiri, emendari, cogi, aut quocunque alio modo efficaciter affici, (si tamen in eam proxime agere credatur) quam tempore ab ventura accessione magis dissito? Et tamen usus contrarium omnino evicit. Non enim certum plenumque remedii effectum assequimur, nisi quatuor supra viginti fere horis, antequam febris accessura sit, dari coeptum fuerit; nequidquam contra sentiente (1) Werlhofio. Quae etsi febrilem materiam in ventriculo, biliferis ductibus aut intestinis vicinisque partibus non cumulari, nec residere satis demonstrant, talia tamen esse videntur, ut non ibi solum haerere, aut eo derivari, sed etiam altiori e loco prorumpere, aut profundius latere, aut

aliud vitium subesse, a quo febris gignatur, cuique ahna china medeatur, suspicari debeamus.

(1) *L. c. sect.* 4. §. 7. *not.* 2.

§. LXXXIII.

Aliae obiectiones iterum.

Quod si in glandulis conglobatis venisque lymphaticis, aut in nervis, aut in exteriore corporis ambitu, aut in sanguine ipso (§. LXXVII. et LXXX.) causa omnium febrium intermittentium quaeratur, cur, quaeso, aperientibus, sudoriferis, acorem emendantibus, et lignorum, ut vocant, decoctis non illae curantur? Cur e perniciosis, quae *diaphoretica* (§. LXX.) a Tortio appellatur, nihil sudore iuvante, adeo celeriter properat ad exitium? Cur febres, quae e lymphae vitiis oriri universim iudicantur, uti catarrhales, rheumaticae, scorbuticae, venereae, arthriticae, strumosae vulgo dictae, quando intermissione alternantur, cortici peruviano, ut reliquae intermittentes, non obediunt et ipsae? At quemadmodum loco, in quo febrilis fomes haereat, decernendo pares nequaquam videmur, sic neque humori, qui potissimum peccet, divinando valemus. Quicunque tamen is fuerit, obscurissimum plane putamus, quo vitii genere laboret depraveturque, coniectura assequi. Potest, inquiunt viri doctissimi, acescere, *alkalescere*, corrumpi, putrescere, inspissari, copia excedere aut deficere acrimoniam multiplicem arripere, aut alia quacunque ratione a naturali temperie, motu, circuitu discedere, ut febrilem commotionem cieat; imo sic eum depravari posse arbitrantur nonnulli, ut modo veneni corrodentis naturam nactus vomitum, alvi fluxum, ventriculi intestinorumque acerbos cruciatus pariat; aut acerrimus factus totam sanguinis mixtionem compagemque dissolvat et liquet; modo aciditate contracta sanguinem coagulet, et igneum elementum vel phlogiston ita deprimat aut irretiat, ut intensissimum algorem procreet; modo narcotica vi soporem afferat, aliaque pro varia sui degeneratione phaenomena praestet, quibus febres intermittentes, praesertim *malignae* sive *perniciosae*, terrere consueverunt.

§. LXXXIV.

Quid probabilius videatur.

Quare, cum tot tamque variis vitiari modis posse humores appareat, et probabile admodum sit, modo ab hoc modo ab illo vitii aut vitiati humoris genere febrem moveri, consequens est, ni fallor, non unicam, sed plures febrium intermittentium causas esse oportere, et pro varia harum ratione febres ipsas natura et effectis non parum discrepare, prout supra expositum est. Atqui, si ita revera concludendum sit, qui fieri tamen potest, ut unus idemque cortex peruvianus omnes singulasque earum species, a tot tamque differentibus causis pendentes, cohibeat aut fuget? Nonne rationi magis consonum idcirco videatur, ab una solum causa proxima eas omnes proficisci, quoniam uno eodemque medicamento subiugantur? Verum haec quidem aut mentis pene nostrae aciem exsuperat, aut densissimis involuta adhuc tenebris latet; nam omnes illi, qui cum superioribus veteribusque de indaganda assignandaque tam materiali causa, quam eiusdem sede, quemadmodum retuli, disputant, profecto causas remotas quaesisse videntur, non proximam et continentem, in quam alioquin detegendam plurimum interfuisset incumbere. Non enimvero unum eumdemque humorem, sed alium atque alium depravari pro causarum procatarcticarum febriumque varietate probabili sermone ostendisse videntur.

§. LXXXV.

An bilis causa intermittentium?

At postremis hisce temporibus vidimus cl. VALCARENGHIUM (1), qui unum duntaxat humorem, bilem nimirum, argueret, et quodammodo in iudicium vocaret tamquam veram certamque febrium accessionum causam his prope permotum rationum momentis: 1. Quod hae febres saepius aestivo et autumnali tempore dominantur, dum bilis videlicet abundantior acriorque est, aut plus solito effervescit; hieme vero rarius et tum solum, cum autumnales vel aestivae febres eo usque

protrahuntur. 2. Quod evacuationibus ut plurimum biliosis tutius frequentiusque solvi eaedem solent, uti urinae et sudores, cum odore tum colore bilem exuberantem ostendentes, documento sunt. 3. Quod raro senes, saepius iuvenes et cholericos maxime homines adoriuntur et gravius affligunt. 4. Quod morbis hepatis persaepe succedere visae sunt, aut eos post se relinquunt. 5. Quod pleraque earum symptomata vel a copia bilis, vel a nimio eius fervore, vel, ut vocant, *alkalescentia*, putridaque corruptione, vel simili alia eiusdem depravatione profluunt, uti constat ex bilis porraceae, vitellinae, aeruginosae excretionibus, quae in ipsarum decursu maximo cum levamine tam per superiora quam inferiora contingunt. 6. Quod linguae flavus color, oris amarities, molesta circa ventriculum bibferosque canales tensio et anxietas aliaque huiusmodi eas comitantur, bilis effervescentis praeter morem atque hic illuc diffusae non dubia argumenta.

(1) *De praecip. febrib.* §. *XXVII. p.* 180.

§. LXXXVI.

Argumenta diluuntur.

Haec atque alia non absimilia a Valcarengio omnibusque illis (1), qui cum eo bilem accusant, proferuntur tanta veri specie, ut magnam partem medicorum in suam sententiam traxerint. Et quidem, si quid iudico, non negaverim, adductis argumentis probari, bilem et vasa bilifera in huiusmodi febribus saepe affici: non tamen concedam, satis demonstrari, utrum bilis ipsa primario peccet, febrimque ipsa efficiat, num vero potius secundario bilis et biliaria vasa a febris ipsius fervore, motu aut fomite eiusdem, quicunque demum is sit (2), patiantur; nam spasmi, qui circa imum ventrem febrem comitantur, tremor horrorque bilem ex hepate cystique fellea exprimunt, excutiunt, in duodenum, imo in ventriculum urgent, propellunt, et per vomitum aut deiectionem eiciunt. Deinde nequaquam verum est, semper bilis evacuationes in huiusmodi febribus contingere, neque semper, ut praedicant, aegros ab his sublevari aut curari, quod mul-

torum experientia evictum est; et si quandoque illud evenit, tum solum evenit, cum febris cum saburra biliosa primarum viarium, ut saepe fit, complicatur coniungiturque. Croceus porro urinarum color, lingua flava, os amarum, ventriculi morsus aliaque eiusmodi, quando incidunt, non illico id unum significant, febrim nimirum a bile sive exuberante, sive excandescente, sive corrupta, sive stagnante ortum ducere; cum omnia febris effecta esse possint, et non raro a spasmis ventriculi, duodeni choledochique, a quibus bilis in sanguinem refluere cogitur, pendeant, et proinde manifestissimum sit, bilem aliena culpa, non propria saepissime a naturali indole, motu, cursu deflectere. Id ita esse, multa (3) comprobant, sed in primis vulnera et contusiones capitis, 2. vehementiora animi pathemata, 3. hypochondriaca et scorbutica affectio, 4. hydrops, 5. inveteratae viscerum obstructiones, 6. cachexiae, 7. demum morbi acuti omnes febriles, ne inflammationibus quidem ipsis exceptis. Quis enim ignoret, in huiusmodi casibus saepe bilem repente aut depravari multiplici ratione, aut uberius excerni effundique, licet paulo ante nullo vitio peccaret, nec copia ulla excederet? Quis nesciat, urinas crebro rubescere, croceo interdum, aut saturatiore etiam colore infici, os amarescere, epigastricam regionem multimodis convelli, bilem sursum deorsumque educi, quin tamen bilis primario laboret, aut proxima horum symptomatum causa dici possit? Quod si urgeant bilis accusatores, a symptomatibus circa bilis receptacula animadversis perspicuum fieri, eam febrium intermittentium fomitem causamque esse, pari iure in soporosis, lethargicis aliisque, varias corporis partes peculiariter afficientibus affirmandum esset, causam earum proximam in capite, cerebro, pectore alibique, quoniam circa illas partes symptomata graviora cernuntur, consistere at contineri.

(1) Non hic de illa bile, quam sanguinis calidiorem acrioremque partem veteres medici putabant, quamque RESTAURANDUS omnium pene febrium, nedum intermittentium (*Hippocr. de usu Chin. Chin. cap.* 4.) causam esse voluit, sed de bile vera, quae in hepate secernitur, sermo est. Ante VALCAREN-

quum etiam ZENDRINUS (*della China China*) ab hac bile intermittentes febres derivavit. Nec ab eorum sententia valde abfuit MEADIUS, qui in *Monit. et Praecept. medic. cap.* 1. *sect.* 8. *pag. m.* 22. non dubitavit, haec verba scripto tradere: *Hunc enim humorem* (bilem nempe) *in intermittentibus maxime peccare mihi minime dubium videtur.*

(2) SENACIUS febrilem causam per totum corpus diffusam esse, sed praecipue hepar biliariaque organa ab ea affici, pluribus argumentis (*De recond. febr. interm. et remitt. nat. l.* 1. *cap.* 6.) ostendere enititur.

(3) Cl. HAENIUS (*Rat. med. continuat. t.* 3. *p.* 196. 197) haec in rem nostram habet: « Caput percussi, contusi, vulne» rati successive bilem vario colore vomunt flavam, porraceam, » aeruginosam. Qui adverso corpore curru vehuntur, id in» sueti, qui prima vice mare conscendunt, haud raro bilem » per varios hos coloris gradus evomunt. Bilem vero esse, » quae variis his coloribus prodeat, amarore sufficienter per» cipiunt. Probabile *etiam censet*, quod bilis ab actione veneni » in ventriculo et intestinis mota hos subire colores, et vario » colore tingere urinas possit. »

§. LXXXVII.

Sequitur confutatio.

Neque concedendum est, sola aestate aut solo autumno, cum saepissime verno aut hiemali tempore caput efferant, aut in aetate iuvenili solum et biliosa temperie, cum infantes et pueros aeque ac quocunque praeditos temperamento invadant, hasce febres insurgere et increbrescere tantum. Testes appello quotquot medicinam in frequentissimis civitatibus non negligenter exercuerunt. Neque eo, quod iuvenes biliososque homines crebrius atrocinsque divexant, si tamen hoc vere affirmaretur, continuo licet inferre, eas a bile permanare; cum exploratum perspectumque sit, quemcumque alium morbum in eo aetatis flore atque in eo temperamenti genere frequentius atrociusque saevire, atque homines in eo statu constitutos ut robustiores, sic ex quavis causa graviores morbos incurrere. Neque perpetuum est, hepatis obstructiones praeire aut subsequi febres istiusmodi; neque, si id detur, hepar solum huic malo subiectum est, cum alia quoque viscera, et praesertim lien in eamdem labem, fortasse etiam frequentius, incidant.

§. LXXXVIII.

Quaedam liberaliter praetereuntur. — Argumentum novum.

Praeterea demum, id quod supra (§. LXXXI.) iam innui, emeticis et catharticis plus nos profecturos esse, si febres istae bilis excessui aut depravationi originem suam deberent. Praeterea item quaerere, cur, si bilis aut copia aut vitiata natura intermittentium fons vere esset, in iis morbis, in quibus alterutro aut utroque modo illa peccat, ut in cholera, in colica et dysenteria biliosa, in ictero chronico aliisque similibus illae rarissime aut nunquam observentur? Illud tamen non praetermittendum est, homines vel sanissimos et bene valentes cuiusque aetatis et temperamenti, in aëre et loco a febribus intermittentibus quam maxime libero degentes, si in regionem, in qua epidemicae ipsae existant, se repente transferunt, aërique, praesertim vespertino, nempe noxiis halitibus referto corpus temere obiiciant, citissime in easdem incidere, quemadmodum id pluries nobis experientia innotuit. Num, amabo, probabile est, bilem tam brevi aut augeri, aut depravari, aut corrumpi ita posse, ut febrim confestim procreet? Num loca palustria et frequentes imbres, aut aquarum inundationes, quarum in sinu intermittentes febres quasi propria in sede aluntur et foventur, bilem uberiorem gignunt aut depravant? An vero potius aliquod miasma putridum, aut tetram nescio quam mephitim (1) exhalant, qua cito inficiamur, aut ita corpus nostrum male afficiunt, ut peculiare quoddam vitii genus in humoribus evolvatur, febri excitandae accommodatum?

(1) *Vid. infra* §. 98. *not.* 2.

§. LXXXIX.

Hoffmanni opinio.

Itaque mirum non est, si Fridericus Hoffmannus aliorum nequaquam acquiescens hypothesibus, causam harum febrium, ut ipse vocat, *fundamentalem* ponendam duxerit in spastica universi generis nervosi et fibrosi affectione, quae speciatim a spinali medulla incipiat,

atque ab exterioribus ad interiora paulatim progrediatur. Id enim docuit pluribus verbis in dissertatione *de vera motuum febrilium indole et sede*. Ibi ostendere tentavit, hanc suam opinionem confirmari egregie ab omnibus invadentis febris phaenomenis, dolore nimirum dorsi et lumborum, horrore, rigore et frigore, extremarum praesertim partium, livore unguium, vasorum omnium manus et pedes perreptantium exilitate atque occultatione, cutis ariditate et corrugatione, pallore quodam tetro lividoque faciei, oscitatione, crebra membrorum extensione, tremula cordis palpitatione, praecordiorum anxietate, difficili respiratione, inquietudine, nausea, vomitione, alvi et perspirationis suppressione cum urina tenui et aquosa, sensuque ebullientis veluti sanguinis ad interiora. Atque ex his, ut spasticam affectionem luculentissime apparere, tamquam causam *fundamentalem* sive *formalem* febrium intermittentium sibi persuasit, sic ea omnia, quae nervosas partes irritare et convellere possent, ut sunt animi motus, validiora cathartica, acria cum cibis aut aëre ingesta, caustica, venenata intro suscepta, aut extrinsecus applicata, aut a succis primarum viarum depravatis aut corruptis subministrata, item fortiora adstringentia, frigida nervis inimica cum ad ciendam febrem, tum, si cessaverit, revocandam causae materialis aut procatarcticae instar plurimum conferre opinatus est.

§. XC.

Quid Boerhaavius *sensserit.*

Aliquid etiam vitii in nerveo succo, quem cerebrum cerebellumque ad cordis fibras transmittere credunt, sibi visus est deprehendisse cl. Boerhaavius, inertiam scilicet tarditatemque quandam, ex qua praecipua barum febrium phaenomena et intelligi et explicari possent (1). Hanc deinde cl. praeceptoris sententiam illustrare omni cura et studio confirmareque non destitit celeberrimus Swietenus. Hic enim asserverat, omnia, quae in primo febris accedentis insultu accidunt, talia profecto esse, quae facili negotio demonstrent, turbari solitum aequabilemque spirituum animalium in muscu-

los influxum. Ea autem sunt lassitudo, debilitas, tremor, *pandiculatio*, oscitatio atque alia huius generis. Hinc consequi putat, ut sanguis nec debita copia, nec vi propellatur ad extrema usque corporis vasa, imo ibi lentescat atque haereat, uti elucescit ex frigore, horrore, rigore, pallore, cordis palpitatione, pulsuum parvitate aliisque, quae ineunte febre aeger patitur. Quare non sine veri similitudine concludit, causam proximam istiusmodi febrium statui cum BOERHAAVIO posse *viscositatem liquidi arteriosi, forte et nervosi, tam cerebri quam cerebelli cordi destinati inertiam* (2).

(1) *De cognosc. et curand. morb.* §. 755.
(2) Ibid. *in Comment.*

§. XCI.

Pro BOERHAAVIO quae afferat SWIETENIUS.

Multa deinde alia vir doctissimus profert, quibus illud comprobet firmetque. Dum enim initio accessionis, inquit, videmus impedimentum quoddam nasci, quo sanguis arteriosus debita copia et vi ad extrema usque corporis progredi inhibeatur, facile coniectura prospicimus, hoc fieri vel ob nimium lentorem liquoris traiiciendi, vel ob auctam canalium resistendi potentiam, vel ob virium moventium defectum. At quartana laborans homo paucis *minutis* ante incipientem accessionem sanissimus sibi videtur, et vana spe lactatur saepissime, non amplius rediturum esse febrim. Paulo tamen post magno horrore totum corpus concutitur, et febris inopinato reversa aegrum protinus admonet vanissimae spei, in qua versabatur. Vix autem mente concipi potest sanguinis tam subita mutatio, qua uno quasi momento lentescat, nequeatque minima vascula permeare. Quod sane quantum huiusmodi hypotheseos, cuius BELLINIUS olim et inventor et propugnator fuit, imbecillitatem patefaciat, quisque per se facile perspicit. Sed admisso etiam sanguinis lentore periodice recurrente et abeunte, ut in ea poni solet, quomodo inde explicaveris phaenomena febris *diaphoreticae*, *dysentericae*, *atrabilaris* aliarumque similium *perniciosarum*? Quid de illis dixeris, quae sine ullo frigoris, horroris rigorisve indicio

invadunt? Numquid eas a lentore sanguinis derivaveris? Quid discriminis erit inter alias febres, quae a lentore sanguinis pendere omnino iudicantur, rheumaticas, catarrhales, arthriticas, cachecticas, aut ab obstructionibus ortas cortici peruviano nequaquam obtemperantes, et illas intermittentes aut remittentes, quae cortice certissime fugantur?

§. XCII.

Pergit Swietenius suam causam defendere.

Multo minus, prosequitur cl. Swietenius (1), credibile est, tantam repente solidis partibus accedere rigiditatem et duritiem, ut liquores omnes repellant. Tempore enim nec exiguo eget huiusmodi fibrarum tunicarumque perversio. Ergo superest, ut in potentius moventibus tam subitae mutationis causa tantummodo quaeratur, sive in Hippocratico illo principio, *impetum faciente*, quod mobilissimum et levissimis de causis excandescens esse reputatur. Hinc se vidisse narrat samissimam virginem, cum glire conspecto contremisceret, illico primam accessionem passam esse quartanae, quae totam hiemem duravit, nec soluta est prius, quam ver adventaret, cumque iam binos menses a febre immunis fuisset mala fortuna iterum a petulanti puero, qui glirem mortuum ante eius vestes proiecit, perterritam in aliquot quartanae accessiones recidisse. Item iuniores saepenumero observavit convelli ut plurimum eo tempore, quo vernae tertianae licet salutares incipiunt, non obscuro indicio, a mutata conditione subtilissimi humoris totum systema nervosum perturbari et commoveri. Vidit in medio ptyalismo, solutis mercurio fere omnibus humoribus, ideoque nullo lentore praesente, tertianam verno tempore obortam (2), quae non nisi post quartam accessionem evanuit.

(1) *Ib. in Comment.*
(2) Id saepius supervenit litu mercuriali utentibus, sic, ut intermitti curatio debeat, donec febris desinat, aut cortici peruviano sistatur.

§. XCIII.

Provocat ad chinam chinam.

Tandem nos provocat ad corticem peruvianum, efficacissimum omnium intermittentium febrium antidotum, qui hystericis atque hypochondriacis a nimia systematis nervosi mobilitate et spirituum *ataxia* ortis affectionibus, praeclare, ut Sydenhamius testatur, succurrit. Parem ergo in utrisque morbis ac in febribus intermittentibus causarum esse rationem. Imo hinc fortasse causam deducendam esse, cur febres pertinacius inhaereant corporibus hisce mobilioribus, vixque curari queant, nisi adhibito cortice peruviano, qui etiam roborandi virtute tunc mirifice prodest. Praeterea advertit, insignes insolitosque animi motus, in primis ex iis, qui totam mentem occupant, et diu detinent, quandoque febres huiusmodi depulisse, dum per eos tollebatur vel corrigebatur illa inertia subtilissimi liquoris, a qua accessionis febrilis exordium videtur haberi. Sic Quintum Fabium Maximum Consulem Romanum commisso praelio cum Allobrogibus Avernisque a febre quartana in acie fuisse liberatum.

§. XCIV.

Allata argumenta refelluntur.

Atque haec quidem auctoritate viri, ingenio, doctrina, usu, nominis celebritate, si quis alius, spectatissimi nituntur. Quo minus tamen omni ex parte praepropere recipiantur, pauca quaedam obstare videntur. Et primum summa me subit admiratio, duos aeque claros, aeque sapientes et expertissimos medicos, Hoffmannum videlicet unum, alterum Swietenium ab eisdem omnino febris phaenomenis, quae uterque eorum ad examen revocavit, in duas prorsus oppositas sententias impulsos fuisse. Hoffmannus auctum in nervos spirituum influxum auctamque solidarum partium resistendi potentiam ex iisdem prope auguratus est symptomatibus, ex quibus contra Swietenius cum eorumdem spirituum imminutionem atque inertiam, tum vasorum et fibrarum laxitatem atoniamque suspicatus est. Adeo magna saepe

ingenia in causis morborum, quae plerumque obscurissimae sunt, eruendis inter se discrepant, atque in contraria ruunt! Deinde nequaquam mirum Swietenio videri debuisset, solidas partes momento fere temporis ita rigescere, ut liquori minima vasa perfluenti nimium resisterent, dummodo eas spasmo affici, et sic contraniti repente posse, meminisset.

§. XCV.

Inertia succi nervei dubia.

Ceterum si nervei succi inertia et inopia pro causa febris intermittentis proxima et perpetua habenda esset, atque ab eadem lassitudo, debilitas, tremor et reliqua symptomata, quae invadentem febrem comitantur, permanerent, quomodo (liceat argumentum retorquere) inertia ista spirituum in cerebro et cerebello tam repente locum habeat, nulla facultatum animalium laesione praecedente? Quare, ubi iam spiritus inertia laborant, antequam motus in toto corpore deficiant aut depraventur, mentis etiam functiones non laeduntur? Neque quispiam reponat, liquorem cerebri et cerebelli, qui cordi tantum impenditur, tunc vitio aliquo torpescere et minui, quasi non is, sed alius esset, qui mentis functionibus dicaretur; nondum enim certo demonstratum est, duplicem hunc spiritum, aut duplex nervorum genus dari, animalibus alterum, alterum vitalibus facultatibus addictum. Quid porro dixeris de febribus intermittentibus aut remittentibus, quae sine frigore, sine rigore aliisque imminutarum virium vitalium signis accenduntur, quaeque tamen cortice peruviano sistuntur? Num harum quoque origo spirituum vitalium inertiae attribuenda erit, dum interim nullum eius prae se ferunt indicium ex illis, quorum seriem ex Swietenio mente recensuimus?

§. XCVI.

Alia argumenta infirmantur.

- Quod attinet ad tertianam medio in ptyalismo obortam, an haec fortasse, dum lentori Belliniano videtur opponi, spirituum inertiam lentoremque comprobat evi-

dentius? Terror porro, ex quo virginem in quartanam incidisse, memoriae prodidit, an forte spirituum motum inhibet et coëret? Nonne potius eos perturbat, agitat, incitat et commovet? Quid item in suae hypotheseos confirmationem advocat corticem peruvianum? Teste eodem, quem excitat, SYDENHAMIO cortex inordinatum spirituum motum compescit et sistit, non incitat, non allicit. Neque, quod iuniores viderit tempore verno epilepticis motibus obnoxios, sequitur, ut febres intermittentes, quae tunc accedunt, a cerebro nervisque affectis oriri dicantur. Namque cur non alii item vernales morbi eamdem causam agnoscunt? cur etiam epileptici puerorum insultus autumno, quo intermittentium febrium numerus increbrescit, frequentiores et ipsi non observantur?

§. XCVII.

Nec pluris fiunt reliqua.

Neque hystericorum malorum cum intermittentibus iactata similitudo quidquam magis probaverit; nam nec cortex hystericos affectus facile, ut fertur, domat et vincit, nec iisdem obnoxiae mulieres in intermittentes procliviores sunt, ut alias esse deberent. Utinam profecto essent; motu enim febrili spasmos saepe tolli, vetus observatio est; sed non solae intermittentes id praestant. Incassum tandem obiicitur Q. Fabii Maximi casus. Quis eum dixerit assiduis mentis contentionibus quartanam a se propulsavisse? nihil vero validiori corporis exercitio, sudorique ubertim inde promoto, nihil aëris mutationi, in qua summa febribus eiusmodi medendi potestas, tribuendum putet?

§. XCVIII.

De causa proxima conjecturae probabiliores.

In tanta igitur rerum obscuritate opinionumque dissensione cum integrum minime sit, quidquam certi statuere, illud plane repetendum arbitror, quod SYDENHAMIUS ipse iam docuit his verbis: *praestat in morborum causis indagandis progredi tantum, quousque per fidelia observata et cognitam humani corporis fabricam licet, et in reliquis ignorantiam fateri, quam fictis hy-*

pothesibus, quantumlibet etiam ingeniosis ludere (1). Si quis tamen conjecturis locus conceditur, id unum fortasse probabile est, intermittentium febrium, quae, si primariae et legitimae sint, ut corticis unius viribus obtemperant, sic causam proximam unam esse (2), soloque gradu potentiae differre, prout vel sporadica est, vel endemica, vel epidemica, vel plus minus maligna, ideoque varia et diversa phaenomena inferre; aliam vero atque aliam in iis febribus, quae, etsi intermittant, cortice tamen non depelluntur. Fomitem autem febrilem modo uni, modo alteri loco magis insidere, aut certe infestiorem esse; quod morbi periodici et febres topicae larvataeque (§. LXVI.), uti hemicraniae, colici dolores, pleuritides, haemoptyses, epilepsiae, uteri haemorrhagiae atque alia periodica mala videntur ostendere, in quibus aeque feliciter cortex peruvianus curationem absolvit. Neque vim suam fortasse exserere huiusmodi febrilem fomitem, nisi tum solum, cum ad primaria circulationis organa pervenerit, nervosque proximius afficiat, in primis eos, qui e spinali medulla egrediuntur, aut qui ad abdominis viscera speciatim pertinent. At quoniam haec non ultra indagari se sinunt, et captum fere nostrum excedere videntur, satius erit, eas febrium intermittentium causas enumerare, quae manifestae, quia sensibus perviae, vocantur.

(1) *Comm. in Boerhaav.* § *eod. tom.* 3. *P.* 1. *pag.* 93. *ed. Venet.*

(2) In historia epidemicae febrium intermittentium constitutionis anni 1765, quam ego libro inscripto *Saggi di medicina pratica ec. P. I p.* 37. adieci, a miasmatis, quae e palustri solo corruptisque aquis erumpebant, earum originem derivandam duxi. Nolui tamen de peculiari illorum miasmatum natura quidquam pronuntiare, ne ad hypotheses confugere, a quibus quam maxime me temperare debeo, cogerer. Hanc ipsam sententiam aliis placuisse (*vid. Comm. med. e filos. d' una comp. de' med. d' Edimb. T.* 1. *P.* 1 *cap.* 5.) novi, qui tamen et ipsi veram miasmatum horum indolem se ignorare fatentur. Auctor anonymus (*ib*) ab hac causa omnes intermittentes oriri credit, neque discrimen ullum esse inter intermittentes et continuas putridas, sive, ut ipse appellat, nervosas, nisi varietatem miasmatum, quae eas gignunt. Putridae naturae miasma hoc esse, credidit Pringlius (*Malattie d' armata P.* 3. *cap.* 4. § 3.); venenatae et putredinis non expertis naturae Senacius (*L. c. l.* 1. *cap.* 5. *et l.* 3. *cap.* 3.); Mortonus (*De feb. exercit.* 1. *cap.* 3) venenum hoc esse ait, sed incognitae indolis spiritibus sive nervis infensum.

§. XCIX.

Causae manifestae.

Hae autem sunt, quaecumque viscidam, lentam, aut aliter pravam in primis viis materiam cumulare possunt, uti alimenta concoctu difficilia, aut crassiora nimis, aut facile corrumpenda, vina immatura et faeculenta aut vapida, quaecumque stomachi cruditates, aut succorum abdominis vitia, vita deses, aër squallidus et paluster, item quaecumque alia animalem oeconomiam evertunt, uti animi curae graviores, consuetarum evacuationum suppressio, imprudens corporis refrigeratio, viscerum et glandularum lymphaticarum infarctus, halitus et vapores putridi inspirati, aliaque his affinia.

DIAGNOSIS.

§. C.

Signa. — In primis perniciosarum, quae comitatae dicuntur.

De causis satis, in etiam plus, quam par erat. Modo quaedam de signis. Communia signa iam supra proposita fuere, singularum propria alibi tradentur suis locis. *Perniciosarum* tamen sive malignarum, quas *comitatas* dixit Tortius, diagnosis innititur, ut dictum est (§. LXIX. LXX.), ferali symptomate, a quo febris et nomen et perniciosam naturam acquirit. Illud autem scire oportet, initio quidem mitius apparere, at morbo progrediente gravius fieri et periculosius. Quare cum nondum ad intensiorem gradum pervenerit, ad alia etiam signa, ut pernicies eius innotescat, sedulo respiciendum est. In primis absoluta accessione, quam suspectam reddiderat symptoma aliquod grave, inquirere diligenter oportet, utrum die intermissionis supersit linguae siccitas aut scabrities, aut insolita aegri, licet nec febricitantis, nec de ulla re dolentis, iactatio, inquietudo, vel frequens ad levamen captandum suspiriorum emissio, vel manis nullaque occasione identidem rediens vomituritio, vel alvi deiectio sincera, vel intempestiva in somnum propensio, vel alia eiusmodi; tunc enim aliquid malitiae subesse suspicabimur.

§. CI.

Quomodo praenoscantur.

Quo in casu, nisi hypochondriaci mali, aut alius causae manifestae symptomata aut effecta illa sint, metuendum sane est, ne proxima accessione vera cardialgia, aut affectio cholerica, aut lethargus inexpugnabilis, vel aliud eiusmodi symptoma gravissimum palam hominem corripiat. Prae ceteris autem nihil magis symptomatis patefacit suspectam atque insidiosam naturam, quam pulsus, si de primis sex *perniciosarum* febrium speciebus loquamur. Septima enim non a pulsu, sed potius a respiratione, quae difficilis, inaequalis et stertorosa esse consuevit, imo a simplici et solitario symptomate, videlicet sopore dignoscitur. In illis autem pulsus toto tempore, quo symptoma urget, itemque illo transacto, insigniter plus minus deprimitur pro maiore vel minore symptomatis perniciosi intensione. Ex adverso, ubi symptoma, etsi alioquin grave et non spernendum, malignitatis tamen expers est, arteria, quae manu explorari solet, valide renititur, compressaque statim resilit et vibrat. Itaque quo magis afficitur pulsus et languet praesente symptomate, quo minus, eo superato et discusso, relevatur resurgitque, et quo plus roboris et virium amisit, tanto perniciosius symptoma illud habendum est. Plena vero pulsus defectio summum atque extremum perniciei gradum designabit, eamque sequetur totius corporis, praesertim extremorum, refrigeratio aut livor, facies Hippocratica, demumque mors.

§. CII.

Signa subcontinuarum.

Superest genus *subcontinuarum*. Hae, quamquam ex intermittentibus paulo diutius protractis coalescant, non tamen eamdem accessionum manifestam naturam retinent, sed obscurato paulatim frigore et horrore, eodem ferme modo, quo verae continuae, suum circuitum obeunt, donec ad declinationem perveniant, quae licet sudore interdum, ut antea, stipetur, nunquam tamen ad integritatem perducitur. Nec ullo quidem insueto

peculiari symptomate, sed variis, praeter continuitatem et virium paulo maiorem defectum, timorem incutiunt, tanto graviorem, quanto longius ab intermittentium periodo et symptomatibus aberrant. Contra *subintrantes* eodem prope ordine quo prius incedunt, etsi non plene intermittant, et non multo aegrius feruntur, quam ferebantur, cum adhuc intermissione gauderent.

PROGNOSIS.

§. CIII.

Quod attinet ad prognosim, exstat apud Hippocratem huiusmodi aphorismus: *Febres quocunque modo intermiserint, periculum abesse, significatur* (1). Qui tamen universim acceptus experientia refellitur; nam perniciosae, quae Hippocrati, si genuina eius scripta consulantur, ignotae fuisse videntur, quantum periculi afferant, etsi intermittunt, iam supra traditum est. Vera igitur loquitur medicinae parens, si de benignis et legitimis intermittentibus sermo sit, aut de iis, quae, amissa continuitate, intermissionem acquisiverint. Nam benignae et legitimae genetatim periculo vacant, imo salutares interdum a quibusdam habentur, bominemque ad longaevitatem praeparare dicuntur; contra malignae et spuriae (2), praesertim quae in acutas continuas degeneraverint. Quod auctor *libri septimi epidemicorum*, qui ad Hippocratem vere non pertinet, iam monuit, dicens: *Cholerica praecipue in aestate, et febres intermittentes, et quibus rigores accedunt, hae aliquando malignae fiunt, et ad morbos acutos perveniunt; sed cavere oportet. Maxime autem tales morbos arguit quinta, septima, aut nona; melius autem usque ad decimam quartam observare.* (3).

(1) *Sect.* 4. *aph.* 43.
(2) Quae legitimae, aut spuriae sint, ubi speciatim de his agetur, patebit.
(3) *N.* 40.

§. CIV.

Prognostica alia.

Ad tutius vero et certius instituendum iudicium plurimum facit tum febris, tum modi, quo invadit, pro-

greditur et decedit, tum eius, quem occupat, regiminis, item tempestatis, constitutionis atque aliarum huiusmodi rerum accuratissima consideratio. Nam generatim quotidiana diuturnior esse solet, quam tertiana, non ita tamen ut quartana, quae ad menses, imo ad annos interdum, nisi cortex peruvianus opem ferat, producitur, sic ut, ante inventum hoc pene divinum auxilium, opprobrium medicorum passim vocaretur. Intermittentes, quae verno tempore prodeunt, citius desinunt, quam quae autumno. Viscerum robur, excretiones per superiora aut inferiora opportuno tempore et coctione peracta, si coctioni locus est, contingentes, sudor moderatus, morbum levans, non crassus, non viscidus, non frigidus, universo e corpore profluens, neque nimium protractus breviorem morbum efficiunt; contrariae his notae, sanguinis aeritudo vel praesens, vel imminens, cacochymia, solidarum partium debilitas diuturnitatem praesagiunt, vel aliorum morborum successionem, nempe viscerum obstructionum, tumorum varii generis (1), oedematum, cachexiae, ascitae, hydrothoracis, hydropis anasarca, icteri aliorumque malorum, in quae febres illae, quas supra (§. LXVIII.) *corruptivas* nominavimus, praesertim terminantur.

(1) Triplex genus tumorum ex HAENII fide atque auctoritate (*Rat. med. P. XI. cap.* I.) febribus intermittentibus supervenit. Primum genus faciunt lien praedurus et magnus, pedumque oedemata. Lienis tumor, teste SYDENHAMIO, saepe febrim fugat, maxime in pueris, ut saepe evenit; ideoque salutaris dicitur, quamquam, ut ego arbitror, non semper. Oedemata vel sponte, vel leni frictione evanescere, idem HAENIUS asserit. Sed id quoque minime perpetuum est, saepè internis auxiliis indigent. Alterum genus thoracis et abdominis viscera afficit; hinc hydrops, icterus, rhachitis. Haec difficillima curatu sunt. Tertium complectitur scirrhos et cancros ab obstructionibus viscerum ortos, quibus ascites et hydrops saccatus accedunt; mala item, ut liquet, vix spem ullam relinquentia.

§. CV.

Alia ad prognosim spectantia.

Errores quoque in diaeta commissi, catharticorum aut phlebotomiae abusus diuturniores pertinacioresque has febres reddunt, praesertim quartanas, quarum diu-

turnitatem etiam appetitus praeter morem auctus praenuntiare solet. Notatu digna sunt, quae auctor *Coacarum* praenotionum (1) apposite habet. En verba: *Qui per febres intermittentes, inaequaliter incalescentes, alvum habent flatibus distentam, pauca transmittentem, iis post iudicationem, lumborum dolore suborto, alvi prorumpunt. Qui autem ad manus contactum exardescunt, torpore, siti ac corporis incontinenti iactatione vexantur, ii alvo intercepta gravati exsolvuntur. Interdum etiam praerubra in pedibus ambusta eadem denuntiant.* Item huc spectat illud Hippocraticum (2): *Intermittens vero febris, eademque erratunda in quartanam mutabitur, praecipue si autumnus proximus est.* Reliqua singulis harum febrium generibus magis propria alibi.

(1) *N.* 158.
(2) *Praesag. l.* 2. *n.* 28.

CURATIO.

§. CVI.

Monita generalia.

Alia esse debet in benignis et *depurativis*, alia in *perniciosis* et *corruptivis* (§. LXVIII. LXIX.) curandi ratio. Benignae, exquisitae et *depurativae* vix medici opera egent. In his enim materia morbifica solis naturae viribus subigitur singulisque accessionibus diflatur, aut sensibili aliqua evacuatione sic excernitur, ut paulatim sanitas redeat. Contrarium evenit in reliquis, quae non nisi arte et medicamentis feliciter expugnantur, cortice in primis peruviano adhibito. In universum causa materialis sive fomes febrilis corrigi atque expelli debet. Regendus praeterea febris motus est, ut etiam eius ope id consequamur. Demum symptomatibus atque aliis malis, quae hisce febribus interdum superveniunt, mature prudenterque occurrendum. Si materialis causa latet, aut corrigi expellique non facile potest, aut eius indolis est, quae naturae vires superet, ut in perniciosis et malignis aut corruptivis usu venit, tota curatio cortici peruviano committenda est, qui mirabili

quadam virtute omnes intermittentes, dummodo primariae et legitimae sint, non vero symptomaticae aut spuriae, cito, tuto et iucunde vincit et depellit.

§. CVII.

In primis ad causas manifestas respiciendum. — Quid si a bile? — Quid si a cruditate acida?

Advertere in primis animum oportet ad causas remotas et manifestas, quae febri occasionem dederunt. Ubi ab animi pathemate, veluti ira, vehementi terrore, cupiditate similibusque orta febris videatur, tunc vero simile est, nullum aliud vitium corpori inesse; si tamen causam eiusmodi sufficere crediderimus, quin humoribus aliquid labis illatum sit. Itaque ut ipsa tollatur aut consopiatur, sufficit animi quies, tempore aut somno procuranda, vel aliud pathema excitatum, quo prioris effectus quodammodo deleatur, quemadmodum singultui aut leviori haemorrhagiae incussum terrorem remedio esse saepe videmus. Si vero a frigore, aut a cohibita transpiratione inducta fuerit febris, probabile est, lentorem sanguinis inde natum per motum febrilem resolutum iri, et perspirabile retentum per sudores exiturum. Cum primae viae peregrinis succis aut inquinamentis scatent, febrimque aiunt, ideoque nausea, epigastrii hypochondriorumque tensio aut gravitas morbum comitantur aut antecesserunt, aut similia cacochyliae gastricae indicia adsunt, emeticis, catharticis, clysteribus, potu largo, saponaceo, incidenti, salito atque abstinentia utendum est, ut sordes omnes expurgentur radicitus. Id autem in iuvenilibus corporibus et sanguine plenis, praemissa venae sectione, promptius, tutius feliciusque perficitur. Turgente bile, ut saepe in biliosis temperamentis aestivoque tempore, quo febres ardentium naturam facile induunt, turgere consnevit, praeter ea, quae leniter sursum aut deorsum eiiciunt, subacida quoque in usum veniant, utpote quae alkalescenti aut putrescenti humori obsistunt, quidquid contra obmurmurent, si qui adhuc sunt Sylvianae hypotheseos sectatores. Fieri tamen aliquando potest, ut cruditas acida primas vias oppleat, febribusque contumacioribus causam suppeditet. Id vidi cognoscitur ex victu farina-

ceo, crudo, vegetabili, acido iam, vel ad acescendum prono, ructibus acidis, facie pallida, ventre tumido, excrementis viridibus acidumve spirantibus, aetate aut sexu ad acidum spontaneum procliviori. Tunc profecto absorbentia acidumque emendantia cum eccoproticis rhabarbarinis felicissime cedunt. Hinc magnesiae albae, pulveris ostrearum in calcem redactarum saliumque alkalinorum fixorum ad intermittentes quasdam febres fugandas celebrata virtus.

§. CVIII.

Quid si cum sanguine phlogistico? — Aut muco inerti?

Interdum sanguis diathesi inflammatoria, sive lentore calido, aut copia, aut acrimonia biliosa, aut prava alia simili qualitate a naturali statu deflectit, quod praecipue in continuis iam ab initio, aut ad continuitatem pronis non rarum est; tunc sanguinis missio et diaeta severior requiritur, praeter ea, quae diluunt, refrigerant, et acritudinem notam emendant. In diuturnioribus intermittentibus febribus nonnunquam lentor humorum frigidus, sive mucus iners, vix acer, difficulter putrescens occurrit, qui ultima arteriarum venarumque reticula, aut circumpositas cellulas, in quibus tardior circulationis motus esse videtur, infarcit, ac lentescendo obstruit. Huiusmodi vitium plerumque comitem habet solidarum partium atoniam, imo saepe ab hac, ut causa, dimanat. Tunc solvendus mucosus humor est amaris, salinis, acribus, calefacientibus, et leniter excitandus viscerum vasorumque omnium tonus, firmandusque corroborantium usu.

§. CIX.

Quid si a noxiis halitibus? — Curatio secundariae aut symptomaticae.

Si vero noxia effluvia, putridi paludum vapores, miasmata epidemica, aut simile quidpiam veneni instar febrim genuisse videantur, ad antiseptica, quorum latissima supellex est, confugere illico oportet; sed ceteris omnibus antecellit cortex peruvianus, dummodo optimae notae sit, et liberali manu, ut opus est, adhibea-

tur. Si febris demum intermittens secundaria aut symptomatica esse cognoscatur, ut ea est, quae a strumis, a scorbuto, a lue venerea, ab hysterica aut hypochondriaca passione, a catarrho, a rheumate, a tuberculis, a phthisi pulmonari aut alio morbo primario ut symptoma interdum pendet, omisso tum cortice, utpote inefficaci et febri, licet intermissionibus distinctae, tollendae impari, transeundum ad ea remedia, quae primario morbo accommodata sunt, diuque in iis persistendum est.

§. CX.

Monita circa sanguinis missionem.

Haec generatim dicta ob oculos semper habeat oportet quicunque febribus intermittentibus curandis manum rite admovere cupit. Praeterea quaedam et scitu necessaria supersunt de recta sanguinis missionem aliasque evacuationes instituendi ratione, ut fax aliqua tironi quasi praeluceat, cuius ductu syrtes scopulosque in dubio certamina incertisque rebus ad rationis experientiaeque normam vitare possit. Et primum quod ad sanguinis missionem attinet, haec communi fere omnium opinione reprobatur in intermittentibus, praesertim epidemicis, etiam vernalibus, quia per eam, uti Sydenhamius testatur (1), saepe efficitur, ut perniciosiores reddantur, longiusque tempus perdurent, adscitis interea gravissimis symptomatibus non sine vitae ipsius periculo. Sydenhamio accedit Tortius, qui eandem omnino observationem adducit, affirmatque, eadem die, qua sanguis e vena missus est, saepe febrem e simplici duplicem (2) fieri. Fatetur tamen id ipsum sponte et sine huiusmodi causa pluries evenire, tuinque illud a venae sectione praestitum esse, cum eam in febribus aestivis sine prudenti rerum omnium consideratione adhibitam viderit.

(1) *Observ. med. sect.* I. *cap V.*

(2) Nocuam sanguinis missionem repetitam, atque reduplicare inde febres vidit Ramazzinus in *Constitutione epidemica rurali an.* 1690, in qua febris intermittentes, ob pluvias immodicas et annonae caritatem, in primis *corruptivae* grassabantur. Vid. l. c. §. 9. et 41.

§. CXI.

Qua ratione medicus se gerere debeat in sanguinis missione deliberanda.

Itaque ratio et eum ratione coniuncta experientia suadent, hic distinctione aliqua opus esse, nimirum neque semper sanguinis missionem in hisce febribus pertimescendam, neque certe in omnibus indiscriminatim et effuse administrandam. Nam et anni tempus et febris naturam atque aegri aetatem temperiemque considerare oportet, antequam quidpiam deliberetur. Verno tempore, quo corpora turgent sanguine, humores rarescunt et expanduntur, et quodammodo ad sese defaecandum propendent, si febres eo vergant, ut plerumque solent; si aetas et temperamentum et reliqua consentiant, cur non poterit utiliter humorum copia per venae sectionem minui, spatium maius in vasis parari, ut naturae motus expeditiores facti citius et facilius fine suo potiantur? Quid? si etiam paulo acutior sit morbus, et pulsus vehementior pleniorque? Nonne in tanta vasorum plenitudine sanguinisque concitatiori motu inflammationes viscerum, congestiones canaliumque ruptiones licet per sanguinis missionem praecavere atque avertere?

§. CXII.

Aestate et autumno sanguinis missio minus convenit.

At vero aestate, cum parcior sit sanguinis quantitas ob subtiliorem partem in vapores resolutam, cum humores omnes ad liquescendum inclinent, cum summa se ubique prodat eorum ad alkalescentiam et corruptionem proclivitas, cum bilis copiosior et fervidior praevaleat, non temere vena secanda est; nimirum non, nisi in maiore sanguinis aestu, diathesi inflammatoria, vasorum habitusque plenitudine atque aliis huiusce generis conditionibus. Multo minus autumno sanguinis missioni locum esse, plerique scriptores arbitrantur, quia dispersa subtiliori humorum parte, vapidam, quae remanet, atque effoetam credunt. Quare eo tempore febres profecto lentae et diuturnae plerumque videntur,

sicut crassos, lentos inertesque liquores decet. Attamen quandoque incidit, ut in tempestatibus etiam, quae minus sanguini mittendo opportunae habentur, eiusdem constitutio ob aliquam intercedentem causam ad inflammationes pronissima sit, alterque de venae sectione sententiam iubeat.

§. CXIII.

Quando febris per se s. m postulet.

Prae ceteris febris ipsa eiusque symptomata animadversionem merentur Vehemens eius gradus, aut ad continuitatem magna proclivitas venae sectionem exposcit, item grave aliquod symptoma, uti coma, delirium, pleuriticus dolor, sanguinis sputum, summa spirandi difficultas eamdem exigunt, modo cetera non adversentur. Neque sola sanguinis missio, sed cucurbitulae etiam atque alia revellentia praesidia optime tunc adhibentur. Verum haec, ut cuilibet manifestum est, non ratione febris tantummodo, sed adiunctorum syptomatum causa conveniunt; neque in benignis atque exquisitis semper, sed potius in perniciosis aut corruptivis opportuna vere sunt.

§. CXIV.

Tempus, quo mitti sanguis potest.

Aliquid etiam dicendum est de tempore, quo mitti sanguis potest. Apud Gallos in summo aestu febrili mitti solet, nec aliter faciunt plerique Italorum. Apud alios vero, et praecipue Galeni veterumque sectatores die intermissionis, aut saltem febre ad finem properante tantum. Sed si necessitas urget, quovis febris tempore recte mittitur, excepto primo accessionis stadio, quo certe hominem venae sectio iugulare potest; quidquid contra aut agant, aut iudicent nonnulli, quos novandi cupiditas audaces reddit, aut temeritas adiuvat.

§. CXV.

De purgandi ratione.

Quae de sanguinis missione ex Sydenhamio et Tortio retulimus, eadem illi habent de purgatione, affir-

mantes, similes omnino effectus, quos viderunt a venae sectione, etiam purgationem, praesertim in constitutione epidemica, subsequi. Minus tamen noxiam purgationem et vomitionem fuisse in memorata rurali constitutione (§. CX.) Mutinensi deprehendit Ramazzinus, dummodo prudenter atque intra moderationis limites adhiberentur. Alias morbum pertinaciorem reddebant deterioremque. Imo Mathaeus Georgi (*Art. piccol. di medicar. p. 61.*) narrat in Dertonensi ditione quodam autumno *febres tertiano typo recurrentes frequenti purgatione tractatas lethales evasisse*; omissa autem purgatione ex consilio *eximii medici* Moro fere omnes sanatas. Ceterum non pauci vomitionem laudant, in quartanae potissimum initio, et interdum, prout res postulat, repetitam. Ea enim materiam, quae morbum facit, prompte et celeriter tam e primis viis, quam e remotioribus locis educi, aut characterem, ut vocant, quem in nervis tamquam febris proximam causam, aut potius proëgumenam (1) ponunt, tolli et deleri, et sic contumaciores febres exstirpari asserunt. Alii contra cane peius et angue emetica reformidant, aut inutiliter adhibita non semel fuisse narrant, exemplis in medium allatis. At nobis media via incedendum esse videtur, nimirum emeticis tum utendum, quando magna putridae aut viscidae saburrae copia ventriculum gravat, aut bilioso humore depravato turget cystis fellea, hepar et duodenum. Id autem indicant causae antecedentes et procatarcticae, sapor amarus, nausea, stomachi pondus, de quibus aegri, dum mane evigilant, in primis queruntur, flavus oculorum, faciei, aut urinarum color, appetitus deiectus, hypochondria aut epigastrium tumidum. Interdum etiam hoc purgationis genus a sola febris diuturnitate et pertinacia, aut ab autumnali tempore exposcitur, quasi vehementiore quadam concussione opus sit, ut fomes febrilis ab interioribus viscerum latibulis excutiatur. Sed antequam emetica adhibeantur, temperamentum, aetatem, vires, vitae genus, pectoris et capitis conformationem, morbos antecedentes aliaque perpendere oportet, utrum consentiant. Lenia item apud nos eligantur, atque ubi vasorum aliqua plenitudo appareat, nonnisi post ea per venae sectionem depleta propinentur (2). De tempore, quo dari

debeant, opportuniore disceptatur inter auctores. Alii tempus ab accessione remotissimum, alii quam proximum ante accessionem praeferendum existimant, atque his suum quoque calculum addit Haenius (3). At spasmi et turbae, quae incipientem accessionem comitantur, ab emetico ita augeri possunt, ut medicum deinde poeniteat temeritatis.

(1) In omnibus morbis solent pathologi ponere causam proëgumenam sive praedisponentem, cui si superveniat causa procatarctica sive occasionalis, ex utriusque confluxu dicunt oriri causam morbi proximam. Cl. Swietenius (*Comm. ad.* §. 755) in febrium intermittentium aetiologia hanc ipsam sequitur doctrinam, agnoscitque in nervis quamdam mutationem sive characterem, quo praesente, uti causa proëgumena, facile ex levi quacunque occasione febris excitatur. Hunc characterem etiam sufficere sine humore ullo, sive fermento, sive fomite, ad febrim statis horis revocandam, non dubitat. Quare febrili fomiti videtur ipse quodammodo adversari. Eius opinionem amplexus est Albrechtus Thaer (*De actione system. nervosi in febribus, Gotting* 1774) aliique nuperiores. Sed quae de huiusmodi hypothesi in utramque partem dici possunt, videantur apud Tenka *Hist. febrium intermitt. vol.* 1. *a* §. 37. *usque ad* §. 52.

(2) Neglecta huiusmodi cautione non modo pulmonum vasa lacerari possunt, verum etiam cerebri. Internam cerebri haemorrhagiam inveni in cadavere hominis, qui post emeticum stupidus factus intra viginti quatuor horas gravissima ex apoplexia periit.

(3) *Rat. med. T. XI. cap.* 1.

§. CXVI.

Damna validioris purgationis
— Laudatur blanda et circumspecta purgatio

Validiorem alvi ductionem complures Tortium secuti damnant, damnaverat etiam Stoerkius modo laudatus, nec immerito; nam quod purgationis amatores sibi proponunt, primas nimirum vias et viscera a pravis succis obstructionibusque liberare, vix unquam assequuntur. Vires potius prosternunt, tonum viscerum labefactant, cruditatem augent, febresque reddunt diuturniores, imo periculosiores, in primis, si corruptivae aut perniciosae indolis erant. Quamquam vero exercitatissimus Tortius iteratis experimentis id didicit, non tamen is est, qui

omnem purgandi rationem reiiciat, blandam videlicet, lenem et circumspectam. Licet igitur, ubi purgandi indicatio non desit, lenibus medicamentis, et pro humorum peccantium, anni temporis, aetatis, temperamenti, consuetudinis, vitae generis ratione diversis alvum ducere. In biliosa constitutione, fervidiori anni tempore similibusque casibus lactis serum, aut simplex, aut ex tamarindis decoctum, aut cremore tartari imbutum sufficiet. Cremor item tartari unciae pondere in aquae fontanae ferventis duabus vel tribus libris solutus, et potui datus blandissime repurgat. Si acres et tenues succi ventriculum ad inanem vomitionem, aut intestina ad deiiciendum frustra provitent, nec materia turgeat, oleo vel olivarum dulci, vel amygdalino recenter sine ignis ope expresso, et ad tres vel quatuor uncias ex iure tenui propinato molestiae huiusmodi egregie sedantur. Quod si paulo crassior aut copiosior materia in primis viis haereat, et tempestas autumnalis, temperamentum pituitosum aliaque huius generis concurrant, lenientium virtus augeri poterit. Hinc vel sales medii et amari cathartici, vel cassia, vel manna, vel conserva florum persici, vel electuarium lenitivum, vel rhabarbarum, vel species hierae simplicis Galeni erunt convenientissima. Cl. BECCARIO de me, auditore olim suo, optime merito in usu erat holus, qui recipit florum cassiae et conservae malvae utriusque drachmas duas et rhabarbari electi drachmam semis, quem suavissime purgare ipse aiebat. Interdum solis clysteribus optatum finem consequimur, qui tutissimi sunt, et, quoties opus est, sine ullo aegrotantis incommodo iterantur.

§. CXVII.

Febrifuga varia.

Expiatis primis viis utiliter usurpari solent quaedam ex iis, quae peculiari humorum aut solidarum partium vitio cognito opponuntur, et veluti remotas causas emendant, quaeque *febrifuga* vulgo etiam appellantur, quia interdum febrem et ipsa tollunt. Primum locum obtinet serum lactis simplex, vel incoctis herbis amaricantibus alteratum, et per aliquot dies ieiuno stomacho sumendum. Deinde veniunt plantae quaedam, uti cichoreum,

taraxacum, fumaria, agrimonia, carduus benedictus, chamaedrys, centaurium minus, absinthium, ruta, marrubium album, cardiaca, pentaphyllon, securidaca, item flores chamaemeli (1), tanaceti, agerati (2), arnicae montanae (3), sicuti etiam radices prunni sylvestris, mali persicae, serpentariae virginianae, lappae maioris, gentianae, aut cortex nucis arboris (4), secundus fraxini, hippocastani (5), salicis (6), aurantiorum, cascarillae, lignum quassiae, sive eiusdem radix (7), baccae cupressi et plantae omnes antiscorbuticae, in primis trifolium fibrinum, ex quibus decocta (8), diluta, succi, extracta, tincturae, pulveres, electuaria, pilulae, mixturae varii generis parantur.

(1) Chamaemelum celebratum primum fuit a NACHERSO, ab ABHO, deinde a MORTONO, a PITCARNIO, a CARTHEUSERO, a LARGIO aliisque. Vid. LANGE *Misc. veritat. fasc.* 1. *p.* 79

(2) Vid. *Saggi di Med. di P. Paolo dall'Arme P.* 2. *p.* 202. *nella nota.*

(3) COLLIN. *Arnicae in febribus vires, sive observat. P. V.*

(4) FEBURE *in not. ad Grantium de febrib.*

(5) Vid. cl. ANT. TURRAE *Lettera, ed alcune osservazioni sulla febbrifuga facoltà dell'Ippocastano*, quo in libro historia huiusce remedii, quod primus MISTICHELLIUS commendavit, usque ad nostra tempora comprehenditur, novisque periculis excellens eiusdem vis asseritur et vindicatur. Anno vero superiore 1782 prodiit Commentarius JO. FRANCISCI ZULATTI Cephaleni, ANGELI doctissimi viri filii, quo ornatissimus adolescens duodecim medicas periclitationes remedii huius vires explorandi caussa in nosocomio Patavino diligentissime institutas profert, quarum eventus cl. TURRAE observatis omnino adversatur. Nec rarum est, in huiusmodi experimentis, ex levissimis quandoque caussis, medicos quamplurimum inter se dissidere. Verum si *hippocastano* locum inter febrifuga denegat suis experimentis ZULATTUS, auctoritate tamen cl. JO. MARSILII, botanices professoris Patavini, et periculis compluribus cum Patavii, tum Parmae factis permotus, alio febrifugo ditandam medicinam contendit, *Datisca* videlicet *cannabina*, cuius egregiam adversus febres intermittentes facultatem concelebrare non dubitat. Vid. eius *Osservaz. sopra la facolta febbrifuga dell'Ippocastano. Firenze* 1782. *p.* 17. Antifebrilium quoque medicamentorum classem adaugere studuit cl. RUDOLPHUS BUCHHAVE. Is enim Hafniae ann. 1781. suas *observationes circa radices gei urbani, sive caryophyllatae vires in febribus praecipue intermittentibus aliisque morbis institutas* evulgavit. Centum et viginti tribus medicis historiis praesentissimas novi huius remedii vires demonstrare annisus est. Si

experimentorum numerus, si auctoris fidea, si confidentia, quam ubique ostentat, considerentur, nullus profecto de antifebrili caryophyllatae virtute dubitaverit. Sed nescio, quo adverso fato fiat, ut saepe quae alibi remedia laudibus extolluntur, brevi apud nos in Italia celebritatem omnem amittant. Id ipsum vehementer doleo contigisse geo urbano, quod a nostris avide receptum et multiplici ratione tentatum votis nequaquam satisfecerit. Excipio tamen cl. Falc. Astium R. protophysicum Mantuanum, qui miram huius remedii facultatem antifebrilem expertus est in febribus intermittentibus diuturnis et admodum recidivis chinae chinae non amplius auscultantibus. Vid. eius. *Mem. epist. intarno le malattie corse in Mantova nel* 1782 insert. *Volum. VII opuscul. med. Prat p.* 98.

(6) Species salicis, cuius corticem adhibendum volunt, est *Salix vulgaris alba.* Decerpitur cortex e ramis minoribus trium vel quatuor annorum, qui crassitiem ab uno ad quatuor pollices habent, siccatusque in pulverem redigitur. Huius autem pulveris scrupulum unum vel duo dari debent quarta quaque hora tempore integritatis. Sic quinquaginta aegros et ultra, sine ulla noxa perfecte a se sanatos asserit Edmundus Stone. Idem in pertinacibus quartanis aliisque morbis, qui difficulter remediis auscultabant, pulveri corticis salicis addit quintam chinae partem, qua ita eius vires augentur, ut aegri repente convalescant. Neque ulla praeparatione ante huius remedii usum opus esse dicitur. *Philosoph. Transactians. vol. LIII. p.* 195.

(7) Vid. *Sebastiani Severii*, auditoris olim nostri, *Commentarius, in quo medicatae quassiae vires expenduntur.* Ticini 1776. Sed exiguas omnino quassiae vires antifebriles esse, suis experimentis ostendit auctor.

(8) Cl. Haenius ad curandas febres intermittentes commendat sequens decoctum:

Rec. Rad. Gramin.
Taraxaci an. lib. j. ss.
Minut. concis. at contus. indantur in aq. purae qu. s. Decoq. per bihorium.
Colatur praelo express. lib. iij. add.
Oxymel. simplic lib sem.
Sal. polychrest. drachm. vj.
M. Detur uncia quovis bihorio

Vid. *Rat. medend. Part. XI. cap. I.*

§. CXVIII.

Sales medii. — Riverii et Crollii specificum — Specificum Mortoni. — Sal ammaniacum. — Pastinacae semina. — Febrifugum Aubonii.

His, prout e re fore videtur, adiici possunt *sales digestivi* dicti, tartari, absinthii, tartarus vitriolatus, po-

lychrestus, de duobus, sive arcanum duplicatum, nitrum vitriolatum, digestivus SYLVII, mirabilis GLAUBERI, tartarus solubilis similesque alii. Multa alia commendantur ab auctoribus, quorum singula persequi longum nimis esset. Non tamen silentio praeteriri pauca quaedam debent, utpote usitatiora et longa experientia apud multos veluti comprobata. Tale est illud CROLLII et RIVERII ex sale alkalino fixo et acido vitriolico (1) conflatum, aut illud aliud, cui nomen *specificum* MORTONI, ex floribus chamaemeli, sale absinthii et antimonio diaphoretico constans (2), quo auctor eas intermittentes vicisse narrat, quae cortici peruviano restiterant, quae secundariae aut symptomaticae et spuriae fortasse fuerunt. Laudantur quoque sal ammoniacum ad drachmas duas bihorio ante accessionem datum (3), camphora collo appensa aut intrinsecus sumpta, semina pastinacae ad drachmam unam, itemque testae ovorum in calcem igne redactae ad drachmam semis bis aut ter in die adhibitae, quarum SAUVAGESIUS (4) aliique testantur utilitatem. In Hispania frequenti usu commendatissimum est AUDONII febrifugum ex fabarum *caffeae* saturatiore decocto et citrei mali succo compositum (5).

(1) Sic paratur: *Rec. aq. cichor. unc. iij.*
Sal absinth. alcal. drach. sem. spirit. sulph. aut vitriol. gutt. xii. vel scrup. j. M. hauriatur duabus horis ante accessionem.

(2) Specificum MORTONI sic describitur ab auctore suo: (*De febr. intermitt. cap. VI. exercit. I. p.* 50)
Rec. Flor. chamaemel. subtiliss. pulv. (plus minus pro aetate) scrup. j.
Antimon. diaphor.
Sal. absinth. aa scrupul. sem.
M. f. pulv. sumendus in haustu cuiuscunque iulapii temperati, aut in formam boli aut pil. cum mucilag. gumm. tragacanth. redactus, sexta quaque hora per biduum vel triduum repetendus. Historias hoc remedio curatarum febrium videbis apud eumdem *l. c. cap. IX. p.* 115. *et. seq.*

(3) Nocet calidiori temperamento praeditis, et facile intermittentes in continuas commutat; quod non semel vidi egomet ipse, videruntque alii.

(4) *Nosolog. cl.* 2. *Feb. interm. ord.* 3.

(5) AUDONII *Febrifugum* sic habet:
Rec. Caffeae tost. et trit. drachm. sex. coq. in aquae unciis tribus ad dimidias. Resid. decantat. add. succi citri uncias binas. M. Calide propinatur aegro ieiuno apyrexiae tempore. Alvum et sudorem movere dicitur.

§. CXIX.

Quaedam alia celebrantur.

Werlhofius (1) *non spernendum* remedium testatur *oleum animale* Dippelii ad guttas quinque et viginti haustum, eoque tertianam fugasse refert Linnaeus (2). Sulphur quoque *minerale* a drachma dimidia ad unam aliquoties ante accessionem ingestum ab Ettmüllero, Rulando, Riverio aliisque (3) inter antifebrilia recensetur. Inter haec locum aliquem invenit pariter *kermes minerale*, cuius semigranum infantibus febre intermittente laborantibus bis, ter, quaterve in die ingestum summopere prodesse, auctor est Geoffroyus (4). Adstringentia etiam extolluntur. Decoctum plantaginis post Dioscoridem et Gesnerum Senacius adhibuit ad febres contumaciores (5). Gallas a drachma semis ad unam omni quadrihorio Renaulmius (6). Alumen crudum a dimidio scrupulo ad unum ex decocto centaurei minoris quinque horis ante febris ingressum datum summopere concelebrant Hartmannus, Gruhlingius, Ettmüllerus atque alii (7). A stypticis autem huiusmodi remediis consultius putaverim omnino abstinere. Nec tuta, nec innocua omnino esse, suadet ratio. Denique aqua sola affatim per biduum aut triduum sine alio alimento a veteribus primum, nunc a Senacio (8) et Diorlono (9) tamquam certissimum *antipyreticon* proponitur. Opium etiam nonnulli (10) et theriacam ante accessionem dandam iubent, nec desunt, qui venena, et in primis arsenicum, ut Faiccius, nucem vomicam, cicutam, fabam sancti Ignatii, araneas aliaque aut absurda aut nauseosa, uti urinam humanam, aut vaccinam, pulverem pyrium, piper, suadeant. Sed pleraque ex his aut noxia aut futilia factis periculis deprehensa sunt, praeprimis arsenicum, a quo cl. viri Haenius, Störckius Archiatror. Caesar. comes, et Quarinius plurima et ferme incurabilia mala profecta (11) testautur.

(1) *Observ. de febr. section.* 2. §. 3.
(2) *Dissertat. de morb. adven. in America vexantib.* §. 84.
(3) Tissa *l. c. P.* 2. *sec.* 2. *cap. V.* §. *e.*
(4) *Mat. med. T.* I *p.* 126
(5) Tissa *l. c. cap. VIII.* §. *a.*

(6) *Acad. Roy. des Scienc. de Paris an.* 1711.
(7) Trska *l. c.* § *f. p.* 508.
(8) *L. c. lib.* 3. *cap.* 8.
(9) *Avis aux Gens de la campag chap.* 20. *p.* 155.
(10) Cl. Berryat quia verosimilius putat, a spasmis intermittentes oriri, quam ab obstructionibus, praesertim quando magno eum horrore invadunt, ideirco medicamentum ex opio, quo spasmi tollantur, praebet. Utitur autem laudano liquido Sydenhamii, in infantibus ad guttas sex, in adultis ad viginti, ex diluto centaurei minoris, hora una ante accessum horroris. Sudorem promovet, si aeger lectulo se contineat. Ipse tertianas se curasse ait, quae corticem chinae spreverant. Vid. *Comm. Lips. vol. VI. P.* 3. *p.* 517. 518. At neque hoc tutum remedium est. Nata inde novi lethalia et vix superanda symptomata. Montsotus etiam Deslandes multorum experientia annorum edoctus memoratam Berryati methodum nuper vituperavit et reiecit. Vid. *Journal de Méd. Janvier* 1781. *p.* 23.
(11) Harr. *Rat. med. T. XI. p.* 64. 65. Stoerckius *Ann. med.* 1. *p.* 79. 80. Quarin. *febr. medend cap. XII. p.* 138.

§. CXX.

Topica sive Epicarpia antifebrilia.

Praeterea a nonnullis topica quaedam et proponuntur, et magno in pretio habentur. Duo tantum *epicarpia* hic commemorabo, quae Mortonus tamquam usu comprobata describit. Alterum ex terebinthinae venetae et pulveris olibani aequis partibus constat; alterum vero ex chelidonio maiore et ruta cum fuliginis, saponis veneti et salis marini idonea quantitate contusis atque aceto acerrimo subactis. Utrumque carpis manuum admoveri solet biborio ante novam febrim. Neque reticendum est, nuperos quosdam non infimae notae medicos praecipere, ut totum corpus pannis calidis aliquo ante accessum febrilem tempore perfricetur, et deinde decoctum aliquod sudoriferum praebeatur, ut provocato sic sudore frigus arceatur. Id bis felicissime tentavit cl. Stöackius (1).

(1) *Ann. med.* 2. *p.* 161 *et seq.*

§. CXXI.

Regimen in quavis accessione.

Demum magni interest, quomodo aegri in quavis ac-

cessione gerere se debeant. Initio accessionis, quo frigus se exserit, *maturius veste multa aeger tegendus est*, admovendaque *sicca et calida fomenta* partibus, quae maiori frigore afficiuntur, sic tamen, *ut ne statim*, ut ait Celsus, *vehementissimi calores incipiant*, *sed paulatim increscant* (1). A potu, quoad fieri potest, abstinendum esse docent plerique clinicorum, quamquam eo tempore sitis quam ardentissima ad bibendum sollicitet. A potu enim, praesertim frigido et copioso non modo frigus molestius diuturniusque redditur, verum etiam nausea, vomitus, anxietas et turbationes internae invalescunt. Nihilo tamen minus, ubi sitis intolerabilis est, potus calidiusculus concedi poterit, sed exigua et parciori manu; quo fauces humectentur, morbifica materies diluatur, faciliusque properet ad excretionem, et spasticae interiorum exteriorumque partium contractiones relaxentur. Quo etiam tendere videntur linimenta nervina et aromatica, quibus scrobiculus cordis et spina dorsi calide inungi possunt. Oleum nucistae, balsamum peruvianum, oleum stillatitium cerae, succini, terebinthinae, lavendulae atque alia eiusdem generis ad id opportuna esse solent. Intrinsecus vero ea minime dentur, quae calefaciunt nimis; nam saepe febrim exasperant. Calore autem diffundi coepto, licet largiori potu uti, sed acidulus sit oportet, temperans, atque antiphlogisticus, praesertim si vehementer aestuet corpus. Quod si post aliquot horas sudor non erumpat aut lente prodeat, neque calidus potus eum satis proliciat; adiuvandus tandem est infusis aut incoctis potioni floribus chamaemeli, sambuci, tiliae, arnicae aut summitatibus cardui benedicti, centaurei minoris, chamaedryos similiumque.

(1) *De Med. l. 3 cap. XI.*

§. CXXII.

Victus ratio.

Nec minus refert, qua ratione febricitantes nutriendi sint. Generatim eo tenuior victus esse debet, quo breviora integritatis intervalla; paulo liberalior, quo longiora. Nihil cibi dandum est prope accessionem et multo

minus in ipsa accessione. Alioquin vomitus, anxietas, aut febris vehementior et longior subsequitur. Neque eo tempore somno indulgere licet, sed quam longissime ab eo atque in remissionibus tantum. Remittente febre, aut iam finita accessione, quod tutius est, nostri iuscula concedunt ovaque sorbilia. Quando vero diuturnior est morbi continuatio, aliquid etiam carnium et vini dilutioris dant diebus a febre vacuis. Experientia enim docuit, in hisce febribus tenuiorem victus rationem, quando trahuntur, viribus maxime noxiam esse. Diebus item, quibus accessiones non fiunt, leniter exerceri corpus expedit, in primis ante cibum, aut frictionibus uti, ut ne vires et solidarum partium viscerumque robur penitus elanguescant.

§. CXXIII.

Quando in benignis cortice opus sit. — De corticis usu.

Hac prope ratione benignae intermittentes et *depuratoriae* curantur, quin imo solo diaetetico saepe regimine adhibito, plerumque exactis aliquot circuitibus primum mitescere, deinde penitus desinere consueverunt. Ni vero hoc eveniat, diuque trahantur, aut in utero gerentes aut in puerperas cadant, aut contra si febres de *corruptivarum* aut *perniciosarum* genere se prodant, cortice chinae chinae, qui omnibus quibuscunque aliis remediis virtute antipyretica antecellit, mox supprimendae sunt. Itaque aliquid de eius usu ad sistendas febres dicere nunc convenit. Primis illis temporibus, quibus divinum hoc remedium innotuit, infundebantur eius bene in pulverem attenuati binae drachmae in uncias aliquot vini meracioris, et deinde una cum vino propinabantur duabus horis ante accessionem, et quidem graviorem, si febris duplex erat. Illa accessio non cohibebatur, sed futura, quae ei respondebat. His aut ter ad summum repetitum remedium, si optimae notae esset, quascunque accessiones avertebat. Sin minus, augenda erat dosis, ut quahtas quantitate suppleretur. Hinc iteratis periclitationibus compertum est, corticem ut suam vim exerceat, egere tempore, quod non minus sit viginti quatuor horis. Quam ob rem non prope ipsam accessionem, quo in casu vomitu saepe reii-

citur, sed quam longissime a ventura accessione dari optimo consilio coeptus est; ut nimirum tantum temporis corpori adhaereat, quantum ad suam vim exercendam opus habet.

§. CXXIV.

Eius adulteratio.

Paulatim autem cortex tanta celebritate inclaruit, ut per totum ferme terrarum orbem non modo ad febres, verum ad alios etiam morbos curandos adhiberetur. Hinc eius copia et bonitas minui coepit, deinde etiam fieri non potuit, quin a mercatoribus lucri percupidis variis mixtionibus et artificiis adulteraretur; hinc vires eius medicae a prisca illa atque admiranda efficacitate non parum defecerunt. Necesse igitur fuit, sensim remedii dosim adaugere, ut quantitate efficacitatis defectus compensaretur. Imo nostris temporibus ea ipsa remedii quantitas, quam Tortius ad febres perniciosas vincendas necessariam summo cum generis humani beneficio invenit et palam fecit, etsi satis amplior et validior (si cum vetere, et communi illa, quae adhiberi solita erat, comparetur) non raro ob remedii adulterati aut effoeti imbecillitatem atque inertiam vix expectationi respondet. Quare hodie adeo varia multiplexque chinam chinam adhibendi ratio est, ut non facile duo medici reperiantur, qui in una eademque conveniant.

§. CXXV.

Hodie quaenam eius dosis in benignis.

Apud plerosque tamen id unum ratum fixumque videtur, ad benignam febrim sistendam tres aut quatuor remedii drachmas, aut, quod summum est, tres quartas unciae partes sufficere, in plures vices, non valde dissitas opportune et prudenter divisas. Sed praestat in benignis quoque febribus bis saltem quolibet die tantum chinae chinae praebere, donec uncia aut sesquiuncia absumpta eius sit. Et quoniam huiusmodi febres, postquam desierint, facile revertuntur, id praecaveri oportet continuato eius usu et data per dies aliquot drachma semis vel una, donec alia nimirum au-

cia absolvatur. Neque alienum est, iustis intervallis eamdem medendi rationem repetere ad dies usque quadraginta, quibus praeterlapsis vix unquam recidivae fiunt. At, ubi febris non solum benigna est, sed etiam exigua et lenis, et sola tantum diuturnitate molesta, tunc cortex minori admodum dosi, et fere in modum alterantis dari potest, ut penitus ea extinguatur.

§. CXXVI.

In corruptivis quae dosis esse debeat. — Largior adhuc in perniciosis. — Generatim quomodo cortice utendum.

Corruptivae vero febres largiorem dosim (1) postulant, ideoque toto remissionis intermissionisque intervallo quarta unciae pars bis vel ter sumenda est, quousque febris decesserit. Febri omnino cohibita, drachmam unam bis in die, mane nimirum et vespere adhuc sumere expedit, donec ad duarum unciarum pondus perventum sit. In *perniciosis* demum atque ad acutas vergentibus maior adhuc remedii vis pro qualibet vice adhibenda est, quae tamen sic definiri haud potest, ut omnibus, et singulis casibus accommodetur; sed pro rerum et casuum ratione variari debet. Universim tamen scire licet, in perniciosis comitatis (§ LXIX. LXX.) unciam chinae chinae requiri, ut necessio proxima, quae exitum afferre potest, avertatur, nec interdum eam satis esse, cum saepe experientia ostenderit, ad accessionem febrimque omnino tollendam amplius sesquiuncia opus esse. Pro vario autem intervallo, quod inter unam atque alteram accessionem intercedit, breviori videlicet aut longiori, ut Tortius accuratissime docuit, diverse etiam totum remedium partiri et dividi debet. Ubi brevius intervallum est, primo statim remissionis tempore uncia dimidia, imo in graviori metu drachmae sex corticis uno haustu propinandae sunt, quatuor deinde aliae aut sex divisim reliquo, quod superest, spatio, sive remissionis sive intermissionis illud sit, ita ut singulae doses sensim decrescant, atque earum minima postremo loco detur, nempe aliquot ante horis quam febris accedat. Quando autem longius integritatis intervallum est, tunc potest remedium in plures adhuc partes dividi, et maius inter unamquamque

partem spatium relinqui; ut prima et altera assumptio tres drachmas non excedat, reliquae vero drachmas duas aequent. Etenim tota artis providentia in eo consistit, ut sex illae drachmae aut uncia aut sesquiuncia, quae ad febrem perniciosam comitatam arcendam opus sunt, ita dividantur, ut ante exitialem accessionem, quae expectatur, et praecaveri debet, ex toto absumantur, hac tamen cautione, ut prima corticis pars assumenda omnium reliquarum sit maxima. Nam, si contrario modo fieret, optato fine non potiretur medicamentum, quia prima eius dosis impar est febri sistendae, eis temporis, quo agat, conditio ei non deficiat; posteriores vero sero nimis superveniunt, ut febrili causae obsistere possint.

(1) Cl. Ramazzinius in *rurali constitutione epidemica* anni 1690. narrat, corticem peruvianum non satis prospere cessisse. Febres autem illae de genere *corruptivarum* erant, et cum primarum viarum cacochylia complicabantur. Si cl. vir primas vias rite prius repurgasset, deinde largius et diutius corticem cito dedisset, quemadmodum *corruptivarum* natura postulat, fortasse causam non habuisset, cur corticis dati eum poeniteret. Id ego expertus sum in epidemia quam simillima, atque ab eisdem omnino causis profecta.

§. CXXVII.

In subcontinuis quo modo dandus cortex.

Eodem ferme modo variatur corticis adhibendi ratio in eo perniciosarum febrium genere, quae, quia continuitatem acutamque indolem assumunt, *subcontinuae* vocantur. Nam, prout celerior aut tardior est earum ad continuitatem acutam progressio, sic largior aut parcior esse debet eius oblatio, quam etiam pro renata praecedant oportet sanguinis missiones iteratae aliaque generaliora auxilia, ut supra (§. CVI. etc.) traditum est. Itaque si ex calore et siticula aliisque signis (§. LXXI. CII.) iam memoratis, intermissionis die superstitibus, si ex frigoris diminutione, accessionum productione et gravitate cognoscamus, febrem iam *subcontinuam* esse factam, circuitu nondum ex toto tamen obscurato, quod earum proprium est; protinus mane diei, quae vacua fuisset, dentur drachmae binae, ve-

æperi tantundem, die vero venturae accessionis, horis aliquot ante, drachma una aut paulo amplius; accessione demum remittente iterum duae drachmae et sic porro, donec unciarum duarum pondus insumptum sit, febrisque discussa. Minime vero ex vino tunc corticem dare convenit, sed ex aqua quacunque, morbo acuto magis accommodata. Quod si continuitas iam invaluerit, obscurioresque circuitus facti fuerint, accedentibus insuper gravioribus symptomatibus, videlicet artuum tremoribus, motibus convulsivis, subdelirio, urinis subiugalibus, voce tremula, singultu aliisque id genus, validiori forma his obviam eundum est. Tum prima corticis dosis sit trium vel quatuor drachmarum, altera duarum, deinde sesquidrachmae mane et vesperi, demum drachmae unius, et sic paulatim imminuenda, donec uncia, aut sesquiuncia consumpta fuerit.

§. CXXVIII.

Febre sublata continuandus corticis usus. — Quomodo dandus in subintrantibus.

Sublata per corticem febre non statim ab eius usu desistere oportet, sed in eo adhuc per aliquot dies continuandum est, imminuta paulatim dosi, ut omnis febrilis fomes penitus extinguatur. Quamdiu autem id fieri debeat, prudentis medici et singula attente perpendentis esto decernere. In universum tantum corticis ad febrem praecavendam, nam facile revertitur, dari debet, quantum ad sistendam adhibitum fuit. Istud autem praestat, in quatuor partes dividere, quarum una nono et decimo quovis die in minores aliquot doses partita et iustis intervallis tributa sumatur. Nec dissimili ratione (§. CXXVII.) cortex adhibendus est iis febribus, quae ob anticipantes accessiones continuae fiunt, et peculiari nomine, ut a *subcontinuis* proprie dictis discriminentur, *subintrantes* (§. LXXI.) appellari solent.

§. CXXIX.

An parca manu datus praeferri debeat? — Quid agendum, si alvum laxet?

In more medicorum positum est apud quasdam natio-

nes chinam chinam parca manu, sed brevibus intervallis repetitam, adhibere, ad drachmam unam nimirum tertia, vel quarta quaque hora, donec febris cesset, vel ad idem pondus singulis diebus per aliquot hebdomadas, ut febris reversio arceatur (1). Sed experientia docuit, utilius certiusque largiori eam dosi pro qualibet vice, quanquam longioribus intervallis, adhiberi. Priori enim modo, cum febrili fomiti supprimendo non valeat, aut febrim non sistit, aut sub ipsomet remedii usu; quando desierit, eam repullulare et recidivam fieri, nequaquam impedit. Accedit praeterea, quod somni molestissime interrumpantur, capiendique cibi hora difficilius inveniatur. Quae omnia altero, quem dixi, modo commodissime evitantur. At ubi ampliori utimur corticis dosi, saepe accidit, ut alvus laxetur. Si hoc post primas tantum doses, ut plerumque fit, eveniat, sinere oportet, sin vero ulterius alvi fluxus producatur, aut ingravescat, tum *diascordio Fracastorii*, aut *theriaca Andromachi*, aut *laudano liquido Sydenhamii* seorsum datis, vel chinae chinae prudenter adiectis cohiberi debet; fluente enim alvo cortex prius descenderet prodiretque, quam morbi causam emendasset.

(1) Haec methodus, si unquam locum habet, in pueris morosisque foeminis et nauseantibus aegris tantummodo tentari poterit.

§. CXXX.

Cortex cum catharticis non debet commisceri.

Pessime igitur consulunt suis aegrotantibus, qui corticem cum alvum ducentibus coniungendum proponunt, aut eo maximam curam dirigunt, ut confestim alvo demittatur. Sydenhamius (1) et Tortius (2) multique alii (3) observarunt, febrim iam cohibitam dato cathartico, quin etiam emetico iterum exsuscitari. Id negant alii, qui aut felicius catharticis admixtis, quae depravatos humores educant, aut obstructiones, nescio quas, reserent, aut mala, quae a ligneo et styptico medicamento sibi confingunt, avertant, febrem tolli contendunt. Ego vero priorum, experientia ductus, sequor rationem, et, si purgandi indicationes adsint, alvum

blande et repetitis vicibus, ut supra (§. CXV. CXVI.) posui, expiare soleo, antequam ad corticem deveniam. Tum a catharticis aegros prohibeo, itemque ab iis omnibus, quae alvum laxare possunt, fructibus nempe, oleribus, bellariis similibusque. Quod si alvus praeter modum adstricta molliri quandoque debeat, soli clysteres, aut rhabarbari grana aliquot innoxie id praestabunt. Non omittam tamen cum Sydenhamio (4) et Swieteno (5) advertere, febres autumnales, [illegible] china china suppressae fuerint, catharsim saepe requirere; nam ea neglecta, vel recidivae fiunt, vel alii morbi succedunt, ut arbitrantur. Purgationem autem hanc post quadragesimam a febre finita diem instituendam solum monet Sydenhamius, dandumque vesperi paregoricum, ne catharseos irritatione febris revocetur. Cavendum praeterea a nimia ciborum repletione est, atque ab aëre frigidiore ad aliquot hebdomadas, ne depravata digestio, aut inhibita transpiratio causam praebeat, cur febris recidiva repullulet.

(1) [illegible] p. 331.
(2) *L. c.*
(3) Geoffroy *Mat. med. T.* 1. *p.* 280. — Swieten. §. 757. — Gorter *Comp. med. Tr.* 52. §. 33.
(4) *Ib.*
(5) *Ibid.* §. 766.

§. CXXXI.

Pulvis cuicunque praeparationi praestat — Quando alia forma dandus cortex.

Praesentissimum chinae chinae praesidium, quocunque modo usurpetur, sive diluti, sive decocti, sive tincturae, extracti, elixirii, syrupi, electuarii, pilularum aut pulveris forma, tam ore sumptum, quam ano iniectum miros semper effectus praestat. Fidissimis tamen ex observationibus constat, nullam praeparationem simplici eius pulvere, dummodo recens (1) ex optimo et tenuiori cortice peruviano sit confectus, efficaciorem aut praestantiorem esse. Peculiares vero circumstantiae interdum faciunt, ut una potius forma quam alia aegrotantibus commodior iucundiorque existat, ideoque altera alteri praeferatur. Et quanquam ore assumptum et

deglutitum valentius procul dubio agat, non tamen effectu caret, sed lentiori, etiam clysteris ope subterdatum. Tum decoctum saturatius aut extractum in aqua aut lacte solutum magis huic usui accommodatum est, et pueris in primis, qui a remediis etiam edulcatis atque elegantioribus interdum invicte abhorrent, adultisque, quos vomitus perpetuus, aut ex morbo, aut ex medicamento vexat, non parum proficuum.

(1) Pulvis chinae chinae, licet in pyxide, aut vasculis clausis servetur, plurimum deperdit suarum virium. Oportet igitur eam in pulverem tum solum contundi et redigi, cum eadem uti volumus. Jo. Fahr. Mauthi *Dissert. de Cortice peruviano* exstat in *Thesauro Dissertation. Programmat. etc.* Eduardi Sandifortii *vol.* 1. *p.* 277. *Roterodami* 1778. *in* 4. in qua diligentissime traditur historia corticis huius botanica, chymica et medica cum notis bonitatis eiusdem. Notae bonitatis sunt huiusmodi: exterius cortex peruvianus esse debet scaber, asper, fuscus, pallidis punctis hinc illinc maculatus, musco quandoque canescens, interius laevis, politus, colore cinnamomi, sed paulo obscuriori, et ferrugineo; in frusta diffractus et soli adversus ostendat puncta splendentia, ac si inesset nitrum crystallinum; odore sit mucido et leviter aromatico, sapore aromatice amaro, leviter styptico; dentibus friabilis, non viscidus, non glutinosus, non ligneus. Addi potest, oportere, ut sit e ramis minoribus iunioribusque decerptus. Contra suspecta est exterior facies alba, aut plane flava, quam flavedinem inducere solent curcumae radice adulteratores lucri caussa, ut quoscunque alios cortices peruviano similes reddant. Si sapor eius sit nimium amarus, tum indicium est, corticem succo aloës fuisse imbutum, ne effoetus appareret. Reiciendus omnino est vetus, vermibus exesus, corruptus, crassus nimis et nimis lignosus, itemque ille, qui iamdiu in pulverem redactus obsoleverit. De variis eius speciebus et adulterationibus, itemque viribus usibusque consulatur cl. Murrayus, *Apparat medicamin. vol.* 1. sub nomine *Cinchonae officinalis Lin.* sive *Chinchinae n.* 201. *pag.* 546.; nam ibi locupletissima auctorum series opportune invenietur commemorata. Legi quoque debent ea, quae de variis chinae chinae speciebus, earum analysi et viribus traduntur in *vol.* 3. *pro ann.* 1779. *Reg. Soc. med. part. historic. p.* 252. *et seqq.*, ubi praestantior corticis species quaedam rubri coloris celebratur, quae olim adhiberi solita fuit, sed rarior facta apud nos deinde desuevit. Nunc iterum in Anglia in usum revocatur, postquam Saundersius eius laudes typis vulgavit.

§. CXXXII.

Innoxium remedium est.

Non ergo audiendi sunt imperiti quidam homines, qui multis de causis praestantissimum hocce remedium criminantur, neque fides habenda vituperationibus quorumdam medicorum, qui ex praeconceptis opinionibus de eo iudicium tulerunt; quorum tamen hodie exiguus adeo est numerus etiam apud Germanos et Gallos, apud quos olim male audire solebat, ut eius osoribus silentium iam imposuisse optimam magistram experientiam. dicendum sit. Non obstructiones, non infarctus progignit, et si qui a febre ipsa, in primis diuturniore geniti fuerint, eos paulatim resolvit et reserat; non ventriculo iofensum est, cum potius, exceptis paucis casibus (1), cum firmet et recreet; nec febrim sopit tantummodo, sed penitus extinguit, dummodo satis valida manu, et quamdiu opus est, adhibeatur, et crises, quas promovere certo solet (2), non impediantur neglectu diaetetici regiminis.

(1) Interdum tanta est ventriculi sensibilitas, aut talia eius idiosyncrasia, ut revera ferri id remedium non possit, nisi arte quodammodo contemperetur. Tum vel infusi, vel extracti forma, vel cum mucilaginosis, aut demulcentibus iunctum saepe totius assumitur.

(2) Modo hanc, modo illam excretionem promovet, sed praecipue et semper perspirationem auget. Albertis. *Comment. acad. Bonon. T. I. p.* 405. — Gorter. *Comp. med. Tr.* 52. §. 27.

§. CXXXIII.

Febris reversio communis est cum aliis antidotis. — Causae recidivarum.

At, inquis, eo curati saepe in febrem relabuntur. Hoc vero nec perpetuum est, nec solius corticis peruviani vitium, cum aliis quoque medicamentis, quae febres intermittentes propulsant, commune id esse soleat. Sed quando post febres eo sublatas relapsus huiusmodi contingit, non ideo inefficax aut infida eius virtus illico dicenda est. Plerumque aut medici culpa, qui effectum nimis remedium, aut nimis parca manu, aut non satis

diu dederit (1), aut aegroti, qui diaetetica praecepta neglexerit, revocari febrim crediderim. Saepissime etiam id fieri verosimillimum est, quod causae remotae, a quibus febris primum orta est, uti aëris regionisque constitutio, aut cibi et potus deterior indoles, aut humorum cacochymia, aut vetus viscerum prima labes perseverant; nec mirum proinde est, si ut primum, sic iterum, et tertio, et quarto febrim non revocent modo, sed etiam excitent atque inducant. Quare saepissime accidit, ut aegri non perfecte reconvalescant, nisi et aërem et regionem et victum et potum cum salubriore commutent, peregrinentur, equitent, vehantur, et antiqua vitia, quae morbum fovent, aperientibus, antiscorbuticis, martialibus, aut antivenereis medicamentis oppugnent. Hinc fortasse ratio petenda est, cur contumacissimas interdum febres intermittentes, tam periodicas, quam erraticas et vagas, aut recidivas, aut chronicas devictas narrent clinicorum non pauci, adiectis cortici succis antiscorbuticis, salibus mediis, chalybe, mercurio (1) dulci aliisque, alioquin nullo modo necessariis (2). Aquis quoque medicatis tam salsis et catharticis, quam acidulis et ferratis febres huiusmodi extinctas novi. Semestrem tertianam aqua *S. Christophori* in Aemilia, quae salsis adnumeratur, potui largiter data radicitus sustuli. Neque rarum est, ruricolas a febribus aestivis ad autumnum protensis solo continuato et largo esu uvarum, mane rore adhuc madentium, e vitibus recens decerptarum quibusdam in regionibus convalescere solitos esse.

(1) Gortebius *Compend. med.* Tract. 52. §. 32. inquit: *cortex si magna copia detur, febrim sistit sine recidiva.* Verum id esse pluries et pluries comperi. Confirmatur id observatione et experientia cl. Gusmani Galeatii, qui (*Comment. Instit. scient. Bonon. T. V. P. 2. p. 224.*) in quibusdam febribus perdifficilibus ad quinque, sex, et ultra unciarum quantitatem adscendere debuit, ut eas infringeret et cohiberet. Hac eadem quantitate opus fuit in epidemica constitutione ann. 1765., quam alibi (*Sagg. di med. Prat. di P. P. Dall'Arm. P. 1. p. 57.*) descripsi.

(2) Mercurium dulcem praeter Riverium laudant adversus febres intermittentes Schulzius, Vogelius, Büchnerus, Ludwigius aliique; sed praecipue tum mirifice prodesse, ait Fridericus Casimirus Medicus, cum labes venerea simul subsit. Nec

mercurius crudus sua laude fraudandus est. Cl. JOSEPH. BANVENUTUS in quadam epidemica constitutione febrium perniciosarum, quae in continuas petechiales facillime degenerabant, corticem solum imparem iis subigendis deprehendisse narrat; efficacissimum vero factum additione hydrargyri. Addebat autem hydrargyri scrupulum cuilibet corticis drachmae, eiusque eius vim novo et felici experimento auctam summopere fuisse testatur. Videatur eius *Dissertatio historico epistolaris ad cl. BARTHOLOMAEUM BECCARIUM, qua epidemicae febres in Lucensis Dominii quibusdam pagis grassantes describuntur etc. Lucae* 1754. Aliquot ante annis DUMONTUS coepit chinae chinae adiicere magnam tartari emetici dosim, nempe singulis chinae chinae unciis grana quindecim, aut viginti, aut etiam viginti quinque tartari emetici, ut quartanas contumaciores expugnaret. Eius exemplum secuti sunt alii non pauci deinceps. Mirabantur autem omnes, tam magnam tartari emetici dosim nec vomitum nec catharsim movere. Sed scire convenit, corticem ipsum, ut styptica reliqua, resolvere, sive, ut aiunt, decomponere tartarum emeticum, et praecipitare eius partem regulinam ab amplexu acidi tartarei delectam. Experimenta, quae id ostendunt, a cl. COSNETTO referuntur in *vol.* 3. *Reg. Soc. med. Paris. in part. historic. p.* 249. Hinc tartari emetici vis emetica omnino destruitur; ut destruitur, si cum magnesia alba aliisque absorbentibus probe misceatur.

(3) GORTER. l. c. §. ead. *cortici nihil addendum, nisi symptoma aliter exigat.* Symptomata autem saepe aliter exigunt, quorum ni ratio habeatur, saepe cortex ipse effectu caret. His igitur medendum quandoque est idoneis medicamentis, aut haec cortici adiicienda sunt, ut votis respondeat. Hoc etiam animadvertitur a cl. GALEATIO loco supra citato; quod in tertiana dysenterica et sanguinis missionem et cascarillam et paregorica adhibere debuerit praeter chinam chinam, ut morbum depelleret, quamquam dysenteria fortasse tum complicata potius cum tertiana, quam eius symptoma dicenda fuit.

§. CXXXIV.

Nulla eget plerumque additione.

Nulla enim per se indiget additione, si febres purae, simplices, primariae, non complicatae sint, aegrique aut venae sectione aut purgatione aut aliis praesidiis rite ad eius usum praeparati, ut decet, fuerint. Amplius triginta annis hoc pene divino remedii genere usus sum, nec unquam vidi in hisce, quos memoravi, casibus aut effectu caruisse, aut mala post se reliquisse, quorum falso insimulatur. Neque eius laudibus quidquam detrahit, quod minime notum sit, qua ratione febres istas pro-

fliget; nam sive acido sale, sive alkalino, sive utroque, sive gummoso, aut resinoso principio, quo scatet, illud agere velis, sive antiseptica vi, sive styptica, siva nervina, sive stomachica, sive uno modo, sive alio malueris, nobis perinde videtur. Id unum certe novimus, quanquam modum, quo agit, sapientiores se ignorare fateantur, tutissimum efficacissimumque in manu exercitati et periti medici esse, et nostra hac aetate ab viros (1) vindicatum.

(1) Innumeri fere scriptores exstant, qui de corticis peruviani viribus rectoque usu non modo in febribus, verum in aliis etiam morbis praeclarissimas observationes ediderunt. Sed pro millenis profecto erit J. H. Rahn M. D., qui *Volumen primum*, quod inscribitur *Adversaria medico-practica*, Turici ann. 1779. editum, impendit, ut absolutissima eruditione undique conquisita, et interposito ubique aequissimo iudicio ostendatur *usus corticis peruviani salutaris et noxius*. Sciendum tamen est, hoc eodem volumine, quod paginis 408. in 8. constat, contineri tantum priorem partem, quae sistit *corticis peruviani usum in febribus* tam intermittentibus quam continuis cuiusque generis, alteram avidissime a nobis expectari, qua de eius usu in aliis morbis cl. auctor, ut speramus, disserens, parem doctrinae ubertatem communi omnium bono nobiscum communicet.

QUOTIDIANA INTERMITTENS.

§ CXXXV.

Quotidianae differentiae.

Quotidiana intermittens (1) quodnam febris genus sit, vel nomen ipsum statim significat. Est autem febris, quae singulis diebus easdem similesque habet accessiones et decessiones. Distingui solet in *veram* sive *exquisitam*, et in *spuriam* sive *notham*. Utraque a tempore diei, quo invadit, videtur indicari; sed hac de re non satis convenit inter auctores. Quidam enim, inter quos veterum plerique, illam horis pomeridianis, vespertinis,

aut nocturnis suos circuitus obire tradunt; alii contra, in primis neoterici *exquisitam* vocant eam, quae matutinis horis, *spuriam*, quae vespertinis accedit et decedit. Rectius fortasse illam *diurnam*, hanc *vespertinam* et *nocturnam* cum HIPPOCRATA dicerent. Attamen, quoniam quae vespere aut noctu accedunt, plerumque longiores esse solent, quam *matutinae* sive *diurnae*, et non parum a reliquarum intermittentium indole, si communia spectentur symptomata, discrepant; ideo illae, sive diurnae *exquisitarum* mereri videntur.

(f) Negant nonnulli scriptores, quotidianam intermittentem vere inveniri, quod ipsi eam non viderint. Sed accurata aliorum nostraque observatio eos deceptos fuisse evincit.

§. CXXXVI.

Quotidiana item vel est *simplex* vel *duplex*, et fortasse interdum *triplex*, prout nempe semel, bis aut ter intra unius diei naturalis spatium, sive nychthemerum recurrit. Duplicem sive reduplicatam egomet ipse pluries observavi. Scire autem licet, raro in hac inter unam atque alteram accessionem veram intercedere integritatem. Praeterea huic quoque febri communes sunt reliquarum intermittentium differentiae; atque adeo *benigna* esse potest, vel *perniciosa* (1) et *maligna*, vel *corruptiva*, *primaria* vel *secundaria*, vel *symptomatica*, *periodica*, *erratica*, *larvata*, *partialis*, *sporadica*, *endemica*, *epidemica* et sic porro.

(1) Perniciosae quotidianae mirum exemplum prostat in *Diario medico ann.* 1757. *mens. Aug. p.* 98. Ipsemet diarii auctor VANDERMONDIUS eam memoriae prodidit. En brevem morbi historiam. Iuvenis quidam viginti annorum, ceterum sanus, primum aliquot febris quartanae accessiones passus est, quae deinde in tertianam transmutata est. Sanguinis missione, emeti, catharsi et demum cortice peruviano febris depulsa siluit per binos vel tres dies. Sed ei mox supervenit quotidiana continua, vesperi quotidie accessiones habens a delirio vehementi comitata et calore magno. Mane, id est, in remissionibus aeger immobilis et stupidus, fere aphonus videbatur. Toto corpore rigebat, nisi quod subinde tendinum subsultibus convellebatur. Nullus in toto corporis habitu calor erat praeter naturam; pulsus debilis, parvus et celerrimus; abdomen pla-

num et rigidum; penis tentus, ut chorda, sed sine tumore; obtutus defixus, verba interrupta, mutilata, incongrua; querelae de difficultate mingendi; os siccum aridumque; lingua, cum vellet eam exserere, tremula, et motibus variis impedita; alvus clausa; lotium paucum et rarissime emissum; et iam ab aliquot diebus haec eum conflictabant. Encmatibus blandis et laxantibus, potu aqueo temperanti, sale sedativo Hombergii et corticis peruviani usu largiore in remissionibus adhibito febris, quae ab intermittenti originem ducebat, cum omnibus pravis eius symptomatibus profligata est. Hanc speciem *Amphimerinam spasmodicam* nominavit SAUVAGESIUS. Mihi videtur fuisse *quotidiana subcontinua perniciosa* tam ob continuitatem, quam ob delirium et spasmos, a quibus stipabatur. *Quotidianam* pariter *perniciosam*, spasmis et convulsionibus *comitatam*, extensam et *subintrantem* vidit CASIMIRUS MEDICUS. Vid. *Comm. Lips. Supplem.* 2. *ad Decad.* 2. *pag.* 204. *seq.* Ante hunc vero GALEATIUS descripsit miram quotidianam febrem cum sopore et convulsiva quadam et spasmodica affectione coniunctam, comitatis perniciosis adnumerandam, et propera corticis uberioris exhibitione curavit. Vid. eius descriptio in *Vol. V. part.* 2. *Comm. Acad. Bonon. p.* 220. Novum genus *quotidianae perniciosae* albo cutis tumore *comitatae* a cl. STÖRCKIO (*Ann. med.* 2. *p.* 163) descriptum hic addam. Quotidie eadem hora aegri per omnia membra primo formicationis sensum percipiunt, deinde dolorem tensivum, dilacerantem. Huic succedit totius cutis tumor albus, sed mollis et flaccidus cum magna pectoris anxietate, siti ingenti, pulsu parvo, inaequali, intermittenti. Increscente accessione, anxium delirium et continua membrorum iactatio superveniunt. Haec plerumque quinque, vel sex horas perdurant; postea somnus et quies sponte obrepit, sudor copiosus emanat et tumor universae cutis cum ipsa febre evanescit. Post somnum aegri valde debiles remanent, cum pulsu lento et parvo, et appetitu languido. Saturata Infusa amaricantia absinthii, centaurei minoris, chamaedryos, fumariae, cardui benedicti, radicum helenii, pyrethri, gentianae plerisque remedio esse testatur auctor. Quibus vero post paucos paroxysmos vires deiici vidit, cortice peruviano opus fuisse fatetur, *qui tantos illico praestitit effectus, ut non tantum febris cessaverit, sed et omnis tumor disparuerit, et brevi redierint vires et sanitas.* Notandum est, frictiones in paroxysmo auxisse febrem et anxietatem, extra paroxysmum vero ad reliquias tumoris resolvendas multum contulisse.

CAUSAE ET SYMPTOMATA.

§. CXXXVII.

Causae et symptomata non differunt a generalibus iis, quae de intermittentibus universim loquentes enumeravimus. Speciatim vero in hac frigus tenue est, ut

Iodoci Lommii verbis utar; nempe sine rigore, aut exiguo tantum horrore incipit; calor segnius et magis inaequaliter se exserit, et mitior humidiorque apparet, licet aliquam acrimoniam manui tangenti exhibeat. Febrilis motus plerumque lento passu progreditur; saepe ad horas octodecim et ultra protrahitur, antequam desiuat. Id vero nequaquam, ut perpetuum, accipi debet; nam exstant apud clinicos exempla quotidianarum, quae brevissimis circuitibus continebantur. Phlegmatici, torpidiores, cacochymici, pueri, foeminae frequentius in eam incidere dicuntur, praesertim autumnali atque hyberno tempore aut tempestate praehumida. Neque rarum est, quotidianam ab aliis intermittentium generibus per successionem et quamdam periodi mutationem derivari. Sudor, si *legitima* et *exquisita* fuerit, licet non multus, ea tamen remittente erumpit; nullus vero, aut ferme nullus, si *spuria* et *notha*. Urina pariter post remissionem in illa prodit pauca, subiugalis, lateritia; in hac vero multa, alba, tenuis et minime subsidens.

§. CXXXVIII.

Secundariae duplex genus.

Ad spurias in primis spectare videntur *quotidianae secundariae* et *symptomaticae*, quae frequentissimae omnium clinicos exercent. Harum duplex genus constitui potest, alterum, quod a morbo totum corpus afficiente, alterum, quod ab alicuius tantum partis vitio fit. Morbi totum corpus afficientes speciatim sunt hypochondriaca, hysterica, scorbutica passio, aut similis alia totius corporis affectio, ut cachexia, cacochymia, lues venerea, arthritis. Qui vero ab alicuius tantum partis labe pendent, atque huc referri possunt, hi in obscuris praecipue et latentibus quibusdam pulmonum aut viscerum abdominalium affectibus consistunt, unde huiusmodi febres et oriuntur et foventur.

§. CXXXIX.

Quotidianae hystericae et hypochondriacae signa.

Quotidiana ab hypochondriaca aut hysterica affectione proficiscens frequentissime occurrit. Eam plerum-

que antecedunt graviora animi pathemata, in primis moeror et tristitia, et taedium, dyspepsia, viscerum imi ventris obstructiones, alvi adstrictio, interdum immodicae haemorrhoidum, uteri, alvi evacuationes, spastici et convulsivi affectus, aliquando etiam epileptici; saepissime vero catameniorum suppressio, aut difficilis et parcior eorumdem fluxus. Initio accessionis pedes frigent, caput calet et dolet, frequens oscitatio et mingendi necessitas est; urinae tenues et percolatae, saepe magna copia, redduntur; cor palpitat; pulsus inaequaliter subsilit, et crebrius solito micat; tussicula sicca interdum vexat; respiratio quodammodo arctatur, sensus quidam quasi globi oesophago infixi percipitur; ventriculi regio tenditur atque intumescit, et quasi insolito pondere gravatur. Post aliquot horas omnia remittunt, et paulatim febris sine ulla sensibili evacuatione solvitur. Comitantur eam vigiliae, appetitus deiectio, pravus oris sapor, sitis et totius corporis languor. Virgines, in primis vestales, hystericae, et vitae genus, cui addictae sunt, iamdiu pertaesae, prae ceteris ea corripiuntur. Saepe eam post vehementes motus convulsivos, aut post sanguinis missionem vidit antiqua amicitia mihi coniunctus, et doctrina medica olim praestantissimus Petrus Paulus Dallarmius (1).

(1) Vid. *Saggi di medicina pratica P.* 2. *p.* 108. a me edit. cum additam. *Faenza in* 4. 1768.

§. CXL.

Quotidianae scorbuticae diagnosis.

Similia quotidiana laborantibus a scorbutica affectione eveniunt; sed in his praeterea maculae, suggillationes, ecchymoses corpus depingunt; membra, in primis crura, doloribus vagis et punctionibus conflictantur; halitus oris foetet: gingivae flaccescunt, turgent, nigricant aut intensius rubent, sanguinem facile fundunt; dentes vacillant, saepe carie exeduntur aut decidunt; urinae rubent, cito perturbantur, sedimentum rubrum, interdum arenulas lucentes demittunt, et superficiem exhibent colore variegatam, et quasi pellicula quadam pingui aut salinis crystallis conspersam. Maior in his

quoque crurum imbecillitas et torpor, palpitatio, pulsuum inaequalitas et debilitas, et ad quemvis corporis motum anhelatio est.

§. CXLI.

Aliae secundariae ut cognoscuntur.

Si a cachexia aut cacochymia, a lue venerea, ab arthritica labe, aut alia lymphae universae dyscrasia profluat, externus habitus, color cutis, oedematosi tumores, rheumaticae affectiones, dolores articulorum, modo unam, modo alteram partem occupantes, fluxiones, ut vocant, et distillationes catarrhales, glandularum conglobatarum obstructiones indurationesque; aut, eum virus venereum causam praebet, gonorrhoea, ulcera penis, bubones praegressi, dolores artuum, in primis noctu ingravescentes, pustulae crustosae, faciem et caput praecipue multantes, tophi, gummata, exostoses aliaque syphilitica symptomata diagnosim attentiori et sagaciori medico commonstrant.

§. CXLII.

Notae quotidianae pulmoniacae.

Paulo difficilior cognitu est ea, quam pulmonum abdita vitia, uti tubercula cruda, incipientia, strumosa, aut phthisica alia quaecumque diathesis fovent. Tussicula sicca et respiratio aliquanto impeditior signa haberi solent huius magis propria. Sed haec quoque in *hysterica* atque *hypochondriaca* (§. CXXXIX.) praesto esse solent. Si tamen hystericae aut hypochondriacae spasmodicaeve alius affectionis signa deficiant; si habitus corporis tenuior et gracilior sit; si collum longum, pectus depressum atque angustum contra observetur; si hereditariae labis timor aliquis adsit; si morbi antecedentes pectori praecipue vim intulerint; si tussicula et respirandi difficultas etiam extra febrim aegrotantem non deserant, aut ad quemvis corporis citatiorem motum excitentur aut intendantur; si decubitus in alterutro latere tussim magis moveat, aut respirationem laedat; si sputa glutinosa, aut salsa, aut dulcia, aut striis sanguineis tincta interdum prodeant; si demum febris ex-

ratico et vago typo suos circuitus obeat; si macies corpus extenuet; si haec, inquam, omnia, aut plura concurrant, de pulmonum abdito quodam vitio, a quo quotidiana febris symptomatica (1) oriatur, iure et merito erit iudicandum.

(1) Ad hanc speciem pertinet *febris intermittens pectoralis*, quam vidit descripsitque cl. STÖRCKIUS (*Ann. med.* 2. *p.* 167. *edit. nov. Amstelodam.*). In hac pulmones muco viscido et glutinoso obstruebantur; isque erat morbus primarius; febris vero symptomatica. Nil mirum ergo, si cortex frustra datus fuit.

§. CXLIII.

Secundariae a visceribus imi ventris.

Abdominis viscera, quando ab his quotidiana est, plerumque antiquis infarctibus atque obstructionibus laborant. Hepar, pancreas, lien, mesenterium frequentius huiusmodi vitiis obnoxia videntur. Deteguntur aut manus exploratione, aut functionum noxa et laesione. Si igitur alicubi manus offendat aut tumorem, aut duritiem, aut dolorem, aut inflationem, ibi sedem habere morbum, facile patet. Sin autem nihil horum manui obiicitur, aut ambiguum negotium videtur, prospiciendum est, utrum ciborum concoctio, chylificatio, bilis secretio, faecum egestio, urinae color, murmura ventris aliquid vitii prae se ferant, quod viscerum illorum oppilationi tribui possit. Luridus quoque faciei color, aut subflavus, aut subviridis, abdomen undequaque tumidum, urinae paucitas, prava victus ratio praecedens, aquarum palustrium potus, glutinosorum ciborum abusus, regio atque aër ipse, in quo aeger degit, non parum lucis afferent.

PROGNOSIS.

§. CXLIV.

Diversarum specierum prognosis.

Omnis quotidiana febris diuturnitatem et longitudinem affectat; sed prae primis symptomatica et secun-

daria. Hinc facile in continuam lentam, aut hecticam degenerat, nisi, cum pura et primaria est, eius progressionem intercipere artis adiumento enitamur. *Hysterica, hypochondriaca*, aut *spasmodica* (§. CXXXIX.) contumacior est, magisque medicamentis obsistit, faciliusque, si aliquando substiterit, revertitur, ad magnas speciatim anni temporum mutationes. *Scorbutica*, etsi pertinax et ipsa et diuturna sit, minus tamen periculi habet, dummodo sanguinis dyscrasia nondum confirmati scorbuti naturam attigerit. Ceterum haec quoque, uti et ea, quae a viscerum abdominalium vitiis (§. CXLIII.) gignitur, non raro in hydropem, aut alia exitiosiora mala, acutas nimirum febres, inflammatorias, suppurationes abscessusve terminatur. In phthisim vero saepius, aut tabem *pulmonica* (§ CXLII.), *syphilitica, rheumatica, arthritica* et *cacochymica* (§. CXXXVIII. CXLI.) transeunt.

CURATIO.

§. CXLV.

Primaria, simplex, pura curari debet, quemadmodum in curatione generali febrium intermittentium (§. CVI.) praeceptum est. Lenium tamen purgantium et salium neutrorum usum haec magis exposcit, et bene fert, quia plerumque primarum viarum pituitosa saburra eam, nisi gignat, certe alit et fovet. Saepe his solis extirpatur, aut saltem ita mitescit, ut cortici peruviano confestim cedat. *Maligna* et *perniciosa*, aut *corruptiva* continuo post venaesectionem aut purgationem, si indicentur, antidoto supprimenda est. *Spuria*, etsi primaria, catharsim adhuc magis requirit, at per epicrasim, et quandoque, quia cum lymphae vitiis coniungitur, aut ab his originem trahit, anticatarrhalia et sudorifera remedia etiam expostulat. In secundariis et in symptomaticis ad morbos primarios animum advertere oportet. Quae pulmonum infarctus, catarrhum, rheuma, aut cruda et lymphatica tubercula pro causa agnoscit, (§. CXLII.) chinae chinae vim aspernatur, uno ab eius usu intenditur atque ingravescit. In hac contra

proficuum plane est, sanguinem parce, sed iteratis vicibus et per intervalla mittere, bechicis, oleosis, mucilagineis et demulcentibus tussim lenire, congestiones concretionesque lymphaticas sero lactis, decoctis herbarum pectoralium leniter aperientium atque attenuantium, sapone veneto, asellorum pulvere cum succo fumariae aut hederae terrestris subacto resolvere. Interdum iura tenuia ranarum et cancrorum fluviatilium, quibus succus nasturtii ad aliquot cochlearia adiectus sit; alias lac dilutum et radicis chinae aut arundinis montanae decocta magis profuisse visa sunt.

§. CXLVI.

Hystericae et hypochondriacae curatio.

Quotidianae hystericae aut hypochondriacae (§. CXXXIX) causa cum multiplex sit, pro eius varietate curandi etiam ratio differat, necesse est. Quando a nervorum systemate nimium mobili, atque ad spasmos prono ea fit, neque valde febrilis fomes valde multus, neque valde conspicuus arguitur, utpote animo potius affecto, quam corpore, tunc *spasmodica, sive convulsiva, sive nervosa* vulgo nominari consuevit, eamque debet animi quiete atque hilaritate, anthystericis et nervinis, uti castoreo, camphora, moscho, succino, galbano et praecipue opio ante accessiones dato. Mox ab initio Sellius (1) suadet usum corticis peruviani cum cardiacis et chalybeatis copulati. Verum hocce remedium vix aliquid praestat boni in febre huius speciei, quae cortice plerumque nequaquam tollitur; et si quando cardiaca et chalybeata dari debent, tum solum debent, cum malo corporis habitu, chlorosi, viscerum atonia stipatur, aut diuturnitate corpus universum fregerit. Horis a febre vacuis ut extra lectum aegri maneant et deambulent, quoad fieri potest, imperandum est. Sic enim viribus prospicitur, et febris paulatim temperatur, observante Dallabmio. At si nimiae evacuationes morbo occasionem dederint, tum debilitati inde natae, humorumque acritudini occurrendum est analepticis, corroborantibus et euchymis alimentis. Contra ubi consuetae evacuationes deficiunt, aut imminutae sunt, aut viscera obstructa videntur, omni cura

16*

illae revocentur, haec vero ıeserentur aperientibus, saponaceis, gummosis et tonicis. Hic purgantia, ni mitissima fuerint, summopere noxia esse solent. In casu pertinaciore aëris mutatio, vectio, rusticatio, animi quaevis oblectamenta omnibus reliquis artis praesidiis antecellunt, sensimque febrem arcent.

(1) *Rudim Pyretolog method. p. mihi* 315.

§. CXLVII.

Scorbuticae quae conveniant, et reliquis speciebus. — Quotidianae ab obstructionibus.

Scorbuticae (§. CLX.) succi recentes aut concreti herbarum cichorei, beccabungae, acetosae, nasturtii aquatici, cochleariae, raphani rusticani, trifolii fibrini similiumque temperamento aegrotantium accommodati, potus acidulati, fructus maturi, victus vegetabilis, peregrinatio, aquae thermales, lactis serum, lac ipsum egregie prosunt. Succos plantarum antiscorbuticarum cum china china subactos summis laudibus efferunt adversus diuturnas rebellesque febres; ideo fortasse, quod saepe a scorbutica labe ortae aut complicatae chinae chinae purae et soli renituntur, nisi eius vis additione antiscorbuticorum acuatur. *Rheumaticam, arthriticam, cacochymicam, veneream* sive *syphiliticam* tollunt ea, quae morbis primariis tollendis idonea sunt. Demum de quotidiana dicam, quum viscerum abdominalium obstructiones (§ CXXXVIII. CXLIII.) antecedunt, non subsequuntur; quamque ideo ad symptomaticas retulimus. In hac obstructiones, ut eius causa, prius auferendae sunt salibus neutris, rhabarbaro, extractis amaris, decoctis aperientibus; deinde cortice peruviano utendum et ferro. Raro sanguinis missione opus est. Interdum tamen si febris vehementior videatur, et timorem inflammationis incutiat, nec quidquam aliud contra indicet, sanguis tum e brachio, tum e venis haemorrhoidalibus mitti potest. Sin vero sanguinem edici omnino vetent res aegrotantis in summo discrimine positae, tunc antiphlogistica atque enemata fervorem aestumque febris, Sydenhamio observante, mirifice compescunt. Ceterum quando obstructiones febri

supervenimnt, ut eius symptomata, inutiliter deterenda viscera non sunt, neque catharticis neque aperientibus, sed ad corticem illico properare expedit. Eo enim non solum febris, sed etiam eius effecta protinus evanescunt; quod millies expertus sum. Lienes praegrandes, qui in accessionibus enormiter intumescebant, detumescebant vero non parum finita accessione, solo cortice peruviano, quo febris sistebatur, continuato ad pristinam molem et sedem saepissime redegi.

TERTIANA INTERMITTENS.

§. CXLVIII.

Tertiana simplex et duplex. — Quomodo differat a quotidiana.

In hoc febris genere accessio tertio quoque die, sive alternis redit deceditque, sic, ut inter unam alteramque dies integer excurrat a febre vacuus. Hinc *tertiana intermittens simplex* tunc ei nomen est. Si vero accessiones quotidie fiant, et quotidie eas integritas sive intermissio subsequatur, ita tamen, ut alternis solum diebus tam hora invasionis, quam circuitus gradu et duratione similes inter se reperiantur, atque adamussim sibi respondeant; non simplex, sed *duplex tertiana intermittens* habetur. Haec autem duplex tertiana, etsi quotidianum typum sive ordinem servet, differt tamen a quotidiana (§. CXXXV.), in qua accessiones quotidie quidem recurrunt, sed non alterne, uti in illa, sibi invicem respondent.

§. CXLIX.

Tertiana duplicata — Triplex.

Interdum in ea die, qua tertianae simplicis accessio redire deberet, unius loco binae contingunt accessiones, intermedia die libera relicta. Hanc Sauvagesius (1), ut a tertiana duplici, de qua supra, distingueret, *tertianam duplicatam* vocavit. *Triplex* vero *tertiana* esse dicitur quando alterno quovis die binae accessiones,

uti in *duplicata* redeunt, intermedio vero una, ut in *simplici*. Talem descripsit SCHENCKIUS, et BRENDELIUS, quos citat idem SAUVAGESIUS.

(1) *Nosolog. method.* Cl. 2. O. 3. G. X. sp. XV.

§. CL.

Legitima et notha.

Animadversione prae ceteris digna est tertianae febris communissima distinctio in *legitimam*, sive *exquisitam*, sive *puram*, ut alii vocant, et in *notham*, sive *spuriam*, sive *extensam*, quam JUNCKERO placuit etiam *subcontinuam* appellare. *Tertiana* igitur *legitima* ea exsistit, quae sex vel octo horis accessiones singulas absolvit, vel saltem non ultra duodecim horas producit, nullisque pravis symptomatibus stipatur. Haec verno et aestivo tempore frequentius corripit, atque his fere signis se prodit.

TERTIANA LEGITIMA

§. CLI.

Signa tertianae legitimae.

Protinus ab initio sicque deinceps, alternis diebus, modo nocturno tempore, modo diurno accedit cum rigore, vel frigore brevi, quod toti corpori punctionum quarumdam sensum affert. Rigor interdum tantus est, ut aegri non modo contremiscant, verum etiam dentes dentibus allidant, et membris omnibus, speciatim toto dorsi et spinae tractu vehementer doleant. Saepe frigoris tempore quaedam constrictionis anxietatisque species a dorso ad scrobiculum cordis usque protenditur, respirationisque adimit libertatem. Interdum frigus refrigerationi similius est; quod potissimum incidit, ubi levior morbus tenet. Sub rigoris finem plerumque nausea movetur, aut vomitus biliosus; aut solvitur alvus, bile fortasse copiosius in duodenum per febrilem spasmum expressa. Tum calor per totum corpus, exteriores praesertim partes, se diffundere incipit, et paulatim

ita increscit acerque fit, ut aeger ob aestum, quo exuritur, stragula et membra quaquaversum inconditè proiiciat. Hinc sequitur respiratio frequens, ingens sitis, dolor capitis, pervigilium et quandoque vaniloquentia et levis mentis aberratio. Pulsus ingruente accessione est parvus, contractus, obscurus; saepe rarus; mox magnus, vehemens, elatus, frequens evadit, non tamen inaequalis aut certe parum. Post aliquot horas laxatur universa cutis; arteriae placidius micant, atque oborto sudore febris cum suis symptomatibus sese remittit, deinde penitus desinit. Quod intra memoratum octo vel duodecim horarum spatium accidit. Tum aeger bene se habet, viribus solum aliquanto languidior.

§. CLII.

Quae urinae sint, et quae magis eius propria.

Tempore frigoris, sive in primo stadio urinae prodeunt tenues, decolores et aqueae; in altero et tertio, sive augmenti et remissionis subflavae, aut rubrae, paucissimae maleque olentes; sed non ita croceae, ut in aliis tertianae speciebus. Neque adeo foedatur lingua biliosa glutine, neque stomachus valde subvertitur. Peculiare vero, et fere proprium huic febri est, qualibet accessione, post primas, breviorem et mitiorem paulatim fieri; invenes ut plurimum, sanguineos, biliosove, alioquin sanos, et nulla sanguinis aut viscerum alia labe affectos corripere; horis matutinis potius, quam vespertinis exacerbari; noctemque, futurae accessioni praeviam, insomnem reddere atque irrequietam. Quod etiam cognoverat auctor libri sexti Epidemiorum, ubi scriptum est: *quae febres propius ad tertianae naturam accedunt, his nox ante accessionem implacida est.* Hinc qui duplici tertiana laborant, noctes plerumque insomnes transigunt, si horis antemeridianis, cum potior noctis pars a febris ingressu longius absit, in eamque cadat reditus aut integritas, maiorem noctu quietem obtinent, et placido somno reficiuntur.

PROGNOSIS

§. CLIII.

Hippocrates (1) *tertiana*, inquit, *exquisita in septem ad summum circuitibus iudicatur*. Item auctor Coacarum (2). *Tertiana exquisita quinto, aut septimo, aut ad summum nono circuitu terminatur*. Hippocraticis oraculis adstipulatur Sydenhamius, qui non solum quatuordecim diebus hanc febrim sponte solvi testatur, sed etiam salutarem esse pronunciat (3). Id ipsum docuerat antea Lommius (4) et nuper Senacius, qui scriptum reliquit, his *quandoque* tolli *stagnationes*, aperiri *vasa minima*, *quibus imminebat obstructio*, addi *robur partibus*, *et in primis vitalium functionum organis*; eliminari *per sudoris spiracula noxios humores*; *liquidis remanentibus novam* induci *crasim*, *seu totum* immutari *corporis* (5) *habitum*. Morbi solutionem ex urinis ominabatur Galenus (6); si rubrae essent aut flavescentes cum enaeoremate, post quartum circuitum eam exspectabat; si rubrae tantummodo prodirent, post septimum; et post tertium futuram, si prima die deiicerent sedimentum leve et aequale. Verum incerta haec omnino esse solent; neque melius ex urinis febrim solutum iri, noscitur, nisi tum, cum copiosiores fluunt, et ad naturaliorem statum redeunt. Frequentius criseos imminentis indicium praebent pustulae, vel scissurae circa labia apparentes. Quandoque in summo febris ardore maculae ad cutim erumpunt, *morbillos* aut *purpuram urticatam* aemulantes, aut *peteculis* similes; sed minime hae terrere debent, nam sudore manante, remittenteque febrili motu evanescunt, nec quidquam mali portendunt in tertiana legitima, a qua alias malignitatis notas, quibus eae suspectae reddantur, abesse pro certo habemus.

(1) *Aph.* 59. *sect. IV.*
(2) *N.* 148.
(3) *Oper. p.* 89.
(4) *Med. Observ. l.* 1. *p.* 118.
(5) *De recondit. febr. intermitt. etc. l.* 1. *cap.* 20. *p.* 126. 127.
(6) Senac. *l. c. l.* 1. *cap.* 10. *p.* 64. *et* 65.

CURATIO TERTIANÆ EXQUISITÆ.

§. CLIV.

Plerumque sola quiete, potu aqueo, acidulo, resolventi, victuque tenui curatur. Reliquum suis viribus motibusque praestat natura. In plethoricis sanguinis missio; in aliis, si saburra, aut biliosa colluvies primas vias inquinet, purgatio lenis naturae conatus feliciter adiuvat. Interdum utraque opus est. Raro corticem peruvianum postulat, et tunc solum, cum febris moras nectit, et diutius, quam solet, trahitur, aut cum e simplici in duplicem commutatur. SAUVAGESIUS eius drachmam quarta quaque hora, integritatis tempore, die noctuque sumendam iubet, donec accessiones non amplius redeant; deinde per dies septem bis quotidie, et tandem semel per septem alios. Verum, quod supra (§. CXXIX.) monitum est, incommoda et taedii plena haec corticis adhibendi ratio est. Rectius binae drachmae mane et vesperi, die intermissionis, dantur, donec sesquiuncia aut unciae duae captae sint, et simul abacta febris; deinde alia uncia in octo partes tributa prophylaxeos causa.

TERTIANA NOTHA.

§. CLV.

Signa tertianae nothae.

Absoluto de tertiana exquisita sermone, superest, ut de *notha* dicamus. Habet haec, ut illa, accessiones alternis diebus, sed longiores; calorem vero ardoremque, si plerisque scriptoribus credere velimus, minorem. Sin JUNCKERO aures praebeantur (1), calor maior et diuturnior in *notha* est, quam in *exquisita*. Id vero fortasse evenit in ea, quae ad ardentis naturam accedit, ut quandoque fieri posse arbitramur. Sudor etiam in *notha* citius erumpit, sed minori copia, et parum

levans; interdum nullus. Nullus item anticipantium aut cunctantium accessionum certus ordo observatur, nec rigor valde magnus est; diutius vero protrahitur; non tamen aequaliter universum corpus affligit. Quilibet circuitus ad decem et octo horas, interdum ultra extenditur. Nunquam septimo, raro quartodecimo, saepius primo et vigesimo circuitu finitur. Circa vesperas ut plurimum adoritur, noctu invalescit, et somnum saepe aufert.

(1) *Conspect. Medic. theoretic practic. Tab* 80. *n.* 2.

§. CLVI.

Non solum lingua muco flavo obducta cernitur, verum etiam tota facies flavescit quasi, ut in ictericis. Exserto calore, concitatus quidem pulsus et frequens deprehenditur, non vero magnus, ut in exquisita. Crocea magis urina apparet, et sedimentum lateri contuso simile deponit. Cibi praeterea fastidium, amarus oris sapor et stomachi dolor, sive gastrodynia, imo cardialgia ipsa aegros persaepe discruciant. Addit Junckerus, tussim quoque adesse, et post quamlibet accessionem aegros conqueri de languore superstite, de lassitudine artuum, vertiginosa capitis gravitate, siti, calore, stomachi debilitate, agrypnia, aut somno interrupto et perturbato. Quae si quando incidant, me quidem iudice, de perniciosa natura suspicari licet. Sauvagesius meminit de aliis etiam symptomatibus, tamquam huic febri propriis, nempe de linguae siccitate, dolore capitis, et facili typi permutatione. Saepe enim post quatuor aut quinque circuitus eam continuam remittentem, hoc est, tritaeophyam fieri, scribit; quam mutationem, ubi imminet, indicari a brevissima intermissione, sive apyrexia, sudoris defectu in remissionibus, nulloque levamine, quo aeger ad residendum alliciatur.

PROGNOSIS.

§. CLVII.

Prognostica tertianae nothae.

Rarissimum tamen est, eam in continuam mutari, quousque simplicis tertianae ordinem servat; frequen-

tissimum vero, ubi duplex facta fuerit. *Perniciosa* etiam ratione symptomatum, videlicet vomitus, cardialgiae, alvi fluxus dysenterici, delirii aliorumque, quae eidem interdum supervenient, fieri potest; at tum non *spuriae* solum, sed etiam malignae et *perniciosae comitatae* naturam induit. Communiter *tertiana notha* e corruptivarum genere est, ideoque diutissime protrahitur, et pleries, si quando suppressa fuit, revertitur et recrudescit. Hinc saepissime, postquam diu ipsa vexaverit, tonusque viscerum labefactatus ab ea sit, hepar, lien, pancreas, mesenterium infarciuntur, intumescunt, indurantur sic, ut deinde cachexia, hydrops et febris lenta subsequantur. Non semper tamen obstructiones eiusmodi habendae sunt pro effectis, quae eius diuturnitati debentur ac succedunt. Interdum enim eam antecedunt et comitantur, et tunc ab his flavus ille faciei totiusque corporis color, quem in ea observari supra adnotavimus, repeti fortasse potest; quanquam is ut plurimum a spasmis abdominalium viscerum, et duodeni in primis, qui choledochi ostium claudunt, bilemque refluere in hepar venasque cogunt, proficisci (1) videatur, nisi etiam malueris interdum id vitii in pituitosam viscidamque saburram, quae in ventriculo non minus, quam in duodeno collecta sit, choledochique orificium obstruat, transferre; vel in ipsam bilem, quae copia et lentore praeter naturam peccet, atque in biliferis canalibus congesta resistat haereatque. Quemadmodum enim in tertiana *legitima*, ut eius concitatior motus calorque acrior ostendit, acrimoniam quamdam calidam biliosamque, sic in *notha* pituitam potius crassosque humores, et bilis inertiam praepollere, verosimile est.

(1) Quando ictericus color ab eiusmodi causa ut febris, symptoma tantum est, in qualibet accessione ipse apparet, aut in ea intensior evadit, et contra in intermissionis intervallo evanescit, vel saltem multum diluitur, sicque cum ipsa febre decedit receditque.

CURATIO TERTIANÆ NOTHÆ.

§. CLVIII.

Quare si ex antecedentibus pateat, iam pridem obstructa viscera esse, si temperamentum, corporis habitus, vitae genus, victus ratio, aetas, anni tempus cruditatibus congerendis lentisque humoribus accumulandis, et condensandae coacervandaeque bili accommodata videantur, illico prospiciendum est, ut plenitudine primum vasorum, si qua est, per venae sectionem ablata, aut symptomatibus, quae eam postulent, per eamdem mitigatis, saburra primarum viarum deturbetur; pituitosi et viscidi humores, nec non amurcosa bilis attenuentur, solvantur et foras emittantur, atque obstructa viscera liberentur. Itaque id praestari oportet aut emetico, si aetas, temperamentum, anni tempus aestivum, aut autumnale, et reliqua ferant, aut cathartico, etiam iterato, quod semper tutius est, et saponaceis, incidentibus, amaris, atque in primis salibus neutris apte, prudenter, ordinateque, ut nobi praeceptum est, adhibitis. Si his, quamdiu opus visum fuerit, usurpatis febris neque decedat neque mitescat, mature ad corticem peruvianum transeundum est, ut ea quantocius desinat. Neque expedit expectare, donec obstructiones omnino sublatae sint; nam quae remanserint postea commodius et tutius aperientibus medicamentis atque amaris, in quorum usu diu perseverandum est, auferentur; et contra, quae diuturniori morbo supervenire possunt, sic optime praecaveri poterunt.

§. CLIX.

Cum vero flavus faciei, corporis aut urinarum color (§. CLVII.), rebus omnibus bene perpensis, a bile ob spasmos regurgitare coacta, aut a febrili fomite hepati (§. LXXXVI) aggrediente (1) potius, quam a lenta bile crassisque obstruentibus humoribus oriri videatur, cortice item audacter febris oppugnanda illico est; quo non modo febris, sed etiam eius sympto-

ma ictericum evanescunt. Quod si perniciosarum *comitatarum* aut *subcontinuarum* graviori aliquo symptomate, aut continuitate similitudinem prae se ferat, sine ulla cunctatione, vel in ipsis initiis ad corticem pariter confugere oportet; quo nihil ad perniciosum venenatumque principium, quod morbum facit, sive emendandum, sive expellendum valentius, nihil praestantius, nihil innoxius. At febris haec saepe recidiva revertitur, praesertim autumnali tempore. Tum lenia purgantia, incidentia et amara iteranda sunt, et demum, ni decedat, china china diu liberaliterque adhibenda; cui tandem cedat, necesse est, modo diaeteticum regimen eius usum frustraneum non reddiderit aut infirmaverit.

(1) Mos vulgarium est medicorum, simul ac vident, aurigine corripi febri intermittente laborantes, a cortice peruviano eos prohibere, et solis purgantibus atque aperientibus addicere. Interim febris in dies fit gravior aut pertinacior, et non modo morbus regius, eius symptoma, altiores radices figit, ut ex periodico, qualis ab initio erat, assiduus perpetuusque evadat, verum etiam hepar obstruitur atque intumescit, et quae fortasse prius aberant mala, vere accedunt. Quae omnia evitari sine molestia et sine noxa potuissent, dato propere antipyretico; quod centies mihi feliciter cessit. Non me tamen latet, viros doctissimos experientissimosque docuisse, saepe in febribus huiusce generis, praesertim autumnalibus, ictericum hunc colorem levioris occultaeque hepatitidis, quam lentus, crassus inersque sanguis, venas portarum opplens inducit, indicium esse, tuncque datum corticem exasperare malum, perniciemque afferre. Ego vero arbitror, disquirendum esse, utrum ista hepatitis, sive levis, sive gravis fuerit, primaria dicenda sit, an symptomatica? Si primaria videatur, profecto tune nocet cortex peruvianus, utpote qui febrim, quae hepatis inflammationis eo in casu symptoma est, nullo modo fugare queat; augeat vero ipsam inflammationem. Sed tum febris continua potius esse solet, neque verum tertianae intermittentis typum atque ordinem tenet. Sin autem febris primarius morbus est, hepatitis vero symptoma, tolle febrim cortice peruviano, et tolletur quoque hepatitis. Quo vero certius vim suam cortex exerceat, necesse prius est, ut sanguis semel iterumque mittatur, quemadmodum in *tertiana pleuritica* fieri oportet, de qua infra opportunius. Diathesis enim inflammatoria, nisi cura antiphlogistica, et praecipue sanguinis missione imminuatur, corticis antifebrilem facultatem irritam facit.

TERTIANA CHOLERICA.

§. CLX.

Ex perniciosis febribus comitatis TORTII pleraeque typum tertianae servant. Ergo de his, ut earum diagnosis, tum curatio recte institui possit, agam singillatim, initio a *tertiana cholerica* facto. Haec circa accessionis ingressum, in quo de more vomitum biliosum, interdum etiam copiosum, et similem alvi delectionem cieri, supra (§. C. CI.) praemonui, vehementi stipatur, et simultanea sursum deorsumque excretione humorum, tam qualitate quam quantitate peccantium, qui modo *sinceri* sunt, modo *variegati*, *et bile ut plurimum prasina*, *vel aeruginosa referti*. His *vomitibus* et *deiectionibus copiosis et crebris* nonnunquam *adiungitur* singultus, *vox rauca*, et quasi clangori similis, oculorum depressio, *angor stomachi*, *sudatiuncula circa frontem*, *pulsus exilis*, *extremorum perfrigeratio*, aut lividus color, cuncta scilicet, quae propria sunt cholerae morbi, a qua tamen distingui debent, quia symptomata haec febris solito gravioris effecta sunt, eamque sequuntur; ea vero remittente paulatim cessant, neque redeunt, nisi nova eius accessione periodice redeunte (1).

(1) TORTII *Therap. special.* l. 3. *cap.* 1.

CURATIO.

§. CLXI.

Curatio tertianae cholericae.

Haec igitur, quocunque tempore apparent, quamquam neque omnia una concurrant, neque semper eius, quam diximus, intensionis sint, sequenti tamen circuitu intensiora fiunt, et mortem minantur, nisi eodem, proximo non evitandam, *intermedia quiete* nequidquam iuvante. Quare protinus ac cholerica huius-

modi affectio se prodit, non solum eam cardiacis, alexipharmacis et paregoricis compescere oportet, verum, absoluta accessione, cortice validissimo modo (§ CXXVI.) adhibere, ut proxima accessio, fortasse exitium allatura, avertatur, aut saltem ita infringatur, ut tempus deinde suppetat ad subsequentem aliam penitus inhibendam. Praestat vero hoc in casu, corticem ex vino porrigere, aut in bolos syrupo quodam gratiore redactum; sic enim facilius remedium retinetur et fertur, ut optatum effectum consequamur. Quod multo certius evenit, si aliquid etiam cortici adiiciatur theriacae, aut diascordii FRACASTORII, ut quae remanet ad vomendum et egerendum propensio consopiatur.

TERTIANA DYSENTERICA.

§. CLXII.

Quo differat a cholerica.

Tertianae cholericae valde affinis est *affectio*, *fere dixerim*, *semidysenterica potius*, *quam cholerica*; in qua nimirum qualibet accessione *humores*, *in primis biliosi*, *et alius etiam naturae*, *tam acres ac erodentes excernuntur*, *ut post ipsos mucus cruentus exeat tam sursum quam deorsum cum tenesmo et torminibus stomachique dolore*, *perinde*, ac si *illius membranae divellerentur* atque erosionem subirent; et ravera oesophagus ab *humoris excreti transitu et vomendi conatu* erodi videtur. Haec tamen cruenta et dolorifica excretio *minus* habet *periculi*, quam cholerica ipsa, modo descripta (1). Febris enim etsi intensior videatur, et *singultum* et *iactationem irrequietam* et croceum *urinarum* colorem et *linguae ariditatem* et *scabritiem* secum trahat; ab ea tamen abest *funesta illa extremorum perfrigeratio*, angor et sudatiuncula, quarum in descriptione cholericae mentionem fecimus, et pulsus magis, quam in illa, expanduntur. Quoniam vero facile ex simplici in duplicem, et ex duplici in continuam migrat, aut inflammationem aliquam infert, non parum et ipsa discriminis continet, atque eamdem omnino (§. CLXI.) medelam requirit. Cl. GALEATIUS (2) duas

observationes habet, in quibus utiliter cortici peruviano admiscuit cascarillam. Sine hac additione cortex mitiorem quidem febrim reddere visus est, non vero dysenteriam sistere. Hinc cl. vir in eam sententiam vergit, interdum non satis ipsam chinamchinam valere ad perniciosas febres penitus subigendas. Sed animadvertere oportet, febrem istam, de qua ille scribit, fuisse continuam remittentem, et fortasse proportionatam, sic, ut non mirum videatur, si morbus cortici ex toto non obtemperarit, nisi multo serius, quam in vere intermittentibus et simplicibus evenire soleat.

(1) Tortius *l. c.*
(2) *Comment. Acad. Bonon. T. V. P.* 2. p. 221. et 222.

TERTIANA SUBCRUENTA, VEL ATRABILARIS.

§. CLXIII.

Aliud symptoma perniciosum, quod tertianae comitatae speciem constituit, est quidam alvi fluxus, aquae, in qua caro lota sit, persimilis, *qualem nimirum veteres fluxum hepaticum* dixerunt. Hinc febris *subcruenta* appellatur. *Solet* autem *nonnunquam, vel invadente*, vel *etiam declinante accessione*, placide et frequenter laxari alvus, tantaque serosae et subcruentae materiae copia dejici, ut *intra paucas horas, nullo fere sensibili aegrotantis incommodo*, eum *nil tale* primo *timentem* ad *summam* tandem deducat *virium imbecillitatem*. Tunc pulsus fit minutus et exilis, extrema insigniter frigescunt, vox gracilescit, oculique veluti incavantur. Interea nulla *sitis molestat*, mens viget, *nec de alia re aeger conqueritur, nisi de summa virium prostratione ac proclivitate in lipothymiam*, sive animi defectionem, *quae facile quoque* vel e lectulo surgere volentem corripit. Decedente febri *sensim sedatur tumultus, qui raro ad diem intermissionis* producitur. At si producatur, *vae* aegro *die sequenti*, in quam cadit proxima accessio. Recurrente igitur cum accessionibus pernicioso huiusmodi alvi fluxu, et vires cum febris

augmento acquirente, brevi, hoc est *intra duos vel tres ab invasione symptomatis* circuitus aeger certissimo exitio succumbit. Interdum tamen in obesis hominibus, non adeo exitiale malum deprehenditur, sed, primo morbi impetu quodammodo superato, potius in diuturnitatem desinit. Verum si loco serosi et subcruenti fluxus, sanguis ater et nigricans, modo concretus, modo diffluens, modo ex utroque genere coalescens copiose, et ad libras aliquot dejiciatur; tunc febris *atrabilaris* dici potest, et certius citiusque sub placidae cuiusdam defectionis specie mortem accersit (1). Utraque autem species cortice adhibito (§. CLXI.) feliciter et prodigii instar curatur.

(1) Torr. *l. c. ib.*

TERTIANA CARDIACA (1).

§. CLXIV.

Cardiacae, sive potius *cardialgicae* nomen et lethalitatem accipit tertiana a cardialgia, quae eam comitatur. Initio enim accessionis, *rigente*, aut horrescenta adhuc aegro, aut incalescere iam incipiente, *acerrimus oris ventriculi morsus*, sive stomachi dolor exoritur cum exigua *ut plurimum aut inani* vomendi cupiditate. Si cum eodem frequens animi deliquium, pulsus exilis, facies Hippocratica, luctuosa suspiria coniungantur, *atque dolor ille seu mordicatio tam ferox, ut quandoque pro exspiratione reddantur clangores et ululatus* (nam sic vera cardialgia a simplici gastrodynia distinguitur); vitae periculum imminet, eo certius et propinquius, quo longius symptomata baec protrahuntur, et contra. Quacunque autem in accessione, sive secunda sive tertia (nam raro in prima id accidit), baec insurgant, *metuendum est, ne uno adhuc vel altero ingruente circuitu de vita sit actum* (2). Vix enim quintam accessionem tale symptoma attingit, quin interficiat. Scire autem licet, quando enarrata phaenomena una concurrunt, *legitimam* esse *tertianam cardiacam*; quando pauciora et leviora, *spuriam*.

(1) Ad hanc fortasse speciem referenda est illa, quam describit MORTONIUS *exercitat. I. de proteiform. febr. intermitt. gen. cap. IX. histor.* 13; etsi a spasmo diaphragmatis et partium respirationi inservientium eam appellet.
(2) *Id. ib.*

TERTIANA EMETICA SAUVAGESII.

§. CLXV.

Curatio.

Huc referenda videtur *tertiana emetica* SAUVAGESII, in qua sub accessionis initium ingens vomitus bilis flavae, et viridis, aut mucosae pituitae cietur cum non levi cardialgia, calore atque intensissima siti per plures horas graviter affligentibus. In *cardiaca* aeque ac in *emetica* vitentur omnia, quae vomitum aut alvum movent, exceptis tantummodo diluentibus potionibus atque enematibus blandissimis. Solo cortice peruviano, omissis aliis inutilibus, quibus frustra usos esse interdum medicos observatione constitit, curatio tentetur. Sanguinis missio nonnunquam in febrilis accessionis augmento, si pulsus validi et vehementes sint, si inflammationis, in primis ventriculum occupantis suspicio urgeat, locum habere potest. Non raro enim ventriculum in huiusmodi febribus inflammari vidi, *lipyriamque* morbum aemulari; quo in casu ante corticis usum venam semel aut bis secari in brachio oportet.

TERTIANA DIAPHORETICA.

§. CLXVI.

Fraudulentior et cognitu difficilior est febris *tertiana diaphoretica*, utpote quae *nullo praecedente pravitatis indicio* tertianae benignae instar *invadit cum horrore et rigore et frigore, cui deinde* solitus calor succedit. At *statim sudor aliquantum* certe *praecox erumpit*, quo febris primum sublevari videtur, licet postea reapse intendatur. Intenditur vero, quo uberior sudor manaverit. Postea sudor refrigescit, id quod fraudem in pri-

mis detegit. *Sudat* enim *perpetuo aegrotans et diffluit undequaque frigido sudore perfusus, sicque perpetuo algens et sudans sicut cera liquatur, dissolvitur et deficit.* Interim *pulsus celer est, minutus ac debilis, respiratio fit anhelosa et frequens,* vires universae exsolvuntur, *sola mens lucidissima* perstat, et *sentit homo se paulatim mori.* Quod nisi in *illa ipsa accessione* mors accedat, in proxima certissime exspectanda est. Nonnunquam diaphoresis non ita mature apparet, sed tantum circa accessionis remissionem. Quod etsi rarum, non minus tamen perniciei et malignitatis recondit. Nam, fere tota feliciter transacta accessione, et iam ad *tempus declinationi proximum* perducta, incipit aeger minuto, parco, viscido et frigido *sudore perfundi,* malgescitque totus ut marmor, et morte, quam facies Hippocratica praemonstrat, declinationis loco succedente, de medio tollitur (1). At tantam perniciem sola china china praepropere adhibita potest avertere.

(1) Tort. *l. c.*

TERTIANA SYNCOPALIS.

§ CLXVII.

Syncope vera, simplex et solitaria, nimirum nec cardialgiae comes, nec diaphoresim subsequens, saepe se perniciosae tertianae accessionibus adiungit. *Syncopalem* tunc febrim vocant. Qui tali febre corripitur, licet nullo dolore conflictetur, *frequenter* tamen, *graviter et absque causa manifesta languet, exsolvitur et animo deficit,* dum praecipue se de latere in latus convertit, vel *brachium* vel *manum* tantummodo tentat *loco movere.* Pulsum praeterea exhibet languidum, parvum, celerem, obscurum, subinde deficientem; sudore tenui circa collum et frontem madet; oculis est cavis et caligantibus, atque ita viribus omnibus destituitur, ut odoramentis cardiacisque perpetuo indigeat, quibus reficiatur, recreetur, et, quoad fieri potest, deliquium imminens, quo tamen crebro afficitur, procaveatur. Si haec durante febris augmento aut statu persistant, etsi deinde

omnino cessent, et tranquilla integritas subsequatur; ni tamen futurae accessioni dato largius cortice propitiatur, fortasse ultima instabit vitae dies.

TERTIANA ALGIDA.

§. CLXVIII.

Frigus etiam quoddam mortiferum ab initio ad finem usque accessionum quasdam tertianas comitatur. Hinc *algidae* appellautur. In his nec corpus, ut solet, recalescit, nec pulsus attollitur. Sitis ingens interea urget, anxietas summa angit, et facies cadaveris imaginem refert. Si in ipsa accessione, qua ferale istud symptoma se primum sistit, febricitans non pereat, aegre postea et post longum tempus incipit pauxillum calefieri, et pulsus, qui antea erat depressus, sese non nihil expedit, ita tamen, ut parum naturali frequentior celeriorque percipiatur cui *miti* ad manum *calore*, voce paululum rauca, *lingua nonnunquam scabra*, *urina* aut *copiosa* et *tenui*, aut *pauca et* intensius *rubra*. In eodem ferme statu totum integritatis tempus perseverat alioquin satis tranquillus; at redeunte novo circuitu, ut plurimum fatis concedit. Interdum algor nec valde protrahitur, nec pulsus adeo subit, nec desideratur quaedam vaporosi caloris redintegratio. Quando haec fiunt, diuturniorem potius fore morbum, quam lethiferum, quandoque significant. Quam citissime ergo huic quoque per corticem peruvianum eo, quem diximus, efficaciori modo occurrendum est.

TERTIANA LETHARGICA

§. CLXIX.

Descriptio.

Gravium denique symptomatum quibus perniciosae febres Torti stipantur, agmen claudit soporosus effectus, modo *comati*, somnolenti, modo *lethargi*, modo *cari*, uno interdum *apoplexiae*, *hemiplegiae*, affinium

morborum speciem referens; qui non uni solum tertianae, sed omnibus aliis intermittentibus febribus supervenire consuevit. Hinc febris *comatosa*, *lethargica*, *carotica*, *apoplectica*, *hemiplegiaca*, aut simpliciter *soporosa* pro diverso eius symptomatis gradu apud auctores nominatur. Perniciosum hoc symptoma incidit tam in initio, quam in augmento accessionis et cum eadem proportionate increscit, donec, remittente ea, paulatim et ipsum discutitur. Non evanescit tamen ex toto, cum etiam intermissionis tempore utplurimum aliqua in somnum propensio remaneat; quae, ubi id contingit, *affectum paulatim radices agere*, atque in *idiopathicum tendere satis admonet*. Quapropter, *si negligatur*, lethargus *una vel altera accessione* lethalis, nullaque arte superandus, *fortis apoplexiae instar*, evadet, in primis si aegri, ut Werlhofius (1) animadvertit, senes iam sint.

(1) *Observ. de febrib. praecipue intermittent., et ex earum genere continuis. Sect.* 1. §. 3.

§. CLXX.

Soporis diversa ratio. — Curatio. — Observatio.

Soporosus autem huiusmodi affectus quando incipit, aeger quidem ab eo facile excitatur primum, sed mox in eumdem recidit; paulo post magna oblivione rerum omnium ante gestarum tenetur sic, ut si quid aut dixerit, aut petierit, non amplius recordetur, interim dormitans et nonnunquam obloquens, aut balbutiens et verba mutilans, aut unum pro alio proferens, *non secus ac si levi apoplexia in linguae paralysim degenerante foret detentus*. Tandem sic veterno opprimitur, ut supinus iaceat, et naribus stertat, nec ulla voce aut arte aut vellicatione excitari queat, aut, si aliquantulum excuti videatur, iterum statim profundiori sopore occupetur, donec remitteute accessione paulatim mens et sensus redeant. *Quod si una vel altera vice* reviviscat, id *semper paulo difficilius* fit et serius; aut si sopori accedat singultus, tum *tertia ad summum, vel quarta accessione* certissimam fere mortem, ni cortice antevertatur (1), occumbit. In ipso autem soporis tempore ea omnia in usum vocari possunt, quae lethargo aut

apoplexiae opportuna sunt, nimirum sanguinis missiones, cucurbitulae, epispastica, frictiones, clysmata acria atque odoramenta naribus admovenda. Haec tamen nequaquam impediunt, quo minus proxima accessione teterrimus affectus revertatur. His igitur omnibus, quae symptomati aliquo modo levando serviunt, curatio per corticem superaddi debet, ut febris symptomatis illius causa removeatur. Hic vero non praetermittam, seniores hac febre correptos, quanquam admirabili hoc remedio semel iterumque servati fuerint, interdum tamen post aliquod tempus in eamdem relabi, et praecipiti apoplexia rapi, quin antidoto uti liceat, vel lenta et continua febri consumi, quemadmodum mihi pluries observare contigit. Credibile enim est, cerebrum tantam labem a gravissimo huiusmodi symptomate accepisse, ut deinde levi negotio idiopathice afficiatur sine ulla salutis spe.

(2) Tort. l. c.

TERTIANA CATARRHALIS MORANDII (1).

§. CLXXI.

Atque hae sunt praecipuae et frequentiores *comitatarum* species, quas Tortius observavit, et posterorum memoriae concredendas duxit; quanquam non negarit, alias atque alias esse, quas cum Ludovicus Mercatus, tum Richardus Mortonus commemorarunt. Ex his totidem, ac habet Tortius, deprompsit Morandus Morandius, quarum quatuor propria experientia illustravit, etsi ab aliis iam visas; tres vero ipse primus omnium protulit, illisque addidit (2). Harum igitur prima est *tertiana*, ut ipse vocat, *catarrhalis*, quia catarrho quasi suffocativo stipatur. Accidit enim quandoque, ut, ineunte tertianae febris accessione aliqua, pulmones veluti catarrhali colluvie obrui videantur; sive id vere a seroso mucosoque humore in pulmones irruente, sive a spasmodica tantum pectoris oppressione pendeat. Hinc sensim *respiratio* fit *perdifficilis* cum intus quasi ebullientis et spumantis materiae sibilo et strepitu. Huic sensim

iuxta febris motum adiungitur *pectoris plenitudo et iactatio irrequieta*, *vox humide rauca*, *facies turgida*, *oculi fulgentes*, *sudores circa frontem et pectus*, *pulsus exilis* et demum *virium defectus* tam ad extussiendum, quam ad excreandum, ita ut *catarrhum suffocativum* praesentem diceres. Remittente atque evaoescente accessione omnia ista symptomata sedantur; redeunte vero iterum resurgunt atque exacerbantur, ut iure metui possit, ne intra quatuor aut quinque circuitus, ex quo primum apparuerunt, exitium inevitabile afferant. Remedio vero est cortex mature et valide datus, quemadmodum supra praescriptum est, aut infra dicetur, ubi cl. auctoris eo utendi rationem exponemus. Non tamen durante accessione negligenda ea sunt, quae catarrho suffocativo mederi solent, uti venae sectio, balnea pedum tepida, frictiones artuum, vapores aquae calentis inspirati, bechica incidentia, oxymel scilliticum, spiritus fuliginis, gummi ammoniacum, diluta herbarum resolventium et similia.

(1) Ad hanc spectat tertiana perniciosa *catarrhalis* et *asthmatica* BONETI (*Polyalth. T. 1. p.* 250.) quando nimirum catarrhus vel asthma eam comitatur, et perniciosam efficit. Asthmaticae pariter ab asthmate comitante perniciosae binas historias refert GALEATIUS (*l. c. p.* 217), in quibus corticem peruvianum utiliter adhibuit. Sed in his febris non intermittebat, sed remittebat tantum. TORTIUS quoque de eiusmodi perniciosae specie mentionem facit, sed ex MERCATI tantum et GORGAII medici Mantuani experientia, a quorum altero miram *asthmaticae* febris historiam mutuatus est.

(2) *De quibusdam tertianis perniciosis commentatio*, *cap.* 3.

TERTIANA COLICA.

§. CLXXII.

Descriptio. — Curatio.

Interdum tertiana, inchoante accessione, uterum vel intestina speciatim aggreditur; atque hinc dolores vehementes earum partium cum sensu *modo torsionis*, modo molestissimae *tensionis*, modo *fremitus cuiusdam et tremoris*, pulsu parvo, anxietate summa, spasmis convolutionibusque internis, vomituritione, vagis cor-

poris exterioris vicissitudinibus, sudore nonnunquam frigido, siti et linguae ariditate ingenti eam comitantur. Haec vero non semper omnia, sed modo plura, modo pauciora conveniunt, et prout febris decedit revertiturque, abeunt et ipsa et redeunt. Dolores autem huiusmodi semper magnum periculum portendunt, et tum potissimum, cum, obscurato accessionum typo, assidui cum ipsa febre facti ex symptomate in morbum essentialem transeunt, brevi lethalem futurum. Morgagni colicas huiusmodi saepe cum immodico vomitu, lipothymiis extremorumque algore coniungi vidit (1), interdum etiam cum aphthis tum oris, tum faucium. Tempore accessionum nihil utilius videtur enematibus, fomentis, iure pulli copiose hausto, theriaca, laudano aliisque spasmis laxandis idoneis; et si timor inflammationis subsit, pulsusque et vires consentiant, sanguinis missione. Soluta vero accessione, statim cortici tota salus committatur. Interdum post fugatam ope corticis febrem ophthalmia succedere visa est (2), quae phlebotomiis et catharticis de more curanda est, atque iterum, si febris redeat, cortice, quod sine noxa deinde fieri solet, expugnanda.

(1) *De proteiform. febr. interm. genio*, *Hist.* 16. 17. 18.
(2) *Id. ib.*

TERTIANA ARTHRITICA

§. CLXXIII.

Descriptio. — Curatio.

Perniciosam quoque febris indolem indicant dolores, universum corpus infestantes, rheumatismi aut arthritidis instar, et febrilium accessionum circuitum sequentes. Initio hi *tensivi*, *gravativi*, *pressorii* sunt, et liberum membrorum motum impediunt; deinde *vibratiles*, *lancinantes vellicantes*que fiunt. Ad hos accedunt *aestus modo volatici*, *modo ardentes*, *circa febris statum praecordiorum anxietates*, *pulsus depressio*, *virium collapsus* et *sitis inexplebilis*. Solent dolores isti cum febre evanescere, iterumque cum ea redire periodice.

Sed si, finita accessione, aliquid eorum superest; nova redeunte, ita increscunt, ut *facile in spasmum* desinant universalem. Praeterea interdum accessiones diutius protrahuntur, et continuitatem affectant, obscuriori quotidie earum typo reddito. Quo in casu periculosa circa abdominalia viscera symptomata enascuntur; *unde hepatis, aut ventriculi inflammatio* imminet, vel *saltem febri lentae et habituali splenica pathemata* superveniunt. Haec omnia data tempore china china avertit, febrimque de more iugulat. Sub ipsis autem dolorum et spasmorum cruciatibus in hac febris specie, quae dolorem universalem rheumatismo spasmodico similem inducit, ut ait MORTONUS (1), ipse non timet venaesectione, emeticis, *vesicatoriis* et paregoricis, in primis laudano liquido eum mitigare et demulcere.

(1) *L. c. Histor.* 12. *et* 22.

TERTIANA PLEURITICA

§. CLXXIV.

Descriptio.

Nec minus perniciosa est tertiana, quacum dolor pleuritidem adamussim referens consociatur. Accessiones utplurimum antecedit vertiginosa capitis perturbatio; deinde horror incipit, qui magis magisque increscit, usquedum nauseam, cardialgiam et vomitum excitet. Interim paulo infra mamillam, aut circa eam dolor acutus et pungens, quandoque obtusus tantum et gravans, sed iugis, interdum cum ardoris sensu coniunctus, plerumque inspiratione recrudescens supervenit, quem reliqua pleuritidis signa non deficiunt, uti pulsus celer, durus, non raro inaequalis, respiratio parva, frequens, difficilis, erecto capite, tussis molestissima, sitis fere inexstinguibilis cum oris non dubia amaritudine. *Circa febris statum* aegri vehementer aestuant, delirant, sputa excernunt varie colorata, cruenta et puri similia, urinasque emittunt crassas, turbidas, quales iumentorum. Nec rarum est, adeo malum augeri, ut

peripneumoniam suffocantem cum exteriorum partium perfrigeratione imitetur (1). Quando haec febris ipsius vices subeunt, ideoque eius symptomata haberi debent, non solum corticis citum usum postulant, ut in aliarum curatione febrium, perniciem minitantium, verum ea quoque omnia, quae verae pleuritidi conveniunt, atque in primis iteratam sanguinis missionem; quae adeo necessaria est, ut saepe ipse viderim, febrem cortici non obtemperasse, nisi sanguine prius largiter misso, hoc est, diathesi inflammatoria per sectionem venae quodammodo retusa. Nec quidquam metuendum tum est ab remedio, quod alias in inflammationibus vulgo male audit. Tutissime atque saluberrime tunc adhiberi, certissima observata evicêre.

(1) Mort. *l. c. Histor.* 21.

TERTIANA COECA MORANDII.

§. CLXXV.

Descriptio — Curatio.

Tres, quae sequuntur, tertianae species, *coeca*, *scorbutica* et *petechizans* a Morandio primum, ut ipse *sine arrogantia* contendit (1), et observatae et curatae fuerunt (2). Et primum, quod ad *coecam* pertinet, haec incipit a lassitudine, debilitate, oscitatione frequenti, *pandiculatione*; deinde se exserit *horrore*, *rigore*, *tremore*, *pallore extremorum*, *anxietate*, *nausea*, *dolore capitis gravativo*, *obtuso*, *vomitu*, *pulsu depresso*, *citato*, *duro*, *aliquaque vertiginosa affectione*, *visionem aliquantisper hebetante*. Calore et febre invalescente, succedunt inquies, garrulitas, oblivio, visus obfuscatio, sitis, sopor, linguae tarditas, delirium, coecitas, facies luctuosa, urina sedimentum habens lateritium. Simulac vero remittit febris, paulatim visus restituitur, obiectorum imagines primum confuse, mox clare et distincte cernuntur, mens redit et resipiscit, superstite aliqua in soporem modo, modo in garrulitatem propensione; quae, ubi remanet superestque,

opportune admonet, non omnem e cerebro causam excussam esse, sed ibi figi ac stabiliri, remediaque *illico vel saltem ante quartam* opportuna exposcere, ne sera nimis poenitentia nos subeat. Necesse ergo est, continuo alvum lenire, venam secare, alioque epispasticis revellere, et corticem validissime propinare. Coecitatem ex huiusmodi causa in quodam medico aetate atque ingenio florente patria Caesenate ortam, et post febrem discussam corticis-ope, diu adhuc permanentem solo continuato antidoti huius usu tandem curatam perfecte laetus memini.

(1) Morand. *l. c. cap.* 3.
(2) Nempe iam ab anno 1729, quo epidemicae cuidam febrium perniciosarum constitutioni ipse interfuit multosque servavit.

TERTIANA SCORBUTICA EIUSDEM (1).

§. CLXXVI.

Descriptio — Curatio.

Haec a *scorbuto*, cuius symptomata prae se fert, nomen habet; sed *perniciosa* ut dici possit, (nam maculae *regularis figurae colorisque rubescentis*, quae remittente accessione evanescunt, a legitima et benigna tertiana saepe non absunt) hisce se debet patefacere symptomatibus. Initium accessionis facit sensus quidam spasticus perfrigerationis, qui a regione lumborum orsus sensim iuxta totius *dorsi longitudinem* ad *scrobiculum cordis* usque porrigitur proceditque, cum *vomendi conatu, cum rigoribus toto accessionis tempore inordinatis et in statu exasperatis, cum ang ..tiis et anxietatibus praecordiorum, difficili respiratione, cum deliriis, aut somni profunditate, cum parvitate pulsus ac depressione, cum urinis nimium crassis, cum maculis irregularibus, latis, violaceis parumque in die quietis evanescentibus.* Ubi febris hanc sequitur symptomatum rationem, non temere fidendum est; nam versus *quintam* accessionem *haemorrhagia narium vel intestinorum* occidet, *vel post septimam*, si non occiderit, *in alium*

somni imminuti, caput imbecillum *parumque dolens*, urina aurantio colore tincta, crassum sedimentum exhibens. *Tertio*, aut *octavo*, quod tardissimum est, *febris circuitu efflorescunt peticulae rubicundae, vel livescentes et circa collum, pectus, humeros copiosae, cum insigni animi angore delirioque febris statum praemonstrantibus.* Quae omnia intermissionis tempore mitescunt quidem; nova vero accessione resurgunt atque exacerbantur, exceptis peticulis, quae etiam intermissionis tempore assiduae perstant. Quanquam haec febris, teste MORANDIO, utplurimum prospere finiatur (1), interdum tamen exitium vitae comminatur. Quare ab eodem monemur, caute prognosim tamdiu differendam esse, donec certa boni aut mali exitus indicia se praebeant. Bonum augurari licet in primis ex peticulis, si post *septimam* eruperint, atque ex pulsu, si magnus, si validus, si aequalis fuerit; contra malum ex iis *circa tertiam* prodeuntibus, et pulsu parvo, inordinato, inaequali et imbecillo. Praestabit ergo, si quid iudico, in tam ancipiti rei eventu ad corticem (2), ut ad sacram anchoram, confugere; quandoquidem tutissimum et certissimum est istiusmodi praesidium.

(1) Peticulae enim quandoque benignae sunt, nec perniciem aut malignitatem recondunt. Tales fuere in tertiana petechiali MARCELLI DONATI *de med histor lib.* 3. *cap.* 14., quam excitat SAUVAGESIUS.* Sed tertiana eiusmodi non erat perniciosa, ut ea, quae a MORANDIO *petechizans* vocatur. *Petechizanti* vero huic propius accedit *tertiana epidemica petechialis*, quam observavit an. 1652. in Dania BARTHOLINUS. Vid. *Bonet. Polyalth. T.* 1. *p.* 252. Igitur, ut dignoscamus, utrum peticulae symptoma perniciosum exhibeant, nec ne, reliqua etiam symptomata ad examen vocentur, ne errore implicemur.

(2) MORANDIUS (*l. c. cap.* 4.) hanc proponit corticis peruviani adhibendi rationem *adversus singulas*, de quibus egit, *intermittentium febrium species*, plus minus efficacem pro maiore vel minore periculi proximitate. Cum citius ad exitium properant *catarrhalis*, *colica*, *pleuritica* et *coeca*, sic validiore methodo indigent; contra leniore *arthritica*, *scorbutica* et *petechizans*, quia hae lentiore passu vitam adimere solent. Itaque si prava symptomata, quae antecedentes omnes accessiones, praecipue postremam, comitata sunt, ita intensa visa sint, ut in celerem mortem tendere morbum significent, totis viribus futurus accessus illico arcendus est. Cum primum igitur febris accessio praesens remittere inceperit, mox chinae chi-

nae drachmae sex uno haustu porrigantur, deinde aliae tres post tres circiter horas, iterumque eadem quantitas post alias tres horas, et demum post quatuor iterum eadem dosis. Profligata sic certissime proxima accessione, detur drachma una quotidie per octiduum, deinde alternis diebus usque ad vigesimam diem. Tum quinque vel sex sine cortice transactis diebus iterentur drachmae duae, et demum quinto quoque die semidrachma per tres alias vices. Cum vero non adeo proximum urget periculum, leniorique modo agere licet, tunc prima vice quatuor corticis drachmas dare satis est, deinde binas alias post quatuor horas, et unam non modo quotidie per sex dies, verum etiam postea alternis diebus ad vigesimum usque, demum quinto quoque die semidrachmam ad diem usque quadragesimum.

§. CLXXVIII.

Tertiana urticata, scarlatina, etc. — Miliaris. — Error Sauvagesii *et* Cullenii.

Huc fortasse spectat *tertiana urticata* Planchonii (1), in cuius quavis accessione apparebat purpura urticata, et decedebat febre sudoribus evanescente. Curatur haec quoque cortice peruviano, diluentibus et blandis eccoproticis. Fortasse quae a Wedelio visa, et *scorbutica tertiana* (2) appellata fuit, aut ad *urticatam*, aut ad *petechizantem* referenda est. In quovis enim eius circuitu erumpebant maculae *instar petechiarum*. Curata autem fuit iure viperino. Symptoma *purpuram scarlatinam* referens tertianis addi posse, non est, cur dubitemus; nam *quotidianam* cum huiusmodi exanthemate coniunctam et mali moris vidit Mortonus (3). Exanthemata quoque *miliaria* non raro intermittentibus superveniunt (4), nec semper sudori et regimini calefacienti debentur. Quidni ergo et tertianis? Ego equidem quibusdam in constitutionibus pluries vidi sine regimine calefaciente, imo cum refrigerante, tertianis intermittentibus supervenire pustulas miliares, papulas urticatas, peticulas aliasque exanthematum species. Sauvagesius et Cullenius speciebus tertianarum adnumerant *tertianam miliarem* Waltheri (5), sed perperam; nam Waltherus veram febrem miliarem eo, quo citatur, loco descripsit, non tertianam comitatam exanthemate miliari; nec obstat, ab initio febrem illam primis diebus sub tertianae intermittentis specie lusisse,

eum hoc saepe eidem solemne sit, nec ideo cortici obtemperare soleat, nisi tum, cum revera intermittens sua natura fuerit, exanthema vero symptomaticum (6).

(1) *Journal de médec. Tom.* 17. *pag.* 75.
(2) *Medicina septentrion.* BONETI *T.* 2. *p.* 552. *obs.* 22 *sub finem*
(3) *De proteif. febr. intermitt. genio exercit.* 1. *cap.* 9. *histor.* 24.
(4) GASTELLIER *Essai sur la fièvre miliaire. Introduct. p.* 21.
(5) *Nosol. meth. class.* 2. *ord.* 3. *gen.* 10 *spec* 21. CULL. *Gen. morb. cl.* 1. *sec.* 1. *gen.* 1. *Tertiana efflorescentia cutis stipata* 1.
(6) *Vid.* RONCALLI *Europ. medicin. p.* 151. ubi *WALTHIERI epistola.*

§. CLXXIX.

Aliae comitatis febribus addi possunt. — Quae excludi debeant.

Comitatis accenseri debent non paucae aliae tertianae, etsi non semper, neque adeo, ut superius expositae perniciosae, neque valde frequentes, quarum tamen aliquam mentionem faciunt nosologi. Interdum accessiones vel hysterismum, vel suffocationem, vel flatus immodicos et borborygmos, vel motus convulsivos, vel spasmum, vel epilepsiam periodice comitem habent. Hinc tertianam huiusmodi symptomate comitatam vocant *hystericam* (1), *hypochondriacam* (2), *convulsivam* (3), *spasmodicam* (4), *epilepticam* (5). Nec desunt, qui *lyngodem*, nempe singultum excitantem (6) viderint, quam alii *verminosam*, utpote a vermibus ventriculum irritantibus ortam, licet non satis id compertum esset (7), vocare maluerint (8). Quae autem *syphilitica* a DEIDIERIO (9), aut *scabiosa* a JUNCKERO (10), aut *scorbutica* ab ETTMÜLLERO (11) et BARTHOLINO (12) dicuntur similesque aliae, aut *symptomaticae* tantum sunt, aut *complicatae*, sic ut ad comitatas minime pertineant.

(1) WEDELIUS *A. N. C. Dec.* 1. *A.* 2. *obs.* 193. et *Medic. sept.* BONETI *P.* 2. *lib* 7. *Paraleipom. obs.* 22 *p* 552.
(2) DUNCAN-BAINE *Essais de méd. d'Edimb T.* 5. *P.* 2 *p.* 137. Quotidie recurrebat febris cum motibus convulsivis et spasmis. An tertiana duplex?
(3) WEDEL. l. c.

(4) *Beobacht.* 1. *Band. p.* 24. Fr. Casimir. Medic. *T.* 1. *vid. comm. Lipsiens. suppl.* 2. *ad decad.* 2 *p.* 204 *et seq* ubi tamen auctor observationes habet de *quotidiana* spasmis et convulsionibus *comitata*, extensa, et subintrante, *maligna*; nisi fortasse mavis, eam fuisse tertianam duplicem perniciosam, communicantem, convulsionibus et spasmis stipatam.

(5) Caldera *Trib. med. p.* 225. Lautter *Hist. med. bienn. cap.* 11. *cas.* 2.

(6) Ramazzinius *l. c.* §. *XI. p.* 14.

(7) Ramazzinius cuiuivero eo, quod in illa epidemica constitutione saepe vermes complicari viderat, facile coniecturam fecit, singultum, quo febris tertiana simplex stipabatur, a vermibus excitatum esse. Sed quonam remedio eum sedatum fuisse credis? Febre nimirum per corticem sublata. Ni ergo singultus febris symptoma fuisset, cortici non certe obtemperasset. Quae enim ei tribuitur vis anthelminthica, incerta valde, si non fictitia est. Nec ex eiusmodi felici curatione, meo quidem iudicio, magis ea evincitur aut elucescit.

(8) Sauvag. *l. c. spec.* 18 Cullen. *l. c.* 4.

(9) *De morb. ven. sect.* 4.

(10) *Tab.* 80 Hoffm. 11. *p.* 12.

(11) *l. c.*

(12) *l. c.*

§. CLXXX.

Qua ratione curandae sint.

Singulis hisce *comitatis* (§. CLXXIX.) varia pro symptomatum ratione adhibenda quidem curatio est, qualem nempe hysterismus, hypochondriasis, convulsiones motusve epileptici alias poscunt, et prae ceteris antispasmodica, nervina atque antepileptica, praeter generales evacuationes, quae a plethora aut cacochylia indicantur. Sed cortex peruvianus his quoque necessarius est, qui eas vel solus, vel aliis, quae modo memoravi, remediis admixtus certissime discutit. *Symptomaticae* vero iis curantur, quibus morbi primarii, quorum symptomata sunt; vel si *complicatae* fuerint, mixta curatione opus est, febri nimirum et morbo, quocum copulatur, accommodata. Hinc *syphiliticae*, *scorbuticae*, *verminosae* antivenerea, in primis mercurialia, antiscorbutica, anthelminthica et sic porro opem afferunt praestantissimam.

QUARTANA INTERMITTENS.

§. CLXXXI.

Descriptio.

Cum accessiones quarto quovis die ordinate fiunt, et vacuum duorum dierum intervallum relinquunt, tunc febris *quartana intermittens* est. Haec autumno praesertim atque hieme insolescit, horisque utplurimum pomeridianis suos habet circuitus. A frigore ingenti, dolorifico, delassante atque ossa ipsa quasi frangente, sive osteocopo incipit. Post primam accessionem, in qua plerumque aegri non admodum rigent, tantus in subsequentibus rigor et tremor est, ut dentes interdum, etiam satis firmi, inter se collisi e suis alveolis eiciantur. Solet frigoris tempus ad duas, tres aut plures horas protendi, diutiusque affligere, quam in quotidiana et tertiana. Calor succedens frigoris intensioni nequaquam respondet, sed levior est quam in tertiana, maior tamen quam in quotidiana, saltem utplurimum, atque ad quinque vel sex horas cum aliqua capitis molestia et gravitate protrahitur. Deinde sensim remittit, et sudore exiguo, interdum etiam nullo, solvitur accessio. Pulsuum micatus inchoante frigore, imo toto eius curriculo parvi, profundi, inaequales, tardi et rari existunt, neque accedente calore, quanquam celeriores aut crebriores fiant, ad eum unquam gradum perveniunt celeritatis et frequentiae, qui in tertianae vigore deprehendi solet. Vomitus atque alvi solutio plerumque abest, quemadmodum ex Sydenhamio animadverit Sauvagesius. Attamen ante eos aliter visum est Galeno (1), qui copiosiores excretiones quartanae attribuit, quam quotidianae, vomitus in primis pituitosos, urinas tenues, aquosas et albas. Intermissio vero nunc perfecta consequitur, nunc imperfecta, prout sudor manaverit vel defuerit.

(1) *Differ. febr. l.* 2. *cap.* 5. *de typ. cap.* 5. *De cris. l.* 2. *cap.* 4 *ex* Terra *l. c. p.* 1. *cap.* 4. *f.*

DIFFERENTIAE.

§. CLXXXII.

Atque haec de *quartana legitima* intelligantur; nam in ea, quam *spuriam* sive *notham* dicunt, cuncta symptomata, praesertim calor, sitis, pervigilium, vehementius urgent, accessiones diutius trahuntur, et saepenumero ad perfectam apyrexiam nequaquam pertingunt. Praeterea utplurimum haec aliis febribus, tam continuis, quam intermittentibus succedere consuevit. Quartana item alia *simplex* est, qualem supra (§. CLXXXI.) posui, alia *duplex*, *duplicata*, *triplex* et *triplicata*. In *duplici* accessiones duobus primis diebus revertuntur, tertio libero manente, sic tamen, ut accessioni primae diei accessio quarta die rediens, secundae vero ea, quae quinta die recurrit, similis sit, atque ad amussim respondeat. Si quarto quovis die non semel, sed bis accedat febris recedatque, intermedio biduo libero, *duplicata* dicitur. *Triplex* autem ea est, in qua singulis diebus quotidianae in modum accessiones habentur, sed primae quarta, secundae quinta, tertiae sexta aequari debent. *Triplicata* demum vocatur, quae quarto quolibet die tantummodo corripit, sed tres habet intra idem nychthemerum accessiones. Hac per sex menses conflictatum fuisse Feovium narrat Sauvagesius (1), tandem ope chinae chinae cum salibus alkalinis fixis commixtae curatum.

(1) *Nosol. cl.* 2. *g.* 11. *spec.* 16.

§. CLXXXIII.

Quartana insuper, ut de quotidiana et tertiana dictum est, communibus illis differentiis, toties iam inculcatis subiicitur. Quare et ipsa distinguatur necesse est, in *benignam*, *perniciosam*, *comitatam*, *primariam*, *secundariam*, *symptomaticam*, *complicatam* et sic porro. Quartanam *catalepticam* vide sis apud Bonetum (1), *comatosam* apud Carolum Pisonem (2), *epilepticam*

apud SCHOLZIUM (3), *hystericam* apud MORTONUM (4), *nephralgicam* apud LEMERYUM (5), *amentem* apud SYDENHAMIUM (6), *spleneticam* apud SENNERTUM (7) et ETTMÜLLERUM (8), *arthriticam* apud MUSGRAVIUM (9), *syphiliticam* apud MONROUM (10) et BALLONIUM (11) et PLATERUM (12), *scorbuticam* apud BARTHOLINUM (13) et TIMAEUM (14); quod SAUVAGESIUS et CULLENIUS erudite advertunt.

(1) *Polyalth. vol.* 1. *p.* 805. et SAUVAG. *Nosol. method. Cl. VI. ord. V. gen. XXIV. catalepsis, spec.* 7.
(2) *Observ. de morb. a colluv. seros. obs.* 167. 168. *et seq. ad* 174.
(3) *Cons.* 379. 380.
(4) *Pyretol. exerc.* 1. *cap. IX. h. X. et XI.*
(5) SAUVAG. *sp.* 9. *qui citat Diar. erudit.*
(6) *De morb. acut. cap. V.*
(7) *De febr.*
(8) *Colleg. consult. cas.* 25.
(9) *De arthrit. symptom. cap. IX. hist.* 4. *et* 5.
(10) *Ess. d'Edimburg. vol. VI. art.* 47. *obs.* 9.
(11) *Epid. l.* 2. *p.* 131.
(12) *Observ. l. III. p.* 676.
(13) *De med. Danic. Diss. IV.*
(14) *Lib. VIII. cas.* 18.

PROGNOSIS.

§. CLXXXIV.

Quartana alias omnes febres diuturnitate longe superat, excepta fortasse quotidianae specie aliqua, ac in primis symptomatica et spuria, quibus conveniunt ea, quae passim memoriae prodita sunt de eius pertinacissima natura. Plerumque autumno incipit, et tota hieme, si sibi ipsi reliquatur, prosequitur, donec vere adventante paulatim desinat. *Aestiva* et *spuria* breviores esse solent; ideoque scripsit HIPPOCRATES (1): *Quartanae aestivae plerumque fiunt breves; autumnales vero longae, et maxime quae prope hiemem incidunt.* Raro ultra annum producitur; quanquam plurium etiam annorum quartanae contumaciores interdum visae fuerunt. Insolita et vix credenda diuturnae quartanae exem-

pla, per octodecim scilicet, triginta tres et quadraginta etiam octo annos affligentis exstant apud Jo. Wierum et Wolfgangum Gabelcoverum aliosque mirabilia sectantes (2). At non audiendus omnino est Hippocrates, ubi inquit (3), *omnium febrium* tutissimam et placidissimam esse quartanam; neque tanti Galeni locus, in quo eam periculi expertem pronunciat (4), faciendus est, ut obliviscamur alterius (5), in quo graviter eam etiam vexare, et in lethalem hydropem interdum desinere fatetur, experientia quotidiana id confirmante.

(1) *Aphor.* 25. *sect.* 2.
(2) Vid. haec fusius allata a cl. Terka *in Historia febr. intermittent. omnis aevi Vol.* 1. *P.* 1. *cap* 9. §. *LXXIV. et seq.*
(3) *Epid* 1. *III* 17.
(4) *De art. curand ad Glauconem l.* 1. *cap.* 8.
(5) *Comment. III. in Hipp. Epid. l.* 1. *n.* 4.

§. CLXXXV.

Quartana interdum maligna et mortifera. — Limitandae laudes quartanae —Si quid boni a quartana exspectatur, id commune cum quavis intermittente alia febre.

Imo quandoque epidemicas et malignas mortiferasque esse quartanas, praesertim senibus, qui plerumque in ipso frigoris stadio enecantur, non modo Forestus (1) atque alii multi (2) afferunt, verum etiam nos ipsi pluries observavimus. Quare ad *benignas legitimas depurativasque* coarctanda sunt ea, quae a Boerhaavio (3), Hoffmanno (4) aliisque dicuntur de quartanae salubritate et de longaevitate ab eadem exspectanda. Limitandae item sunt laudes, quas ei impertit Hippocrates hisce verbis. *A quartana correpti non admodum convulsionibus capiuntur; si vero prius capiantur, et quartana supervenerit, liberantur* (5). Nam non modo epilepticos insultus cum ea coniungi, supra indicatum est, verum etiam alios spasticos nervorum affectus ab eadem natos non raro vidimus. Neque universim et absolute vera sunt, quae habet auctor *sexti libri epidemiorum* (6), sic loquens: *Qui quartana vexantur, non ullo magno aliquo morbo corripiuntur.*

Quod si aliquo corripiantur, quartana succedente, liberantur. Utrumque enim saepe falsum experientia demonstravit. Exstant apud clinicos observationes, ex quibus discimus, quartanae, praesertim hibernae pleuritidem aut alios morbos acutos non raro supervenire, neque ab ea illam eos, qui iam erant, semper depelli. Noverunt id vel antiquissimi (7) medicorum. Neque quidquam boni est fortasse a quartana profluxurum, quod ab aliis febribus, tam continuis quam intermittentibus exspectari aut haberi non possit, ut variis in locis HIPPOCRATES (8) spopondit.

(1) *L. III. observ.* 32. *schol. et* 35.
(2) Vid. TENKA *l. c.*
(3) *De cognosc. et curand. morb.* §. 745.
(4) *Med. Syst. T. IV. P. I. sect.* 1. *c.* 2. *Thes. patholog.* §. *IX.*
(5) *Aph.* 70. *sect. V.*
(6) *Sect. VI. n.* 9.
(7) *Coac.* 159.
(8) *Aph.* 5. *sect. V.* 57. *sect. IV. Coac.* 354. *aphor.* 51. *sect. VI.* 52. *sect. VII. Coac.* 449. *aph.* 40. *sect. VI.* 44. *sect. VI. Coac.* 475. 222. 477. 479.

§ CLXXXVI.

Recidiva valde est. — Qui semel ea laboravit, iterum in eam potest incidere. — In gravidis pertinax. — Quibus evacuationibus solvatur. — Sanguinis fluxus quinam noxius?

Recidiva autem valde est quartana, sed qualibet vice mitior minusque pertinax sensim evadit, et plerumque post aliquot tum circuitus facile aut sponte decedit. Vetus etiam opinio obtinuit, eum, qui semel hac febre laborarit, nunquam in eadem relabi. Verum id a SENNERTI, HEUERMANNI, MARC. DONATI, GASP. A REIES, WIERI, MADAI, BENIVENIQUE observatis (1) omnino refellitur. Ut tertiana et quotidiana saepe in quartanam mutantur, sic quartana in tertianam aut quotidianam vicissim degenerat; imo interdum in continuam et lentam, quod minus tutum est. Gravidas ad partum usque comitari ea dicitur, posthac cessare, sed in infantem natum transfundi, qua deinde hic conflictetur. Non solum sudoribus et temperie verna, ut aliae intermittentes, solvitur, sed etiam non raro scabie (2), purpura, haemorrhoidum fluxu, ptyalismo, ulcusculis labiorum, urinis nigris (3) supervenientibus. Interdum furunculo

in buccis nato ex VOGELII testimonio (4) amandatur, itemque abdominis tumore, aut diarrhoea. Contra si quartana affectis *sanguis ex naribus fluxerit*, malum (5) portendit, et multo perniciosius adhuc est, eum concretum magna copia ano deiici; postridie enim mortem subsecutam, testis est HEURNIUS (6).

(1) Vid. loca apud TREBA *l. c.*
(2) Sed non solum quartanae scabie solvi visae sunt, verum etiam aliae febres intermittentes, maximae recidivae. Hac excretione intermittentes recidivas autumnales anni 1765. verno tempore vidi iudicatas.
(3) HAEN. *Rat. med. continuat. T* 3. *p.* 174.
(4) *De cogn. et curand. morb.* §. *XIX.*
(5) HIPP. *aph.* 3. *sect. VIII.*
(6) *In* HIPP. *aph.* 23. *sect. IV.*

CURATIO.

§. CLXXXVII.

Isthaec febris, antequam cortex peruvianus cognosceretur, opprobrium medicorum passim habebatur, quod utplurimum quaevis artis adiumenta aspernaretur. Hodie vero non item; nam eius ope aeque ac reliquae intermittentes facile subiugari consuevit. Paranda tamen eidem via saepe est sanguinis missione (1), qua sola in manu instituta diuturnas quandoque quartanas devictas perhibent; emeticis, catharticis, salibus tam *fixis*, quam neutris atque aperientibus, amarisque medicamentis prudenter et opportune adhibitis. At lectissimus nec effoetus sit oportet, ut votis omni ex parte respondeat, dandusque est liberaliori, quam alias solet, manu, ne optato effectu careat. Compertum enim habemus, sub parciore eius usu febrem aut nihilo minus invictam progredi, aut, si victa eo fuerit, facile post aliquod tempus recidivam fieri, quae iterum largiori et validiori remedii sumptioni cedere solet. Si igitur febrim, quando ea vehementior urget, largius datus cortex supprimit, cur non eodem modo sumptus eius reversionem avertat? Augenda igitur eius dosis ita est, ut causae, quae quartanam efficit fovetque, sive maiori, sive difficiliori, su-

bigendae sufficiat. Quod non semel expertus sum ego, exemplo a perniciosarum euratione ducto, expertique sunt alii exercitatissimi viri (2).

(1) Cl. Stöckius (*Ann. med.* 2. *p.* 164. *ed. Amstelod.* 1779.) binos ex quartana laborantes habuit, quibus pulsus tempore apyrexiae erat fortis, aequalis; appetitus bonus, et vires validae. Febris qualibet accessione nullo sudore solvebatur. Cum febris vehemens progrederetur et vires infringeret maciemque induceret, dedit corticem, sed incassum. Uncia eius data neque mitiorem reddidit febrim, neque frigus imminuit, sed longe maius et molestius factum est. Altero integritatis intervallo auxit dosim remedii ad unciam cum dimidia, sed frustra. Tum extractum adhibuit eadem dosi, eodemque effectu; nec mirum, cum extractum minus efficax est. Multa tentavit, et quidem sudorifera; tandem frictiones in frigoris stadio ad spinam dorsi et os sacrum pannis laneis vapore camphorae impraegnatis adhibuit, totumque dorsum et corpus iisdem stragulisque tegenda curavit. Sic sudore elicito ambos restituit. Nullam mentionem fecit de purgatione, nullam de sanguinis missione. Pulsus etiam apyrexiae tempore erant validi. Num depletis vasis, expiatisque primis viis cortex irritus fuisset? Num sesquiuncia, aut binae etiam unciae cum dimidia corticis summa est dosis, qua data in quartanis, generosiorem fere dosim postulantibus eius inutilitas appareat?

(2) Traka *l. c. P.* 2. *sect.* 2. *cap. X*, quod totum legendum est, quia omnium auctorum de chinae chinae usu sententiae ibi afferuntur. Sed nullibi plura, quae ad corticis delectum et praeparationem et vires spectant, reperies, quam apud Rahnium *Adv. Med pract. Vol.* 1. *sect.* 1., neque saniora consilia, quae ad eiusdem usum respiciunt, quam in sect. 2., in qua recte et vere de aliorum observationibus sententiisque iudicium fertur.

§. CLXXXVIII.

Quae cortici utiliter adiici interdum possint.

Non diffiteor tamen, interdum peculiaria quaedam humorum aut viscerum vitia cum causa febrim efficiente consociari, quae non modo, ut cortici pertinacius reluctetur, sed etiam ut levissima de causa reviviscat, praeter morem faciunt. Quamobrem interdum maxime proficuum est, cortici adiicere modo salem ammoniacum, modo radicem gentianae, modo succos concretos plantarum amaricantium aut antiscorbuticarum, modo extractum cicutae (1), modo mercurium dulcem

septies aut novies sublimatum (2), modo chalybem. Hinc innumerabiles apud auctores compositionum huiusmodi formulae inveniuntur, et summis laudibus ad quartanas in primis contumaciores curandas (3) extolluntur. His addenda quoque est vis electrica, qua sola quartanam iam ab aliquot mensibus affligentem media in hieme in clerico fugavi. Post quamlibet electricitatis applicationem sudor largus manabat. Sic paucos intra dies febris omnino discussa est.

(1) Qui cl. Ant. Stoerckii Archiatror. Caesareor. Comitis libellum *de Cicuta* cum adiectis aliorum observationibus, *Vindobonae ann.* 1761. recusum perlegerit, cognoveritque eius vires medicas multis in morbis, non mirabitur, cicutae extractum corticis facultatem in pertinacissimis quartanis augere posse. Narravit mihi medicus praestantissimus amicissimusque Frambaglia, se in quadam epidemica febrium intermittentium constitutione, quando viscera abdominis obstructa reperiebat, usum felicissime extracto cicutae esse, et quandoque hoc solo febres pertinaciores superasse.

(2) Calomelan Turqueti Riverius vocabat, ut videre est in eius observationibus medicis. Hoc intermittentibus diuturnis et rebellibus feliciter medebatur. Imo celebratissimum eius specificum *antiquartium*, quo quartanas chronicas cito tollebat, *calomelani* potiorem suam vim debere, verosimillimum est, etsi vera eius compositio nunquam innotuerit. Si vero coniecturis locus detur, inter varias, quae de *antiquartio* Riverii exstant opiniones, cl. Tissot in primis videtur probanda, qui illud constare autumat ex *mercurio vitae*, sive rectius *praecipitato antimonii*, in patina terrea vitreata ad ignem exsiccato, donec non amplius fumet, *calomelane Turqueti*, et *diagrydio*. Vid. Tissot *l. c. P.* 2. *sect.* 2. *cap.* 3. § *XCII. h.* Sequens etiam compositio a quibusdam habetur pro vero Riverii antiquartio. *Rec. Merc. dulc gr. XII.*, *Mart. diaphor. gr XV.*, *Sulph. aurat. antim gr. IV. M. f. pulv. Detur quatuor horis ante accessionem, et repetatur deinceps ad tertiam vicem.* Sed Riverius negat, se unquam antimoniatis remediis usum esse. Debet etiam consuli Jo. Henr. Schulzii *Dissert. de Mercurialium usu in febre quartana curanda.*

(3) Vid. Tissot *l. c. XI. de Febrifugis compositis* §. *CXXVIII.*, ubi speciatim varii generis formulae ex clarioribus scriptoribus depromptae adducuntur.

§. CLXXXIX.

Mercurii dulcis vis febrifuga.

Mercurii autem dulcis aut calomelanis egregia vis ad quartanas eradicandas merito celebratur, praeser-

tim si luis venereae sive syphilidis aliquid subsit, quod eam alat. Verum etiam extra huiusmodi suspicionem miros saepe effectus praestat, tam solus, quam cortici adiunctus, non modo *cathartici*, sed etiam *alterantis* in modum. Utor ego feliciter ad quatuor vel sex grana in singulos dies, quae cortici admisceo, diuque eius usum produco, sic tamen, ut etiam minori dosi contentus interdum sim, aut etiam subinde intermittam, si ptyalismum moveat, aut alvum nimium laxet. Cl. HOFFMANNUS (1) commendat pulverem, ut efficacissimum adversus quartanam, in cuius compositionem ingreditur mercurius dulcis. Idem quoque celebrat *electuarium* quoddam (2), nec non *infusum vinosum* mirae efficaciae (3), ad quorum exemplum quilibet alia atque alia pro varia indicationum et circumstantiarum ratione poterit sibi componere et comparare.

(1) *Med. rar systemat. T. IV. P. I. sect.* 1. *c.* 2. *Method. med.* §. *VIII.* Pulvis autem est huiusmodi: *Rec. Pulv. cortic. peruv. drachm. vj. Regul. antim. medicin. drachm. ij. Mercur. dulc. rite parat, Croc. mart. tenuiss, Arcan. duplicat.* MYNSICHT. *an drachm. j. Ol. destillat. menth. gutt. iv. M. f. pulv.*

NB. Mercurius non terendus cum pulvere, sed cuspide tantum cultelli permiscendus est.

Dosis pulveris est a drachm. sem. ad drachm. j. cum Rooh sambuci, vel Iuleb. rosar. in elect. form. redact. D. mane et vesperi tempore apyrexiae. Recens debet parari, ne noceat; sed non detur, nisi robustis, servata opportuna victus ratione. Laudatur etiam ab aliis.

(2) *L. c. sect.* 1. *cap.* 1. § *IX.*

Electuarium antifebrile HOFFMANNI.

Rec. Roob. Sambuc. unc. sem. Pulv. cortic. peruvian. drachm. vj. Pulv. flor. chamom. vulgaris drachm. ij. Extract. cent. min., Pulv. caryophyll. an. drachm. sem., Syr. acetos. citri unc j. et semis. M. f. elect.

NB. addi quandoque potest antim. diaphor., theriac., vel sal. etiam ammoniaci drachm. sem. Finito paroxysmo altera quaque hora detur drachm. sem

Pro iis vero, qui sunt tenerioris texturae, et stomachum habent imbecilliorem, parari potest remedium in forma liquida sic:

Rec. Cortic. chin. unc. j. cascarill., cinnam. acut., Sal. tartari an. drach. j. Aqu. flor. chamom. vulg. lib. j. Vini tantumdem. Digerantur leni calore. Colat. add. Syr. cortic. aurant. unc. sem

Dos. unc. j. quovis bihorio, vel *unc. ij.*

(3) *L. c.* §. *VII.*

Infusum vinosum Hoffm.

Rec. Fibrar. hellebor. nigr. Rad. polopod querni, Fol. senn. s. s. an unc. j. Herb. absinth., centaur minor., card. bened., trifol. fibrini an. m. sem. Rasur. ligni colubrin., Cortic. chin., aurant. recent. an. drachm. iij. Limatur. mart. unc sem. Tart. tartarisati tantumdem. Cont. contund irrorentur drachmis duabus Spiritus sal. amm. urinos. Misceantur, et duabus vini mensuris infundantur.

Omnibus indicationibus curatoriis satisfacit; de quo matutino tempore quotidie liberalis haustus sumatur.

§. CXC.

Quando chalybis usus locum habeat.

Chalybe vero nihil praestantius est, ubi febres intermittentes cuiscunque typi diuturnitate solidarum partium tonum fluidarumque crasim pessundederint, sic, ut non solum malus corporis habitus, verum virium languor et coctionum depravatio consequantur. Tunc enim tonica corticis vis impar est ad corpus firmandum, atque, ad febris, etsi eo cohibita subinde sit, reversionem impediendam. Hinc corticis adaugenda virtus est vel chalybis adjectione, vel interposito opportune eius usu. Hunc in finem ALLENIUS (1) *decoctum nigrum* (2) commendat, cui interdum pro delicatulis adiiciendam suadet *tincturam Burgundicam* (3). Ego quoque non semel ALLENII auctoritate ductus corticem cum chalybe coniunctum forma liquida ad praecavendos febrium recursus (4) summo cum aegrotantium emolumento adhibui, assertasque medicamenti huiusmodi vires comprobavi.

(1) *Synops. univers. med. pract. cap. 1. artic. 48.*

(2) *Decoctum nigrum.*

Rec. Cortic. peruvian. pulv. unc. ij. Chalyb. cum tart. praep. unc j. coq. in Aq font. lib. iij. lento igne ad lib. j. et sem addend. sub finem coction. Cinnamom acutiss. drachm. ij. Colatur. add. Aq absinth. magis composit. lib sem. M.

(3) *Tinctura Burgundica.*

Rec. Cortic. peruv. pulv. drach. x.
Calam. aromatic.
Cinnam an. drachm. j.
Cortic. aurant drachm. ij.
Cochinell. drach. sem.
Macera per biduum in vin. alb. Ulyssoponens. lib. ij. et sem. filtretur etc.
Dos cochl. n. iij vel iv.

(4) Hamiltonius (*de Prax. regul. et febr. miliari c. 9.*) praestantissimum praedicat salem absinthii ad praecavendas febris reversiones. Formula vero, qua ego corticem et chalybem coniungere soleo, differt aliquantum ab illa Allerii modo descripta. Est autem huiusmodi:

Rec. Cortic. peruvian. contus. unc. ij.
Limatur. martis unc. sem.
Tartari albiss. unc. j.
Aq. flor. chamom.
Vini albi an. lib. j. sem.

Decoq. ad tertiae partis consumpt. Colat. unc. iij. vel iv. dentur quotid. mane, et repet. per dies XXX. vel XL. Edulcari potest additione syrupi alicuius gratioris prout libuerit.

§. CXCI.

Oedemata, hydrops, obstructiones quartanae supervenientes cortice tolluntur.

Si oedemata aut aqua intercus aut obstructiones a diuturniori praesertim quartana superveniant, sola china china diu usurpata cum ipsa febre tolluntur; in primis si aeger non modo a febris diuturnitate, verum etiam repetitis catharticis fuerit enervatus. Demum chalybis usu firmandus est (1). Oedemata praecipue discutiuntur sale tartari ad grana XV. vel XX. singulis diebus mane per hebdomadem dato, feliciusque id obtineri aiunt, si ex diluto baccarum Iuniperi contusarum sal istud praebeatur (2). Qui hisce (§ CLXXXVII. ad CXCI.) opportune uti noverit, omnibus aliis arcanis atque antidotis, quae passim ab auctoribus celebrantur, facile carebit.

(1) Laborabat quartana intermittenti ab aliquot mensibus illustris quidam iurisconsultus Alexandrinus, aetate florens, et bono alioquin corporis habitu praeditus; ex qua non solum ei magno oedemate pedes, crura et femora intumuerant, verum etiam urinae substiterant, et quae parcissime fluebant, rubrae erant, crassae et lateritiae cum eiusdem generis sedimento. Nec deerat molesta sitis. Faciei totiusque cutis color ad pallidum flavumque vergebat. Abdomen flatibus distendebatur. Languebant vires. Appetitus erat pene deiectus. Hinc non sine causa vehementer timebat asciten sibi imminentem. Hactenus catharticis pluries iteratis, salibus neutris magna copia sumptis et diu continuatis, decoctis amaris atque aperientibus febrem depellere tentaverat, nec salem essentialem chi-

nae chinae, quem magni, licet immerito, faciebat, experiri neglexerat; sed incassum hercle. A china china in pollinem redacta et valido modo sumenda cane peius et angue sibi caverat. Diuturnitate morbi pene fractus se Ticinum transferendum curavit, quanquam iam hiems ingruerat, ut opem suis malis, si qua esset, quaereret. Febris quartanae adhuc regularis typum servabat, ad continuitatem tamen assumendam propendens. Cuncta coram diligenter scrutatus in eam sententiam veni, morbum principem quartanam adhuc esse, cetera incommoda ut eius symptomata habenda, originemque suam debere nimiae solidarum partium atoniae, fluidarum vero aquosae dissolutioni et tenuitati. Auctor igitur fui, ut dimissis quibuscunque aliis medicamentis, extemplo solum chinae chinae pulverem optimae notae et largiori manu sumeret, confideretque, eo solo febrim non modo desituram, sed reliqua etiam symptomata continuato eius usu profligatum iri. Ita enimvero factum. Hinc illico febris decessit, nec amplius reversa est; oedemata paulatim discussa, urinae ubertim fluere, appetitus reviviscere, vires instaurari, uno verbo pristina valetudo redire. Post quadragesimam ab incepto continuatoque remedio diem bene valens domum repetiit. Ad corpus vero etiam atque etiam firmandum proximo vere, quod adventabat, ei suasi, ut diu tinctura martis vinosa Boerhaavii uteretur, seque moderato motu pedes aut vectus exerceret. Quo factum est, ut pristinum robur firmitatemque recuperaret. Aliquot iam anni exacti sunt, ex quo convaluit. Nuper cl. virum, qui me peramanter convenit, ita prospera utentem valetudine vidi, ut qui nunquam aegrotaverit.

(a) Lange *Miscell. veritat. Fasc.* 1. *p.* 68.

FEBRES LONGIORA INTERVALLA HABENTES.

§ CXCII.

Quod ad reliquas intermittentes longioribus intervallis distinctas (§ LXIV. LXV.) spectat, cum hae neque natura differant, neque quidquam habeant, quod curandi rationem variari iubeat, nisi per se sensim omnino desinant, iisdem propemodum artis auxiliis, quae in curatione generali febrium intermittentium (§ CVI.) proposuimus, et demum cortici peruviano et ipsae libentissime obediunt. Idem dicito de febribus *larvatis* et *topicis* (§. LXVII.), sive potius de morbis periodice revertentibus sine manifesta pulsuum mutatione; nam

non quidem aliud postulant curationis genus, quam quod febres intermittentes, quarum naturam sequuntur.

SUBCONTINUA ET SUBINTRANS.

§. CXCIII.

Quae febris *subcontinua*, quae *subintrans* (§. LXIX. LXXI. CXXVII.) a nobis dicatur, iam supra explicatum est. In eas migrare et verti potest quaecumque febris intermittens, sive quotidiana, sive tertiana, sive quartana fuerit. Quando id evenit, protinus post generales evacuationes (§. CVIII. ad CXVI.) ad corticem eo, quem tradidimus, modo (§. CXXVII. CXXVIII.) deveniendum est. Naturam enim intermittentium, etsi non amplius intermittant, adhuc tamen retinent.

EXPLICIT

VOLUMINIS PRIMI PARS I.

INDEX

DE FEBRE GENERATIM

DE FEBRIUM DIVISIONE ET DIFFERENTIIS

PARS PRIMA

DE FEBRIBUS INTERMITTENTIBUS.

QUOTIDIANA INTERMITTENS.

Causae et symptomata.

Prognosis.

Tertiana lethargica.

Tertiana catarrhalis Moraynii.

Tertiana colica.

Tertiana arthritica.

Tertiana pleuritica.

Tertiana coeca Moraynii.

Tertiana scorbutica ejusdem

Tertiana petechizans ejusdem.

Prognosis.

Curatio

Febres longiora intervalla habentes.

Subcontinua et subintrans.

				ERRATA	CORRIGE
Pag.	XXX	lin.	33	indicet	indicet
»	81	»	17	metod.	method.
»	89	»	29	Frusta	Frustra
»	92	»	2	hypocondrium	hypochondrium
»	102	»	1	patologia	pathologia
»	137	»	3	viarium	viarum
»	162	»	36	videhis	videsis
»	235	»	10	CXVI.	CXLVI.
»	236	»	6	CLXIX.	CLIX.
»	338	»	20	. . . . .	225